

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Δημογραφικές αλλαγές στη Νότια Ευρώπη»

Μαρία, Κ. Δρίτσα

Αθήνα, Ιανουάριος 2011

Επιβλέπων Καθηγητής: κος Χαράλαμπος Κασίμης, Καθηγητής Γ.Π.Α.

«Δημογραφικές αλλαγές στη Νότια Ευρώπη»

Μαρία, Κ. Δρίτσα

Επιβλέπων Καθηγητής: κος Χαράλαμπος Κασίμης, Καθηγητής ΓΠΑ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Κασίμης Χ., Επιβλέπων Καθηγητής Γ.Π.Α.
Γιδαράκου Ι., Καθηγήτρια Γ.Π.Α.
Ζωγραφάκης Στ., Επίκουρος Καθηγητής Γ.Π.Α.
Καζακόπουλος Λ., Καθηγητής Γ.Π.Α.
Κλωνάρης Ε., Επίκουρος Καθηγητής Γ.Π.Α.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι δημογραφικές αλλαγές είναι ένα φαινόμενο το οποίο παίρνει όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις την εποχή μας. Η επιμήκυνση του προσδόκιμου επιβίωσης και γενικότερα η ευημερία, αλλά και το οικονομικό χάσμα μεταξύ των χωρών, τόσο στο εσωτερικό της Ευρώπης, όσο και παγκοσμίως, βοηθούν την αυξητική τους πορεία. Αυτό το κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον ήταν αδύνατον να μην επηρεάσει τις χώρες της Νότιας Ευρώπης και κατά επέκταση τον αγροτικό χώρο. Ο μετασχηματισμός δε αυτών, ήταν ιδιαίτερα έντονος τις τελευταίες δεκαετίες και είχε σαφείς επιρροές σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής των κατοίκων των περιοχών αυτών.

Κύριος στόχος αυτής της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση των εξελίξεων των πληθυσμιακών δομών στον αγροτικό χώρο της Νότιας Ευρώπης και η εξέταση της επιρροής τους στην ανάπτυξή του. Για τις ανάγκες της εργασίας διενεργείται έρευνα της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και των στατιστικών στοιχείων, προκειμένου να καταγραφεί η παραπάνω διαδικασία.

Λέξεις κλειδιά: δημογραφικές αλλαγές, Νότια Ευρώπη, αγροτικός χώρος, μετανάστευση, απασχόληση.

ABSTRACT

Demographic changes in Southern Europe

Demographic changes are a phenomenon that increases in our ages. Its upward trend is augmented by the increased life expectancy and, generally, by the prosperity, as well as by the economic gap between countries, both within Europe and globally. Within this new socioeconomic environment, countries of Southern Europe – and therefore rural areas, were inevitable to be affected. Furthermore, their transformation was particularly intense and had clear influence in all aspects of life of residents in those areas.

The main objective of this study is to explore the evolution of the population structures in southern Europe's rural areas and to examine their influence on their development. In order to record this process, in our study, we examined the current bibliography and the statistic data.

Key-words: demographic changes, Southern Europe, rural areas, migration, employment

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Τα τελευταία τέσσερα χρόνια μου δόθηκε η ευκαιρία μέσω της εξάσκησης του επαγγέλματος μου να επισκεφτώ, αλλά και να ζήσω για κάποιο χρονικό διάστημα, αρκετές αγροτικές περιοχές της Ελλάδας. Παντού η ίδια εικόνα. Οι περισσότεροι παραγωγοί ηλικίας από 45 έως 60 χρονών, να σου μιλούν για το «πώς ήτανε παλιά το χωριό τους». «Να, τα βλέπεις αυτά τα παιδιά; Είναι τα μόνα που έχει φέτος το σχολείο. Από του χρόνου θα πρέπει να τα πηγαίνουν στην πόλη!». «Να είναι καλά και οι μετανάστες που ήρθαν και ζωντάνεψε λίγο και το μέρος μας. Αλλιώς δεν θα ερχόσουν εδώ...». Τα ίδια λόγια από τα χωριά της Θεσπρωτίας και των Ιωαννίνων μέχρι τα χωριά της Λήμνου και της Κρήτης. Χαίρομαι που μέσω του μεταπτυχιακού προγράμματος «Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου» του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών που παρακολούθησα και μέσω αυτής της μελέτης μπόρεσα να εξετάσω τις αλλαγές που έχουν επέλθει στις αγροτικές περιοχές τόσο της Ελλάδας όσο και των υπόλοιπων μεσογειακών χωρών της Ευρώπης, που όπως αποδεικνύεται είναι παρόμοιες.

Σε αυτό το κομμάτι θα ήθελα να ευχαριστήσω μέσα από την ψυχή μου όλους τους ανθρώπους που συνέβαλλαν με τον ένα ή τον άλλον τρόπο στην πραγματοποίηση αυτής της μελέτης. Κατά κύριο λόγο θερμές ευχαριστίες οφείλω στον επιβλέποντα Καθηγητή της εργασίας, κ. Χαράλαμπο Κασίμη, για την ανάθεση αυτής της μελέτης, την καθοδήγηση του, τις πολύτιμες υποδείξεις του και την ανάγνωση, διόρθωση και βαθμολόγηση της μελέτης αυτής. Η συμβολή του σε όλα τα βήματα της εργασίας υπήρξε καθοριστικής σημασίας για την επιτυχή ολοκλήρωσή της.

Καθοριστικό ρόλο, επίσης, έπαιξε η παρέμβαση του Επίκουρου Καθηγητή, μέλους της επιτροπής, κ. Σταύρου Ζωγραφάκη. Ευχαριστώ, ακόμα, τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής την Καθηγήτρια κα Ισαβέλλα Γιδάρáκου, τον Καθηγητή κ. Λεωνίδα Καζακόπουλο και τον Επίκουρο Καθηγητή κ. Ευστάθιο Κλωνάρη για τις εύστοχες παρατηρήσεις τους.

Δεν θα ήθελα να παραλείψω τα μέλη της Συντονιστικής Επιτροπής που, με την έγκριση παράτασης της προθεσμίας ολοκλήρωσης της μεταπτυχιακής μου ερευνητικής εργασίας, μου δώσανε την δυνατότητα να ολοκληρώσω το μεταπτυχιακό.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανθρώπους του περιβάλλοντος μου για την υπομονή και την στήριξή τους, χωρίς τα οποία η ολοκλήρωση αυτής της εργασίας θα ήταν αδύνατη.

Σας ευχαριστώ θερμά όλους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	4
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	6
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	8
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ.....	10
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	11
1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	14
3 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	16
4 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ.....	19
4.1 Επιστήμη της δημογραφίας.....	19
4.2 Έννοια του αγροτικού χώρου	20
5 ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	22
Δημογραφική μετάβαση	22
6 ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ Ν. ΕΥΡΩΠΗΣ	26
7 ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ Ν. ΕΥΡΩΠΗΣ.....	34
7.1 Πληθυσμιακή εξέλιξη	34
7.2 Κατανομή του πληθυσμού	49
7.3 Μεταβολή του πληθυσμού	50
7.4 Φυσικό ισοζύγιο	50
7.5 Δείκτης γήρανσης	52
7.6 Δείκτης εξάρτησης.....	54
7.7 Αναλογία δύο φύλων	55
7.8 Φαινόμενη μετανάστευση	57
8 ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	58
9 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ Ν. ΕΥΡΩΠΗΣ.....	67
9.1 Αιτίες μετανάστευσης προς τη Ν. Ευρώπη	68
9.2 Επιπτώσεις μετανάστευσης.....	70
10 ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	77
11 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	82
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	86
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	86

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ	88
ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ	90
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	91
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ	92
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ.....	95

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού χωρών της Ν. Ευρώπης ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050	37
Πίνακας 2 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ελλάδας ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050	40
Πίνακας 3 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ισπανίας ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050	43
Πίνακας 4 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ιταλίας ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050	45
Πίνακας 5 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050	47
Πίνακας 6 Κατανομή του πληθυσμού (%), σε επίπεδο NUTS-3 για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2006	49
Πίνακας 7 Πληθυσμιακή εξέλιξη (ετήσιος μέσος όρος, %), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 1990-2000.....	50
Πίνακας 8 Δείκτες CBR και CDR (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2000	51
Πίνακας 9 Φυσική μεταβολή του πληθυσμού (% του συνολικού πληθυσμού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 1995-2000.....	52
Πίνακας 10 Δείκτης γήρανσης (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2007	53
Πίνακας 11 Δείκτης εξάρτησης (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2007	54
Πίνακας 12 Διάρθρωση φύλων (ποσοστό γυναικών, % του συνολικού ποσοστού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003	56
Πίνακας 13 Διάρθρωση φύλων ηλικίας από 20-39 (ποσοστό γυναικών ηλικίας από 20-39, % του συνολικού ποσοστού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003	56

Πίνακας 14 Φαινόμενη μετανάστευση (% του συνολικού ποσοστού 1995), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 1990-2000.....	57
Πίνακας 15 Ποσοστό απασχόλησης (απασχολούμενοι ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού της ίδιας ηλικιακής ομάδας), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 2000-2007.....	58
Πίνακας 16 Ποσοστό ανεργίας (ποσοστό του ενεργού πληθυσμού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 2000-2007.....	59
Πίνακας 17 Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας (ποσοστό του ενεργού πληθυσμού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 2003-2008.....	60
Πίνακας 18 Μερικής απασχόλησης μόνιμο εργατικό δυναμικό (% μόνιμου εργατικού δυναμικού εκμετάλλευσης, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003	61
Πίνακας 19 Οικογενειακό εργατικό δυναμικό (% μόνιμου εργατικού δυναμικού εκμετάλλευσης, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003	61
Πίνακας 20 Κάτοχοι εκμεταλλεύσεων (% μόνιμου εργατικού δυναμικού εκμετάλλευσης), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003	62
Πίνακας 21 Κάτοχοι εκμεταλλεύσεων ηλικίας >65 ετών (% σύνολο κατόχων εκμεταλλεύσεων, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003	62
Πίνακας 22 Κάτοχοι εκμεταλλεύσεων ηλικίας <35 ετών (% σύνολο κατόχων εκμεταλλεύσεων, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003	63
Πίνακας 23 Γυναίκες κάτοχοι εκμεταλλεύσεων (% σύνολο κατόχων εκμεταλλεύσεων, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003	64

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού των χωρών της Ν. Ευρώπης, 1950-2050.....	36
Γράφημα 2 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού χωρών της Ν. Ευρώπης, 1950-2050	36
Γράφημα 3 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ελλάδας, 1950-2050	39
Γράφημα 4 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ελλάδας, 1950-2050	39
Γράφημα 5 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ισπανίας, 1950-2050	42
Γράφημα 6 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ισπανίας, 1950-2050	42
Γράφημα 7 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ιταλίας, 1950-2050	44
Γράφημα 8 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ιταλίας, 1950-2050	44
Γράφημα 9 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας, 1950-2050	48
Γράφημα 10 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας, 1950-2050	48
Γράφημα 11 Σημασία αγροτικών περιοχών και ποσοστό του πληθυσμού σε επίπεδο NUTS-3 για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2006	49
Γράφημα 12 Δείκτης γήρανσης (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2007	53
Γράφημα 13 Δείκτης εξάρτησης (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2007	55

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

αλ.	άλλοι
βλ.	βλέπε
Δ.	Δυτική
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕ-15	Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 κρατών μελών
ΕΕ-27	Ευρωπαϊκή Ένωση των 27 κρατών μελών
ΕΚ	Ευρωπαϊκός Κανονισμός
εκδ	έκδοση
ΕΚΚΕ	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
εκμ.	εκμετάλλευση
ΕΜΜ	Ευρωπαϊκή Μονάδα Μεγέθους
επιμ.	επιμέλεια
ΕΣΥΕ	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος
ΙΜΕΠΟ	Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής
κ.ά.	και άλλα
κεφ.	κεφάλαιο
κλπ.	και τα λοιπά
Ν.	Νότια
Ν.Α.	Νοτιοανατολική
Ο.Η.Ε.	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
π.χ.	παραδείγματος χάριν
τ.	τόμος
et al.	et alii (and others)
km ²	square kilometre
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OECD	Organisation for Economic Co-Operation and Development
PR	Predominantly rural regions
PU	Predominantly urban regions
SR	Significantly rural regions

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από δύο αντικρουόμενα φαινόμενα, την οικονομική ανάπτυξη και την πληθυσμιακή παρακμή. Ένα νέο δημογραφικό σκηνικό φαίνεται ότι διαμορφώνεται στην Ευρώπη με κύρια χαρακτηριστικά την πληθυσμιακή συρρίκνωση και την αναπόφευκτη γήρανση. Ειδικά στις πιο αναπτυγμένες χώρες το πρόβλημα παρουσιάζεται εντονότερο και οι δημογραφικές αλλαγές έχουν λάβει τη μορφή πληθυσμιακής κρίσης. Οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν όπως είναι λογικό επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό θεσμούς και πολιτικές που πήγαζαν από εποχές με διαφορετικές δημογραφικές πολιτικές. Εξαίρεση βέβαια δεν αποτελούν ούτε οι χώρες της Νότιας Ευρώπης οι οποίες παρουσιάζουν έντονα σημάδια γήρανσης, με αρνητικές συνέπειες στην κοινωνικο-οικονομική τους ανάπτυξη.

Παράλληλα, ο αγροτικός χώρος με τη σειρά του μετασχηματίζεται τόσο ως προς τη μορφή όσο και προς το περιεχόμενό του. Αυτό οφείλεται κυρίως στην διαφορετική σχέση πόλης και υπαίθρου που επικρατεί στις μέρες μας, στον βομβαρδισμό των αγροτικών περιοχών με αστικές δραστηριότητες και νοοτροπίες αλλά και στην πολυλειτουργικότητα πολλών αγροτικών ζωνών. Αυτό έχει ως συνέπεια τη συρρίκνωση της αγροτικότητας της υπαίθρου σε όλα τα επίπεδα και την ανάγκη επαναπροσδιορισμού εκείνων των περιοχών που χαρακτηρίζονταν μέχρι πρόσφατα αγροτικές περιοχές. Έτσι στις μέρες μας, οι οριοθετήσεις ανάμεσα στην πόλη και τον αγροτικό χώρο γίνονται ολοένα και πιο δυσδιάκριτες, δημιουργώντας ένα είδος δυναμικού συνεχούς μεταξύ τους.

Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα το μοντέλο της ανάπτυξης του αγροτικού χώρου στηριζόταν σε μια πολιτική που στόχευε στην αύξηση της παραγωγής, στον εκσυγχρονισμό των αποδόσεων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μέσω της εκμηχάνισης και της εμπορευματοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας, στην τυποποίηση των προϊόντων, στην ομαλή διοχέτευσή τους στην αγορά και στη μερική εξειδίκευση των εκμεταλλεύσεων. Απότοκο της παραπάνω πολιτικής και της τακτικής του προστατευτισμού ήταν να δημιουργηθούν οι συνθήκες για τη συγκρότηση ενός πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού στον αγροτικό χώρο το οποίο αναγκαστικά οδηγήθηκε προς τη μετανάστευση, εσωτερική ή εξωτερική και κατά συνέπεια στη μείωση του γηγενούς πληθυσμού. Έτσι ο αγροτικός χώρος εξελίχθηκε

σε μια τεράστια δεξαμενή εκροής εργατικού δυναμικού. Από την άλλη μεριά αποτελούσαν προτεραιότητα η ανάπτυξη άλλων τομέων και κυρίως της βιομηχανίας, της ναυτιλίας και του τριτογενή τομέα, ενώ στον τομέα της γεωργίας οι επενδύσεις υπήρξαν μηδαμινές (Σπυριδάκης, 2005).

Από τα τέλη της δεκαετίας του 70' αρχίζουν να παρουσιάζονται έντονα τα σημάδια κορεσμού της αγοράς εργασίας στα αστικά κέντρα και να διαφαίνονται οι τάσεις αλλαγής των δομών που θεμελίωναν τις κρατικές πολιτικές των ευρωπαϊκών κρατών. Η οικονομική κρίση εντείνεται και φιλελευθεροποιούνται στρατηγικοί τομείς της οικονομίας και έτσι δημιουργούνται νέες προϋποθέσεις κοινωνικής και οικονομικής ενσωμάτωσης στην αγορά. Οι αλλαγές όμως αυτές χαρακτηρίζονταν από προχειρότητα και έλλειψη σχεδιασμού από τη μεριά των φορέων, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη σημαντικοί παράγοντες όπως τοπικές ιδιαιτερότητες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία προνομιούχων περιοχών οι οποίες λόγω της εδαφικής μορφολογίας και το είδος των εκμεταλλεύσεων μπόρεσαν να ανταπεξέλθουν και να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της αγοράς και των εκάστοτε εφαρμοζόμενων πολιτικών.

2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Κύριος στόχος αυτής της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση των εξελίξεων των πληθυσμιακών δομών στον αγροτικό χώρο της Νότιας Ευρώπης¹ και η εξέταση της επιρροής τους στην ανάπτυξή του. Τα βασικά ζητήματα που θέλουμε να μελετήσουμε είναι: ποιες δημογραφικές αλλαγές έχουν πραγματοποιηθεί στον αγροτικό χώρο; Ποιες αλλαγές υπήρξαν στην απασχόληση στις αγροτικές περιοχές και τι ρόλο έπαιξε η μετανάστευση σε αυτή τη διαδικασία;

Για τις ανάγκες της εργασίας διενεργείται έρευνα της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και των στατιστικών στοιχείων, προκειμένου να καταγραφεί η παραπάνω διαδικασία. Πολύτιμη είναι και η συμβολή του διαδικτύου, μέσω του οποίου είναι δυνατόν να βρεθούν βιβλιογραφικά στοιχεία και απόψεις που θα μας βοηθήσουν στην ανάλυση και ερμηνεία των πληροφοριών που συλλέχτηκαν.

Τα περισσότερα στατιστικά και οικονομικά στοιχεία για την εκπόνηση της εργασίας αντλήθηκαν από δευτερογενείς πηγές και κυρίως από την έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τη γεωργική κατάσταση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την Eurostat και την μελέτη για την απασχόληση στις αγροτικές περιοχές (SERA).

Έτσι λοιπόν, μέσα από μια ιστορική ανασκόπηση, επισημαίνεται η εξέλιξη των δημογραφικών αλλαγών. Στη συνέχεια γίνεται μια εννοιολογική προσέγγιση της επιστήμης της Δημογραφίας και του αγροτικού χώρου. Ακολουθεί το θεωρητικό υπόβαθρο της δημογραφικής μετάβασης και κατόπιν μια καταγραφή της γενικής οικονομικής και δημογραφικής κατάστασης των υπό εξέταση χωρών. Έπειτα, γίνεται αναφορά στις πληθυσμιακές εξελίξεις των αγροτικών περιοχών της Ν. Ευρώπης και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στους δείκτες που χρησιμοποιούνται για την κατανόηση των δημογραφικών αλλαγών, όπως είναι ο δείκτης γεννητικότητας, ο δείκτης θνησιμότητας, ο δείκτης εξάρτησης, ο δείκτης γήρανσης. Ακολουθεί η εξέταση της απασχόλησης και στη συνέχεια εμβαθύνουμε στο φαινόμενο της μετανάστευσης, περιγράφοντας τα χαρακτηριστικά του, τις αιτίες δημιουργίας του και τις επιπτώσεις του. Επιπρόσθετα, αναλύεται η Πολιτική Αγροτικής Ανάπτυξης ενώ τέλος,

¹ Για τους σκοπούς της εργασίας οι χώρες της Νότιας Ευρώπης που μελετώνται είναι η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ιταλία και η Ελλάδα.

παρατίθενται προτάσεις, γίνεται μελλοντική προσέγγιση επί του θέματος και τονίζεται η σημασία του ρόλου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον έλεγχο του φαινομένου.

3 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Οι διάφορες τάσεις και γεγονότα που επικρατούν, συνδέονται άμεσα με τη μακροπρόθεσμη δημογραφική εξέλιξη, που εδώ και δύο αιώνες παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και είναι γνωστή ως «δημογραφική μετάβαση», μια μεγάλη και διαρκής μετάβαση από μία ισορροπία υψηλής γεννητικότητας και θνησιμότητας σε μια νέα ισορροπία υψηλών προσδόκιμων ζωής και σημαντικών περιορισμών των γεννήσεων. Οι ιστορικοί δημογράφοι έχουν επισημάνει προ πολλού τη στενή σύζευξη της εκβιομηχάνισης με την εντυπωσιακή δημογραφική ανάπτυξη που σημειώθηκε κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Στην προβιομηχανική Ευρώπη η αύξηση του πληθυσμού συναντούσε τον περιορισμό των τροφίμων και των υπηρεσιών. Στο τέλος του 17^{ου} αιώνα, καθώς οι οικονομίες αποκτούν την ικανότητα να προσφέρουν περισσότερα αγαθά και υπηρεσίες, αντιμετωπίζοντας αποτελεσματικότερα την πληθυσμιακή πίεση, σημειώθηκε το κύριο δημογραφικό άλμα σε όλες τις χώρες. Σημαντικές αλλαγές, όπως η βελτίωση των συνθηκών ζωής και η ανάπτυξη της ιατρικής, μείωσε τις λοιμώδεις νόσους και κατά συνέπεια τη θνησιμότητα, ιδιαίτερα τη βρεφική και παιδική, όπου σε συνδυασμό με την αυξημένη γεννητικότητα που παρατηρήθηκε κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα οδηγήθηκαν σε μια πληθυσμιακή αύξηση (Aldcroft, et al., 2005).

Όμως, μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '70, η αύξηση του πληθυσμού στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου μειώθηκε σταδιακά, λόγω της πτώσης του ποσοστού των γάμων, της μείωσης της γονιμότητας εντός αυτών και της σημαντικής μετανάστευσης. Πιο αξιοσημείωτη ήταν η πτώση του ποσοστού γονιμότητας εντός του γάμου, που δείχνει μια αλλαγή που συντελείται στις προτιμήσεις του ζευγαριού και στην ικανότητά τους να επιλέγουν το μέγεθος της οικογένειάς τους (ESPON, 2005).

Έτσι, ο πληθυσμός γίνεται σταδιακά "μεγάλος". Οι επιπτώσεις της δημογραφικής γήρανσης σχετίζονται πιθανόν και με άλλες πτυχές της κοινωνικής αλλαγής παράλληλα με τη δημογραφία. Οι περίοδοι του μετασχηματισμού κυμαίνονται από χώρα σε χώρα, και εκδηλώνονται σε διαφορετικά διαστήματα. Γύρω στην αλλαγή του αιώνα, στην Ελλάδα και στην Ιταλία εμφανίστηκε αρνητική φυσική μεταβολή του πληθυσμού (ο αριθμός των θανάτων ξεπέρασε τον αριθμό των γεννήσεων), ενώ η Ισπανία την ίδια περίοδο είχε σχεδόν μηδενική φυσική ανάπτυξη (Demeny, 2003). Η πιο αρνητική μεταβολή του πληθυσμού παρουσιάζεται στις λιγότερο

πυκνοκατοικημένες περιοχές της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ελλάδας (ESPON, 2005).

Η μετανάστευση αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες που επηρεάζουν τις δημογραφικές εξελίξεις και τα τελευταία χρόνια έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το φαινόμενο της μετανάστευσης έχει μακράιωνη ιστορία και παράδοση. Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται το πρώτο κύμα μετανάστευσης με κύριο αποδέκτη τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η επιθυμία των ανθρώπων να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο ή να αποφύγουν την πιθανότητα φτώχειας τους οδήγησε στη μετανάστευση. Η έξοδος αυτή είχε σοβαρές επιπτώσεις καθώς εκείνη την περίοδο είχε μόνιμο χαρακτήρα (Aldcroft, et al., 2005).

Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα η πληθυσμιακή μεταβολή στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, χαρακτηρίστηκε από έξοδο του πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές και μετακίνησή του τόσο προς τα αστικά κέντρα, όσο και προς τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Έτσι ο αγροτικός πληθυσμός μειώθηκε, και ιδιαίτερα αυτός που βρισκόταν σε πιο απομακρυσμένες περιοχές, ως αποτέλεσμα της μετακίνησης των νέων και των πιο ικανών προς αναζήτηση καλύτερων επαγγελματικών προοπτικών. Την ίδια στιγμή, αυτοί που παρέμειναν δημιούργησαν έναν όλο και περισσότερο γερασμένο πληθυσμό, ενώ λόγω των αλλαγών στην ηλικιακή κατανομή που δημιουργήθηκαν, το συνολικό ποσοστό γονιμότητας στις περιοχές αυτές μειώθηκε (Corpus, et al., 2006).

Το φαινόμενο αυτό πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις ύστερα από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οπότε και η ανάγκη οικονομικής ανασυγκρότησης των κατεστραμμένων χωρών προσέελκυσε μεγάλο αριθμό μεταναστών, ώστε να καλυφθεί η ζήτηση που υπήρχε για εργατικά χέρια και να επιτευχθεί η ανοικοδόμηση και η ορθοπόδηση της «λαβωμένης» Ευρώπης. Έτσι, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, 30 εκατομμύρια μετανάστες, ανάμεσα τους πάνω από 1 εκατομμύριο Έλληνες, αποτέλεσαν την ατμομηχανή της ανάπτυξης της Ευρώπης. Οι χώρες της Νότιας Ευρώπης για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα αποτελούσαν τον «προθάλαμο» για την είσοδο των μεταναστών στην Δυτική Ευρώπη, ενώ ταυτόχρονα μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους τις εγκατέλειπε με κύριο σκοπό την εύρεση εργασίας (Τσιαντάς, 2008).

Γεγονότα όπως η επιδείνωση της διεθνούς οικονομικής κατάστασης, η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, οι συγκρούσεις στα Βαλκάνια, η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως επίσης και οι κλιματικές αλλαγές,

οδήγησαν σε μια αλλαγή της σύνθεσης του μεταναστευτικού ρεύματος, με αποτέλεσμα να έχουμε πια μεγάλο αριθμό μεταναστών από την Ανατολική και την Κεντρική Ευρώπη, αλλά και τον Τρίτο Κόσμο προς τις χώρες της Νότιας Ευρώπης. Παρατηρείται λοιπόν, μια αλλαγή «ρόλου» σε αυτές τις χώρες και από χώρες αποστολής μεταναστών μετατρέπονται σε χώρες υποδοχής. Στην αλλαγή αυτή συνέβαλε και το γεγονός ότι οι χώρες της Νότιας Ευρώπης γνώρισαν τα τελευταία χρόνια οικονομική και κοινωνική άνοδο (Corpus, et al., 2006).

4 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ

4.1 Επιστήμη της δημογραφίας

Κατά τον Γ. Σιάμπο (1993), η δημογραφία είναι μια σύνθετη λέξη και αποτελείται από το «δήμος» (της αρχαίας πόλεως και του πληθυσμού της) και «γράφειν» (περιγράφω). Ο ίδιος μας δίνει μια διεπιστημονική οπτική με βάση την οποία:

«η δημογραφία είναι επιστήμη, η οποία έχει ως αντικείμενό της την ποσοτική κυρίως μελέτη των ανθρωπίνων πληθυσμών, από απόψεως μεγέθους, δομής και αναπτύξεως αυτών. Προς το σκοπό αυτό, η δημογραφία με ειδικές μεθόδους καταρτίζει δημογραφικές στατιστικές, αναλύει τα προκύπτοντα από αυτές δημογραφικά δεδομένα, αναζητεί τα αίτια και τις συνέπειες των πληθυσμιακών μεταβολών και διαμορφώνει μέτρα δημογραφικής πολιτικής...».

Έτσι η δημογραφία φέρεται να εξετάζει την κατάσταση και την εξέλιξη του πληθυσμού, να διερευνά τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στον πληθυσμό και το κοινωνικό και ευρύτερα οικολογικό πλαίσιο της ύπαρξής του. Βασικό χαρακτηριστικό της είναι η ποσοτική της διάσταση ενώ η στατιστική είναι το ουσιώδες εργαλείο της. Έχει όμως και μια διάσταση ποιοτική η οποία γίνεται περισσότερο κατανοητή στη διερεύνηση των μεγάλων κατηγοριών των πληθυσμών και των δημογραφικών συμβάντων, συνεκτιμώντας τις αλληλεπιδράσεις τους με το πλαίσιο της ύπαρξής τους (Τομαρά-Σιδέρη, 1991).

Λόγω της ανάγκης εξειδίκευσης των σχέσεων της δημογραφίας με ορισμένες πτυχές της πραγματικότητας έχουν αναπτυχθεί εξειδικεύσεις, μορφές, ή θα μπορούσαμε να πούμε υποκατηγορίες, κλάδοι της επιστήμης: η περιγραφική δημογραφία καλύπτει την κατάρτιση των στατιστικών πινάκων και διαγραμμάτων και την ανάλυσή τους, η ιστορική δημογραφία η οποία εξετάζει την εξέλιξη των πληθυσμών ιδιαίτερα σε περιόδους ανεπάρκειας των στατιστικών δεδομένων, η κοινωνική δημογραφία η οποία μελετά τις σχέσεις ανάμεσα στα κοινωνικά και δημογραφικά φαινόμενα, η οικονομική δημογραφία ανάμεσα στις οικονομικές παραμέτρους και τη δημογραφική εξέλιξη του κάθε πληθυσμού που εξετάζει, και την ποιοτική δημογραφία η οποία ασχολείται με τις σωματικές και πνευματικές ιδιότητες των ατόμων σε έναν πληθυσμό καθώς και τις διαδικασίες που συμβάλλουν στη μέλλουσα εξέλιξή τους (Παπαδάκης, 1985).

4.2 Έννοια του αγροτικού χώρου

Αν και ο αγροτικός χώρος έχει αναλυθεί σε πολλές χώρες εδώ και δεκαετίες, δεν υπάρχει διεθνώς ένας ενιαίος, κοινά αποδεκτός ορισμός. Η οριοθέτηση του παρουσιάζει αρκετές διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα, καλύπτοντας διαφορετικές ανάγκες, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κάθε χώρας (OECD, 1988) και αντικατοπτρίζεται κυρίως στην επισήμανση του διαχωρισμού μεταξύ «αστικών» και «αγροτικών» περιοχών.

Κάθε χώρα, λόγω διαφορετικών πολιτικών περιφερειακής και αγροτικής ανάπτυξης χρησιμοποιεί διαφορετικά κριτήρια οριοθέτησης. Για παράδειγμα, στο Ην. Βασίλειο υιοθετούν το μέγεθος της πληθυσμιακής πυκνότητας κάτω των 10 κατοίκων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Σε άλλες χώρες, όπως στη Γαλλία, ως αγροτικές περιοχές χαρακτηρίζονται οι περιοχές με πληθυσμιακά μεγέθη κάτω των 2.000 κατοίκων, ενώ στη Φιλανδία και τη Σουηδία, χώρες κατεξοχήν με πρόβλημα αραιής κατοίκησης, το πληθυσμιακό μέγεθος ορίζεται στους 500 και 1.000 κατοίκους. Στη χώρα μας, η ΕΣΥΕ ορίζει ως αγροτικές περιοχές τις περιοχές εκείνες που αποτελούνται από κοινότητες με πληθυσμό κάτω των 2000 κατοίκων, ως ημιαστικές εκείνες που αποτελούνται από δήμους / κοινότητες με πληθυσμό από 2.000-10.000 και ως αστικές εκείνες με πληθυσμό άνω των 10.000 κατοίκων (Ευστράτογλου, 1998).

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο ορισμός των αγροτικών περιοχών εγκρίθηκε στο πλαίσιο της απόφασης του Συμβουλίου της 20ής Φεβρουαρίου 2006 για τις κοινοτικές στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές για την αγροτική ανάπτυξη (περίοδος προγραμματισμού 2007 έως 2013) (2006/144/ΕΚ) και ταυτίζεται με αυτόν που έχει δώσει ο ΟΟΣΑ, ο οποίος στηρίζεται στο κριτήριο της πληθυσμιακής πυκνότητας² (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2006α).

Έτσι λοιπόν, ο ΟΟΣΑ, αρχικά σε εθνικό επίπεδο, ορίζει ως αγροτικές περιοχές, τις περιοχές με πληθυσμιακή πυκνότητα κάτω των 150 κατοίκων ανά τετραγωνικό

² Βλ. εκτενή εκτίμηση των επιπτώσεων – SEC(2004) 931. Πρόκειται για τον μόνο διεθνώς αναγνωρισμένο ορισμό των αγροτικών περιοχών. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν λαμβάνει πλήρως υπόψη τον πληθυσμό που ζει σε πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές, ιδίως σε περιαστικές ζώνες. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, χρησιμοποιείται μόνο για σκοπούς στατιστικών και περιγραφής. ΕΕ 2006/144/ΕΚ

χιλιόμετρο (km²), ενώ στη συνέχεια για λόγους συγκριτικής ανάλυσης, τις περιφέρειες (π.χ. NUTS 3 ή NUTS 2), τις ταξινομεί σε μία από τις 3 κατηγορίες:

- Κυρίως αγροτικές περιοχές (Predominantly rural regions, PR): εάν το 50% και άνω του πληθυσμού τους κατοικούν σε αγροτικές κοινότητες, π.χ. δήμος (με λιγότερους από 150 κατοίκους / km²)
- Ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (Significantly rural regions, SR): εάν το 15% έως 50% του πληθυσμού της περιφέρειας κατοικούν σε αγροτικές κοινότητες
- Κυρίως αστικές περιοχές (Predominantly urban regions, PU): αν λιγότερο από το 15% του πληθυσμού της περιφέρειας κατοικεί σε αγροτικές κοινότητες.

Στον Χάρτη 2 του Παραρτήματος, απεικονίζονται οι διάφορες κατηγορίες των περιφερειών σε επίπεδο NUTS 3 για τις χώρες της ΕΕ-27, για το 2006, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3 (Πίνακας Α3).

5 ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Δημογραφική μετάβαση

Η εξέταση της εξέλιξης των πληθυσμών σε βάθος χρόνου αποτελεί φαινόμενο των δύο τελευταίων αιώνων και αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τους προηγούμενους αιώνες. Τους τελευταίους, λοιπόν, αιώνες με την εξέλιξη των επιστημών υπάρχουν αρκετά στοιχεία που μπορούν να μας βοηθήσουν να μελετήσουμε τέτοιου είδους φαινόμενα.

Με τον όρο δημογραφική μετάβαση εννοούμε τη μεταβολή από μια ισορροπία υψηλής γονιμότητας και υψηλής θνησιμότητας σε μια ισορροπία χαμηλής γονιμότητας και θνησιμότητας. Η μετάβαση αυτή περιλαμβάνει τέσσερις φάσεις από τις οποίες η πρώτη και η τέταρτη αποτελούν την προ-μεταβατική και τη μετα-μεταβατική κατάσταση ενώ η δεύτερη και η τρίτη αποτελούν τα κύρια στάδια της (Ανδρουλάκη, 2006).

Στην προ-μεταβατική φάση (πρώτη φάση) η θνησιμότητα σε όλες τις ηλικιακές ομάδες είναι υψηλή και η γονιμότητα είναι φυσική. Η έλλειψη του καθαρού πόσιμου νερού σε συνδυασμό με αυτήν του αποχετευτικού συστήματος και τη φτωχή υγιεινή δημιούργησαν ένα περιβάλλον δύσκολο για επιβίωση. Το νερό και το φαγητό έφερναν θανατηφόρες ασθένειες όπως η χολέρα, ο τύφος, δυσεντερίες και διάρροιες, ιλαρά αλλά και κοκίτη οι οποίες σήμερα έχουν σχεδόν εκλείψει από το βιομηχανοποιημένο κόσμο τουλάχιστον. Κατά διαστήματα παρουσιάζονταν εκτός από τα ούτως ή άλλως υψηλά ποσοστά θνησιμότητας, εντάσεις της θνησιμότητας οι οποίες εξισορροπούσαν προς τα κάτω την όποια πληθυσμιακή αύξηση. Σε έναν τέτοιο πληθυσμό υπολογίζεται ότι η αναλογία των γεννήσεων (αδρός δείκτης γεννητικότητας) θα κυμαίνονταν από 44 έως 50%, ανάλογα με την ηλικία του γάμου, ενώ η θνησιμότητα, σε έναν πληθυσμό χωρίς επιστημονική ιατρική, η μέση ζωή δε θα ξεπερνούσε τα 30 έτη και η αναλογία της (αδρός δείκτης θνησιμότητας) θα κυμαίνονταν περίπου στα 30% (Sauvy, 1966), με τη βρεφική θνησιμότητα να συμμετέχει σε μεγάλο βαθμό στο σύνολο του δείκτη. Απόρροια αυτών είναι η δημιουργία μιας ισορροπίας των αδρών δεικτών γεννητικότητας και θνησιμότητας, οι οποίοι καθώς ήταν σε υψηλά επίπεδα, διαμόρφωναν μια διαφορά η οποία ήταν

ικανή να συντηρήσει ένα σχετικά σταθερό μέγεθος πληθυσμού με πολύ αργή αύξηση.

Στη δεύτερη φάση, η θνησιμότητα μειώνεται ταχύτατα σε σχέση με την γονιμότητα που μειώνεται με πολύ αργούς ρυθμούς ή ακόμη και αυξάνεται ελαφρώς, αντιστοιχεί δε σε απότομη και σημαντική αύξηση του πληθυσμού. Η φάση αυτή αποτελεί ένα ενδιάμεσο στάδιο και σηματοδοτεί την αρχή της μετάβασης. Η μείωση του ρυθμού της θνησιμότητας επηρεάστηκε κυρίως από δυο παράγοντες. Ο πρώτος είναι οι βελτιώσεις στη διατροφή που προκλήθηκαν από τις αυξημένες σοδειές και τις υψηλότερες αποδόσεις των καλλιεργειών, οι οποίες επιτεύχθηκαν λόγω της Αγροτικής Επανάστασης του 18^{ου} αιώνα. Ο δεύτερος, οι βελτιώσεις αρχικά στη δημόσια υγεία (διορθώσεις στην παροχή νερού, την αποχέτευση, τη διατήρηση της τροφής και τη γενική προσωπική υγιεινή) οι οποίες μείωσαν τη θνησιμότητα, ιδιαίτερα τη βρεφική και τη παιδική και αργότερα την εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης σχετικά με τις αιτίες των ασθενειών. Μεγάλη σημασία για την εμπέδωση των διαδικασιών δημόσιας υγιεινής και κανόνων υγιεινής έφερε η εκπαίδευση των γυναικών στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα στη διάρκεια του οποίου άρχισαν να μειώνονται σημαντικά οι μεταδοτικές ασθένειες.

Η φάση αυτή αντιστοιχεί ιστορικά συνήθως σε μακρές περιόδους παρά το γεγονός ότι η ανάπτυξη της ιατρικής και της τεχνολογίας και η διάχυση των αποτελεσμάτων τους οδήγησαν σε μείωση της θνησιμότητας, σε πολλές περιπτώσεις οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες δεν ήταν τέτοιες που να επιτρέψουν τη γρήγορη μείωση της γονιμότητας. Η απότομη και σημαντική αύξηση του πληθυσμού, μια πληθυσμιακή «έκρηξη», δεν οφειλόταν τόσο σε μεταβολές στο μέγεθος της γονιμότητας (ή στους ρυθμούς γέννησης) αλλά στη μείωση της θνησιμότητας. Ακόμα ένα χαρακτηριστικό της δεύτερης φάσης της δημογραφικής μετάβασης είναι η αλλαγή στη δομή του πληθυσμού. Καθώς στην πρώτη φάση το σύνολο των θανάτων συγκεντρώνονταν στην πιο νεανική ηλικιακή ομάδα (από νεογέννητα βρέφη έως πέντε ετών), η μείωση της θνησιμότητας στην παρούσα φάση συνεπάγεται την αυξανόμενη επιβίωσή τους. Συνεπώς, η δομή του πληθυσμού γίνεται αυξανόμενα νεανική. Αυτή η τάση εντείνεται καθώς ο διογκωμένος αριθμός των παιδιών εισέρχεται στην αναπαραγωγική ηλικία και διατηρεί τον υψηλό ρυθμό γονιμότητας, όπως οι γονείς τους.

Η τρίτη φάση της δημογραφικής μετάβασης σηματοδοτείται από τη ταχύτατη μείωση της γονιμότητας, η οποία συνόδεψε τελικά τη μείωση της θνησιμότητας με

υστέρηση αρκετών δεκαετιών. Μερικοί από τους παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτή τη διαδικασία είναι (Ανδρουλάκη, 2006):

1. Στις αγροτικές περιοχές η μείωση στην παιδική θνησιμότητα έκανε τους γονείς να συνειδητοποιούσαν ότι μπορούν να νοιώθουν ασφαλείς με λιγότερο αριθμό παιδιών. Έτσι, μείωσαν τον αριθμό τους, αφού και χωρίς τόσο μεγάλο αριθμό παιδιών διασφάλιζαν βοήθεια στις καθημερινές δύσκολες αγροτικές εργασίες αλλά και ασφαλή γεράματα για τον εαυτό τους.

2. Το φαινόμενο της αστικοποίησης και η μεγέθυνσή του, τους τελευταίους αιώνες, επέφερε αλλαγές στις παραδοσιακές αξίες όσον αφορά τη γονιμότητα και την αξία των παιδιών στην αγροτική κοινωνία. Το κόστος ανατροφής των παιδιών αυξήθηκε εν μέσω της πυρηνικής οικογένειας. Η αστική ζωή επέβαλλε την βελτίωση της εκπαίδευσής τους και την μείωση της παιδικής εργασίας και αυτό είχε ως απόρροια τη μεγαλύτερη εξάρτηση των παιδιών από τους γονείς. Έτσι, η αύξηση τους κόστους ανατροφής έκανε τα άτομα να σκέφτονται πιο ρεαλιστικά τον αριθμό των παιδιών που επιθυμούσαν ή χρειάζονταν οδηγώντας αναπόφευκτα σε μείωση της γονιμότητας.

3. Οι παραδοσιακές αξίες πάνω στη γονιμότητα κλονίστηκαν και από την αλλαγή της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία. Οι γυναίκες πια εκπαιδεύονται και εισάγονται στην αγορά εργασίας. Έτσι, η ζωή τους προεκτάθηκε πέρα από την οικογένεια, δίνοντας μεγάλη σημασία και έμφαση στην εργασία τους, μειώνοντας το ειδικό βάρος της μητρότητας.

4. Σημαντικό ρόλο στη μείωση της γονιμότητας έπαιξε η ιατρική επιστήμη, η οποία βελτίωσε την τεχνολογία των αντισυλληπτικών μεθόδων. Ωστόσο, αυτό φάνηκε κυρίως τα τελευταία πενήντα χρόνια, αφού τα αντισυλληπτικά μέσα μέχρι τότε δεν ήταν ευρέως διαθέσιμα και η συμβολή τους στη μείωση της γονιμότητας υπήρξε μικρή. Η αλλαγή στις αξίες, αλλά και η γνώση στο πώς να χρησιμοποιούνται τα αντισυλληπτικά αποτελούν την κύρια αιτία της πτώσης της γονιμότητας. Έτσι, σήμερα υπάρχει σε μεγάλο βαθμό αντιστοιχία ανάμεσα στη γονιμότητα και στην αντισυλληπτική χρήση, αφού τα άτομα βρίσκουν αυτόν τον τρόπο ως τον πιο εύκολο και αποτελεσματικό για τη διατήρηση του μεγέθους της οικογένειας στα επιθυμητά επίπεδα.

Η τέταρτη και τελευταία φάση, η οποία έρχεται ακριβώς μετά τη δημογραφική μετάβαση, χαρακτηρίζεται μέχρι τώρα από σταθερότητα στους δείκτες θνησιμότητας και γονιμότητας σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα, στα όρια αναπαραγωγής των γενεών ή

και χαμηλότερα. Το γεγονός αυτό αρχικά παράγει μια μορφή πυραμίδας «γερασμένου πληθυσμού» καθότι οι πολυπληθέστερες γενεές μεγαλώνουν και οι νεότερες γενεές εισέρχονται με όλο και μικρότερους αριθμούς. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως της Ελλάδας, η μείωση της γονιμότητας είναι τόσο μεγάλη ώστε να είναι χαμηλότερη από το όριο αναπαραγωγής με αποτέλεσμα μακροπρόθεσμα τη μείωση του πληθυσμού (ελλείψει εισροής μεταναστών). (Lesthaeghe, 1989, 1991, 2002)

Θεωρητικά οι δείκτες θα φτάσουν σε μια τέτοια ισορροπία ώστε θα παραμείνουν σε ένα όριο που θα επιτρέψει ξανά τη μικρή μακροχρόνια αργή αύξηση του πληθυσμού όπως αυτή ήταν πριν τη μετάβαση. Κάποιοι συγγραφείς όπως ο Blacker (1949) και ο Davis (1950) διαχωρίζουν την μετα-μεταβατική φάση σε δύο υποκατηγορίες: στην πρώτη η γονιμότητα και η θνησιμότητα συμβαδίζουν σε πολύ χαμηλά επίπεδα, ενώ στη δεύτερη οι θάνατοι ξεκινούν να υπερνικούν τις γεννήσεις (η οποία είναι σε εξέλιξη).

Συμπερασματικά, στη διαδικασία της δημογραφικής μετάβασης η συνεχής μείωση της θνησιμότητας παραμένει σταθερή και αυτό γιατί είναι κοινωνικά αποδεκτή η προσπάθεια του ανθρώπου να ζήσει όσο το δυνατόν περισσότερο. Παράλληλα, διαπιστώνουμε ότι η μείωση της γονιμότητας δεν εξαρτάται μόνο από την εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης, αλλά επηρεάζεται και από τις αντιλήψεις και τις νοοτροπίες των διαφόρων κοινωνιών. Δεν είναι αποδεκτοί από όλες τις κοινωνίες όλοι οι παράγοντες μείωσης της αναπαραγωγής, με αποτέλεσμα στους διάφορους τύπους της δημογραφικής μετάβασης, να υπάρχει σχετικά υψηλή αβεβαιότητα για τους παράγοντες εκείνους που συντέλεσαν στη μείωσή της.

6 ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ Ν. ΕΥΡΩΠΗΣ

Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 (ΕΕ-27) και με βάση την κατηγοριοποίηση που κάνει ο ΟΟΣΑ, ο λεγόμενος «αγροτικός χώρος» (rural areas) έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού καταλαμβάνει περίπου το 91% της έκτασής της και εκτιμάται ότι λίγο περισσότερο από το μισό του πληθυσμού της (55,4%) κατοικεί σε αυτόν. Όσον αφορά τις χώρες της Νότιας Ευρώπης που μελετάμε (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία), ο αγροτικός τους χώρος καταλαμβάνει το 20% της συνολικής εκτάσεως της ΕΕ-27 (870.247 km²), ενώ ο αγροτικός τους πληθυσμός, που απαριθμεί σε 21,7 εκατομμύρια κατοίκους, αποτελεί το 12,6% του συνολικού πληθυσμού της ΕΕ-27 (Πίνακας Α1 και Α2, βάση στοιχείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης του έτους 2006).

Ελλάδα

Η Ελλάδα καλύπτει μία έκταση 132 χιλιάδες km², της οποίας το 97,1% χαρακτηρίζονται ως αγροτικές περιοχές (73,9% κυρίως αγροτικές και 23,2% ενδιάμεσα αγροτικές) (Πίνακας Α1). Από την συνολική έκταση της χώρας το 40,2% καλύπτεται από γεωργικές περιοχές, το 17,9% από δάση, το 38,6% από φυσικές περιοχές και το 2,2% από τεχνητές (Πίνακας Α4). Οι περιορισμοί που τίθενται από τη γεωφυσική κατάσταση της χώρας, καθώς και οι περιορισμένοι φυσικοί της πόροι διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην ανταγωνιστικότητα του πρωτογενούς τομέα (ΥΠΑΓΡΑΝ, 2009). Σχετικά με τους περιορισμένους φυσικούς πόρους αναφέρεται ότι η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση της χώρας για το 2007 ανέρχεται σε 40,7 χιλιάδες km² που αποτελεί το 31% της συνολικής έκτασης της χώρας. Από την έκταση αυτή το 52% αντιστοιχεί σε αρόσιμη γη, το 27,6% σε μόνιμες καλλιέργειες και το 20,1% σε μόνιμους βοσκότοπους (Πίνακας Α5).

Ο συνολικός πληθυσμός της Ελλάδας είναι 11,2 εκατομμύρια κάτοικοι και στις αγροτικές περιοχές της κατοικούν περίπου τα 2/3 του συνολικού πληθυσμού της χώρας (36,6% κυρίως αγροτικές και 27,4% ενδιάμεσα αγροτικές) (Πίνακας Α2). Η πληθυσμιακή πυκνότητα στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) της ανέρχεται σε 42,2 κατοίκους/km², στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) σε 100,5 κατοίκους/km² και στις κυρίως αστικές (PU) σε 1.055,5 κατοίκους/km² (Πίνακας Α3 και Χάρτης 2).

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σε τρέχουσες τιμές για το 2005, ανέρχεται σε 199 δισεκατομμύρια Ευρώ. Οι κυρίως αγροτικές (PR) και ενδιάμεσα αγροτικές (SR) περιοχές παρουσιάζουν χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε μονάδες σταθερής αγοραστικής δύναμης (EE-27=100), της τάξης του 71% και 78% αντίστοιχα, σε σχέση με τις κυρίως αστικές (PU) (127%) (Πίνακας Α6). Οι αγροτικές περιοχές της παράγουν το 50,6%, περίπου 3.307 εκατ. Ευρώ, της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας στην ΕΕ των 27 (27,9% στις κυρίως αγροτικές και 22,7% στις ενδιάμεσα αγροτικές) και παρέχουν το 62,6% της απασχόλησης (Πίνακας Α7 και Πίνακας Α8).

Ο πρωτογενής τομέας συμμετέχει στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία κατά 9,8% στις κυρίως αγροτικές (PR) περιοχές (μειωμένος κατά 4,3% σε σχέση με το 2000) και κατά 4,9% στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) περιοχές (μειωμένος κατά 3% σε σχέση με το 2000) (Πίνακας Α9 και Πίνακας Α10). Η ανταγωνιστικότητα του πρωτογενούς τομέα εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό κι από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων. Το σύνολο των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στη χώρα, ανέρχεται σε 860.150, με μέσο μέγεθος, βάσει της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης, τα 4,7 εκτάρια. Οι περισσότερες εκμεταλλεύσεις αποτελούνται από μικρά τεμαχισμένα αγροτεμάχια, τα οποία βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση μεταξύ τους. Η κατανομή των εκμεταλλεύσεων με βάση τα εκτάρια της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης καταδεικνύει ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εκμεταλλεύσεων (76,2%) ανήκει στην κλάση μεγέθους (0-5) εκτάρια, ενώ μόλις το 0,8% ανήκουν στην κλάση μεγέθους (≥ 50) εκτάρια (Πίνακας Α11). Η κατάσταση αυτή δεν ευνοεί την οικονομική ανάπτυξη των εκμεταλλεύσεων καθώς κρίνεται αναποτελεσματική η χρήση των συντελεστών παραγωγής. Το μέσο οικονομικό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων είναι 7,2 Ευρωπαϊκές Μονάδες Μεγέθους (EMM), με το 34,0% των εκμεταλλεύσεων να έχει μέγεθος μικρότερο των 2 EMM, το 65,8% των εκμεταλλεύσεων να έχει μέγεθος 2-100 EMM και μόλις το 0,2% των εκμεταλλεύσεων με μέγεθος μεγαλύτερο από 100 EMM (Πίνακας Α12).

Το συνολικό εργατικό δυναμικό των εκμεταλλεύσεων ανέρχεται σε 568.710 EME³, εκ των οποίων το 86% αποτελούν μόνιμο εργατικό δυναμικό⁴, περίπου το 1/5

³ Ετήσια μονάδα εργασίας (EME). Η EME αντιστοιχεί στην εργασία που εκτελείται από ένα πρόσωπο που απασχολείται σε μία γεωργική εκμετάλλευση σε μια βάση πλήρους απασχόλησης.

(22%) και το 29% του μόνιμου εργατικού δυναμικού είναι πλήρους απασχόλησης⁵ και γυναίκες αντίστοιχα και το 82% αποτελεί οικογενειακό εργατικό δυναμικό⁶ (Πίνακας A13 και Χάρτης 3). Οι κάτοχοι⁷ των γεωργικών εκμεταλλεύσεων απαριθμούν σε 860 χιλιάδες, με ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό, σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης, της τάξης του 7% να είναι ηλικίας κάτω των 35 ετών και του 37,3% άνω των 65 ετών. Ανάλογα και ο δείκτης αναλογίας αγροτών ηλικίας κάτω των 35 ετών, με αγρότες ηλικίας άνω των 55 ετών, διαμορφώνεται στην τιμή των 0,12 μονάδων (Πίνακας A14 και Χάρτης 4).

Ισπανία

Η Ισπανία έχει έκταση 506 χιλιάδες km², της οποίας το 85,6% χαρακτηρίζονται ως αγροτικές περιοχές (45,4% κυρίως αγροτικές και 40,2% ενδιάμεσα αγροτικές) (Πίνακας A1). Από την συνολική έκταση της χώρας το 50,1% καλύπτεται από γεωργικές περιοχές, το 18,0% από δάση, το 29,1% από φυσικές περιοχές και το 2,0% από τεχνητές (Πίνακας A4). Η χρησιμοποιούμενη γεωργική της έκταση, για το 2007, αποτελεί το 49% της συνολικής έκτασης της χώρας (248,7 χιλιάδες km²). Από

⁴ Το μόνιμο εργατικό δυναμικό καλύπτει το οικογενειακό εργατικό δυναμικό (ακόμη και εκείνους που εργάζονται τυχαία στην εκμετάλλευση) και τους σε μόνιμη βάση απασχολούμενους που δεν ανήκουν στο οικογενειακό εργατικό δυναμικό.

⁵ Πλήρης απασχόληση σημαίνει το ελάχιστο ωράριο που απαιτούνται από τις εθνικές διατάξεις που διέπουν τις συμβάσεις εργασίας. Εάν οι συμβάσεις εργασίας δεν αναφέρουν τον αριθμό των ωρών, τότε οι 1.800 ώρες θεωρούνται οι ελάχιστες (225 εργάσιμες ημέρες, από οκτώ ώρες η καθεμία).

⁶ Το οικογενειακό εργατικό δυναμικό περιλαμβάνει την κάτοχο και τα μέλη της οικογένειάς του που εκτελούν γεωργικές εργασίες (συμπεριλαμβανομένων και των ατόμων σε ηλικία συνταξιοδότησης που συνεχίζουν να εργάζονται στην εκμετάλλευση).

⁷ Ο κάτοχος είναι το φυσικό πρόσωπο (μοναδικός κάτοχος ή ομάδα ατόμων) ή το νομικό πρόσωπο (π.χ. ένας συνεταιρισμός, ένα θεσμικό όργανο) για λογαριασμό του οποίου και στο όνομα του οποίου λειτουργεί η εκμετάλλευση και ο οποίος είναι νομικά και οικονομικά υπεύθυνος για την εκμετάλλευση, δηλαδή αναλαμβάνει τους οικονομικούς κινδύνους της εκμετάλλευσης. Για τις ομαδικές εκμεταλλεύσεις, μόνο ο κύριος κάτοχος (ένα άτομο) συνυπολογίζεται.

την έκταση αυτή το 47,7% αντιστοιχεί σε αρόσιμη γη, το 17,5% σε μόνιμες καλλιέργειες και το 34,7% σε μόνιμους βοσκότοπους (Πίνακας Α5).

Ο συνολικός πληθυσμός της ανέρχεται σε 44,5 εκατομμύρια κατοίκους, από τους οποίους το 13,5% κατοικεί σε κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) και το 38,0% σε ενδιάμεσα αγροτικές (SR) (Πίνακας Α2). Το επίπεδο της συγκέντρωσης του πληθυσμού της είναι πολύ πιο χαμηλό από αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 και συγκεκριμένα στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) της αντιστοιχεί σε 26,0 κάτοικοι/km², στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) σε 82,4 κάτοικοι/km² και στις κυρίως αστικές (PU) σε 293,0 κάτοικοι/km² (Πίνακας Α3 και Χάρτης 2).

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σε τρέχουσες τιμές για το 2005 ανέρχεται σε 909 δισεκατομμύρια Ευρώ. Οι κυρίως αγροτικές (PR) και ενδιάμεσα αγροτικές (SR) περιοχές παρουσιάζουν χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε μονάδες σταθερής αγοραστικής δύναμης (ΕΕ-27=100), της τάξης του 83% και 95% αντίστοιχα, σε σχέση με τις κυρίως αστικές (PU) (113%) (Πίνακας Α6). Οι αγροτικές περιοχές της παράγουν το 46,4%, περίπου 10.281 εκατ. Ευρώ, της Ακαθάριστη Προστιθέμενης Αξίας στην ΕΕ των 27 (11,1% στις κυρίως αγροτικές και 35,3% στις ενδιάμεσα αγροτικές) και παρέχουν το 48,4% της απασχόλησης (Πίνακας Α7 και Πίνακας Α8).

Ο πρωτογενής τομέας συμμετέχει στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία κατά 8,7% στις κυρίως αγροτικές (PR) περιοχές (μειωμένος κατά 4,3% σε σχέση με το 2000) και κατά 3,9% στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) περιοχές (μειωμένος κατά 2% σε σχέση με το 2000) (Πίνακας Α9 και Πίνακας Α10).

Το σύνολο των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στη χώρα, ανέρχεται σε 1.043.910, με μέσο μέγεθος, βάσει της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης, τα 23,9 εκτάρια. Με κριτήριο τα εκτάρια της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης, οι περισσότερες εκμεταλλεύσεις (52,8%) ανήκουν στην κλάση μεγέθους (0-5) εκτάρια, το 37,5% ανήκουν στην κλάση μεγέθους (≥5- <50) εκτάρια και ένα μεγάλο ποσοστό σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες, 9,7%, στην κλάση μεγέθους (≥50) εκτάρια (Πίνακας Α11). Το μέσο οικονομικό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων είναι 20,6 Ευρωπαϊκές Μονάδες Μεγέθους (EMM), με το 21,1% αυτών να έχει μέγεθος μικρότερο των 2 EMM, το 75,6% να έχει μέγεθος 2-100 EMM και το 3,3% με μέγεθος μεγαλύτερο από 100 EMM (Πίνακας Α12).

Το συνολικό εργατικό δυναμικό των εκμεταλλεύσεων ανέρχεται σε 967.680 ΕΜΕ, εκ των οποίων το 82% αποτελούν μόνιμο εργατικό δυναμικό, το 42% και το 1/5 του μόνιμου εργατικού δυναμικού είναι πλήρους απασχόλησης και γυναίκες

αντίστοιχα και το 65% αποτελεί οικογενειακό εργατικό δυναμικό (Πίνακας A13 και Χάρτης 3). Οι κάτοχοι των γεωργικών εκμεταλλεύσεων απαριθμούν σε 988 χιλιάδες, με ένα ποσοστό της τάξης του 4,5% να είναι ηλικίας κάτω των 35 ετών και του 36,5% άνω των 65 ετών. Η ηλικιακή διάρθρωση στον αγροτικό τομέα δεν είναι και τόσο ικανοποιητική και αυτό αντικατοπτρίζεται και στον δείκτη αναλογίας αγροτών ηλικίας κάτω των 35 ετών, με αγρότες ηλικίας άνω των 55 ετών που διαμορφώνεται στην τιμή των 0,07 μονάδων (Πίνακας A14 και Χάρτης 4).

Ιταλία

Η Ιταλία καλύπτει μία έκταση 301 χιλιάδες km², της οποίας περίπου το ¼ χαρακτηρίζονται ως αγροτικές περιοχές (26,7% κυρίως αγροτικές και 47,9% ενδιάμεσα αγροτικές) (Πίνακας A1). Από την συνολική έκταση της χώρας το 52,2% καλύπτεται από γεωργικές περιοχές, το 26,0% από δάση, το 15,7% από φυσικές περιοχές και το 5,0% από τεχνητές (Πίνακας A4). Η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση της χώρας αποτελεί το 42,3% της συνολικής έκτασης της για το 2007 και ανέρχεται σε 127,4 χιλιάδες km². Από την έκταση αυτή το 54,4% αντιστοιχεί σε αρόσιμη γη, το 18,2% σε μόνιμες καλλιέργειες και το 27,1% σε μόνιμους βοσκότοπους (Πίνακας A5).

Ο συνολικός πληθυσμός της είναι 59,1 εκατομμύρια κάτοικοι και στις αγροτικές περιοχές της κατοικούν λιγότερο από τον μισό πληθυσμό της χώρας (9,3% κυρίως αγροτικές και 36,7% ενδιάμεσα αγροτικές) (Πίνακας A2). Η πληθυσμιακή πυκνότητα στις κυρίως αγροτικές (PR) περιοχές της ανέρχεται σε 68,8 κατοίκους/km², στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) σε 152,9 κατοίκους/km² και στις κυρίως αστικές (PU) σε 427,8 κατοίκους/km² (Πίνακας A3 και Χάρτης 2).

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σε τρέχουσες τιμές για το 2005 ανέρχεται σε 1.428 δισεκατομμύρια Ευρώ. Οι κυρίως αγροτικές (PR) και ενδιάμεσα αγροτικές (SR) περιοχές παρουσιάζουν χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε μονάδες σταθερής αγοραστικής δύναμης (EE-27=100), της τάξης του 85% και 93% αντίστοιχα, σε σχέση με τις κυρίως αστικές (PU) (116%) (Πίνακας A6). Οι αγροτικές περιοχές της παράγουν το 40,3% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας στην ΕΕ των 27 που αντιστοιχεί σε 10.069 εκατ. Ευρώ (7,6% στις κυρίως αγροτικές και 32,7% στις ενδιάμεσα αγροτικές) και παρέχουν το 42,5% της απασχόλησης (Πίνακας A7 και Πίνακας A8).

Ο πρωτογενής τομέας συμμετέχει στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία κατά 4,1% στις κυρίως αγροτικές (PR) περιοχές (μειωμένος κατά 0,8% σε σχέση με το 2000) και κατά 3,3% στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR) (μειωμένος κατά 0,9% σε σχέση με το 2000) (Πίνακας A9 και Πίνακας A10).

Το σύνολο των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στη χώρα, ανέρχεται σε 1.679.440, με μέσο μέγεθος, βάσει της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης, τα 7,6 εκτάρια. Με κριτήριο τα εκτάρια της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης, οι περισσότερες εκμεταλλεύσεις (73,3%) ανήκουν στην κλάση μεγέθους (0-5) εκτάρια, το 24,3% ανήκουν στην κλάση μεγέθους (≥ 5 - <50) εκτάρια και ένα μικρό ποσοστό 2,4%, στην κλάση μεγέθους (≥ 50) εκτάρια (Πίνακας A11). Το μέσο οικονομικό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων είναι 14,9 Ευρωπαϊκές Μονάδες Μεγέθους (EMM), με το 33,8% αυτών να έχει μέγεθος μικρότερο των 2 EMM, το 63,8% να έχει μέγεθος 2-100 EMM και το 2,4% με μέγεθος μεγαλύτερο από 100 EMM (Πίνακας A12).

Το συνολικό εργατικό δυναμικό των εκμεταλλεύσεων ανέρχεται σε 1.302.180 EME, εκ των οποίων το 90% αποτελούν μόνιμο εργατικό δυναμικό, το 37% και το 30% του μόνιμου εργατικού δυναμικού είναι πλήρους απασχόλησης και γυναίκες αντίστοιχα και το 84% αποτελεί οικογενειακό εργατικό δυναμικό (Πίνακας A13 και Χάρτης 3). Οι κάτοχοι των γεωργικών εκμεταλλεύσεων απαριθμούν σε 1.664 χιλιάδες, από τους οποίους ένα πολύ μικρό ποσοστό της τάξης του 2,9% είναι ηλικίας κάτω των 35 ετών και ένα πολύ μεγάλο, της τάξης του 44,5% άνω των 65 ετών. Η ηλικιακή διάρθρωση στον αγροτικό τομέα είναι προβληματική και ο δείκτης αναλογίας αγροτών ηλικίας κάτω των 35 ετών, με αγρότες ηλικίας άνω των 55 ετών, διαμορφώνεται στην τιμή των 0,04 μονάδων (Πίνακας A14 και Χάρτης 4).

Πορτογαλία

Η Πορτογαλία έχει έκταση 92 χιλιάδες km², από την οποία το μεγαλύτερο ποσοστό, 91,4%, χαρακτηρίζονται ως αγροτικές περιοχές (67,7% κυρίως αγροτικές και 21,7% ενδιάμεσα αγροτικές) (Πίνακας A1). Από την συνολική έκταση της χώρας το 46,9% καλύπτεται από γεωργικές περιοχές, το 22,3% από δάση, το 25,5% από φυσικές περιοχές και το 3,5% από τεχνητές (Πίνακας A4). Η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση της χώρας αποτελεί το 37,7% της συνολικής έκτασης της για το 2007 και ανέρχεται σε 34,7 χιλιάδες km². Από την έκταση αυτή το 31,0%

αντιστοιχεί σε αρόσιμη γη, το 17,2% σε μόνιμες καλλιέργειες και το 51,3% σε μόνιμους βοσκότοπους (Πίνακας Α5).

Ο συνολικός πληθυσμός της είναι 10,6 εκατομμύρια κάτοικοι, από τον οποίο το 21,0% κατοικεί σε κυρίως αγροτικές (PR) και το 26,7% σε ενδιάμεσα αγροτικές (SR) (Πίνακας Α2). Η πληθυσμιακή πυκνότητα στις κυρίως αγροτικές (PR) περιοχές της είναι αρκετά χαμηλή και ανέρχεται σε 34,7 κατοίκους/km², στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) σε 141,5 κατοίκους/km² και στις κυρίως αστικές (PU) σε 696,9 κατοίκους/km² (Πίνακας Α3 και Χάρτης 2).

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σε τρέχουσες τιμές για το 2005 ανέρχεται σε 149 δισεκατομμύρια Ευρώ. Οι κυρίως αγροτικές (PR) και ενδιάμεσα αγροτικές (SR) περιοχές παρουσιάζουν χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε μονάδες σταθερής αγοραστικής δύναμης (EE-27=100), της τάξης του 60% και 65% αντίστοιχα, σε σχέση με τις κυρίως αστικές (PU) (88%) (Πίνακας Α6). Οι αγροτικές περιοχές της παράγουν το 39,6% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας στην ΕΕ των 27 που αντιστοιχεί σε 1.079 εκατ. Ευρώ (16,7% στις κυρίως αγροτικές και 22,97% στις ενδιάμεσα αγροτικές) και παρέχουν το 47,5% της απασχόλησης (Πίνακας Α7 και Πίνακας Α8).

Ο πρωτογενής τομέας συμμετέχει στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία κατά 7,6% στις κυρίως αγροτικές (PR) περιοχές (μειωμένος κατά 3,4% σε σχέση με το 2000) και κατά 4,6% στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) περιοχές (μειωμένος κατά 1,7% σε σχέση με το 2000) (Πίνακας Α9 και Πίνακας Α10).

Το σύνολο των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στη χώρα, ανέρχεται σε 275.080, με μέσο μέγεθος, βάσει της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης, τα 12,6 εκτάρια. Με κριτήριο τα εκτάρια της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης, οι περισσότερες εκμεταλλεύσεις (72,6%) ανήκουν στην κλάση μεγέθους (0-5) εκτάρια, το 23,9% ανήκουν στην κλάση μεγέθους (≥5- <50) εκτάρια και ένα μικρό ποσοστό 3,6%, στην κλάση μεγέθους (≥50) εκτάρια (Πίνακας Α11). Το μέσο οικονομικό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων είναι 6,6 Ευρωπαϊκές Μονάδες Μεγέθους (EMM), με το 57,5% αυτών να έχει μέγεθος μικρότερο των 2 EMM, το 41,7% να έχει μέγεθος 2-100 EMM και μόλις το 0,8% με μέγεθος μεγαλύτερο από 100 EMM (Πίνακας Α12).

Το συνολικό εργατικό δυναμικό των εκμεταλλεύσεων ανέρχεται σε 338.040 ΕΜΕ, εκ των οποίων το 93% αποτελούν μόνιμο εργατικό δυναμικό, σχεδόν το 1/3 και το 41% του μόνιμου εργατικού δυναμικού είναι πλήρους απασχόλησης και γυναίκες αντίστοιχα και το 82% αποτελεί οικογενειακό εργατικό δυναμικό (Πίνακας

A13 και Χάρτης 3). Οι κάτοχοι των γεωργικών εκμεταλλεύσεων απαριθμούν σε 269 χιλιάδες, από τους οποίους, όπως και στην Ιταλία, ένα πολύ μικρό ποσοστό της τάξης του 1,9% είναι ηλικίας κάτω των 35 ετών και ένα πολύ μεγάλο, της τάξης του 48,3% άνω των 65 ετών. Η ηλικιακή διάρθρωση στον αγροτικό τομέα είναι επίσης, προβληματική και ο δείκτης αναλογίας αγροτών ηλικίας κάτω των 35 ετών, με αγρότες ηλικίας άνω των 55 ετών, διαμορφώνεται στην τιμή των 0,03 μονάδων (Πίνακας A14 και Χάρτης 4).

7 ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ Ν. ΕΥΡΩΠΗΣ

Στη διάρκεια της ζωής του, ο πληθυσμός μιας συγκεκριμένης περιοχής υπόκειται σε τρεις βασικές δημογραφικές διεργασίες οι οποίες οδηγούν στη διαρκή εξέλιξη του. Δυο από τις διαδικασίες αυτές, η γεννητικότητα και η θνησιμότητα, προσδιορίζονται καθοριστικά ή σε μεγάλο βαθμό από βιολογικούς παράγοντες και είναι μη αναστρέψιμες, ενώ η τρίτη, η μετανάστευση από και προς έναν ορισμένο τόπο, είναι σχεδόν αποκλειστικά αποστασιοποιημένη από αυτούς καθώς αποτελεί ανθρώπινη απόφαση (του ιδίου του υποκειμένου ή άλλων). Αυτές οι συνιστώσες επηρεάζουν και τροποποιούν τελικά τόσο τη δημογραφική δομή, δηλαδή τη σύνθεση κατά φύλο και ηλικία του πληθυσμού, όσο και την κοινωνική δομή, δηλαδή τα επιμέρους χαρακτηριστικά των νοικοκυριών.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως περιοχή μελέτης τις χώρες της Νότιας Ευρώπης και συγκεκριμένα την Ελλάδα, την Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η γενική εξέλιξη του πληθυσμού και των δημογραφικών δομών των αγροτικών περιοχών των χωρών αυτών, με τη χρήση των κατάλληλων δημογραφικών εργαλείων. Η πληθυσμιακή εξέλιξη, τα φυσικά και μεταναστευτικά ισοζύγια και οι δομικοί δείκτες (δείκτης εξάρτησης, δείκτης γήρανσης, δείκτης αναλογίας των δύο φύλων) είναι στοιχεία που μας βοηθούν να πάρουμε μια εικόνα για την δημογραφική κατάσταση που επικρατεί στις υπό εξέταση χώρες.

7.1 Πληθυσμιακή εξέλιξη

Στην ανάλυση που ακολουθεί, γίνεται μια παρουσίαση της πληθυσμιακής εξέλιξης των υπό εξέταση χωρών (Ελλάδας, Ισπανίας, Ιταλίας και Πορτογαλίας). Τα στοιχεία επικεντρώνονται από τα μέσα του 20ου αιώνα και φτάνουν έως και το 2050, βάσει εκτιμήσεων που έχουνε γίνει από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) (<http://esa.un.org>).

Σύνολο χωρών της Ν. Ευρώπης (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία)

Στο παρακάτω γράφημα (Γράφημα 1) παρουσιάζεται η εξέλιξη του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού των χωρών της Ν. Ευρώπης που εξετάζουμε, από το 1950 έως το 2050, βάσει των εκτιμήσεων του Ο.Η.Ε. (Πίνακας Α17).

Το 1950 ο συνολικός πληθυσμός των χωρών της Ν. Ευρώπης ανερχόταν σε 91.084.000 κατοίκους, το 2000 σε 119.123.000 κατοίκους, ενώ το 2050 αναμένεται βάσει των εκτιμήσεων να είναι 121.801.000 κάτοικοι. Διαπιστώνουμε ότι την περίοδο 1950-2000 ο συνολικός πληθυσμός της χώρας παρουσίασε αυξητική τάση (κατά 30,8%), ενώ την περίοδο από το 2000 έως το 2050 αναμένεται να παραμείνει σταθερός με τάση μείωσης (ποσοστό μείωσης συνολικού πληθυσμού κατά 2,2%).

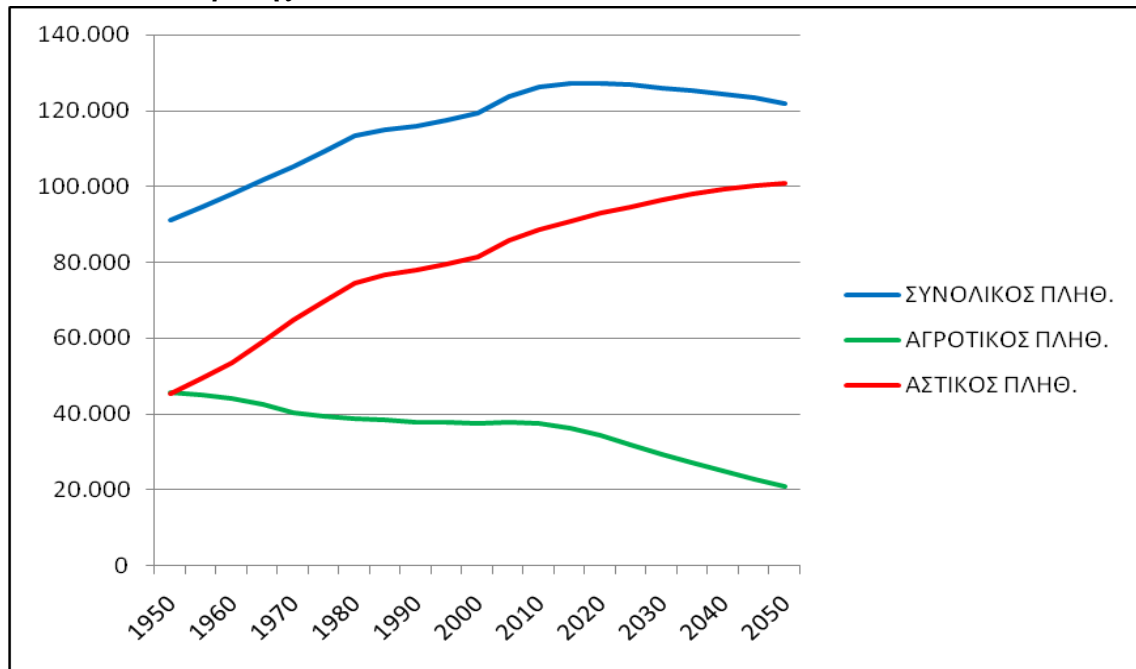
Ο αστικός πληθυσμός τους το 1950 ανερχόταν σε 45.474.000 κατοίκους, το 2000 αυξήθηκε σε 81.582.000 κατοίκους, ενώ το 2050 εκτιμάται ότι θα φτάσει τους 100.828.000 κατοίκους. Την περίοδο από το 1950 έως το 2000, όπως προκύπτει από την ανάλυση, ο αστικός πληθυσμός των χωρών της Ν. Ευρώπης παρουσίασε αύξηση κατά 79,4%, ενώ την περίοδο από το 2000 έως το 2050 αναμένεται, βάσει των εκτιμήσεων να αυξηθεί κατά 23,6%.

Αντίθετα, ο αγροτικός πληθυσμός ανερχόταν σε 45.610.000 κατοίκους το 1950, το 2000 σε 37.543.000 κατοίκους, ενώ το 2050 υπολογίζεται με βάση τις εκτιμήσεις να είναι 20.972.000 κάτοικοι. Από την ανάλυση συμπεραίνεται ότι την περίοδο 1950-2000 ο αγροτικός πληθυσμός παρουσίασε μείωση κατά 17,7%, ενώ την περίοδο από το 2000 έως το 2050 αναμένεται, βάσει των εκτιμήσεων, να μειωθεί κατά 44,1%.

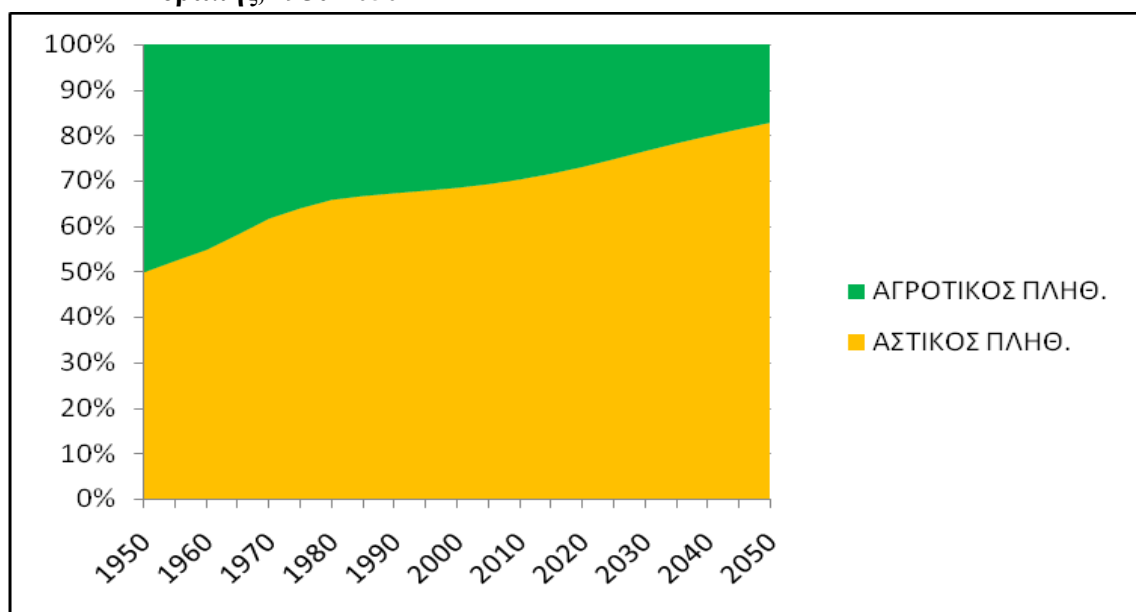
Στο Γράφημα 2, παρουσιάζεται η ποσοστιαία εξέλιξη του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού για το σύνολο των χωρών της Ν. Ευρώπης που εξετάζουμε, για την περίοδο 1950-2050 (βάσει του Πίνακα Α17 του Παραρτήματος). Παρατηρούμε ότι, το 1950 ο αγροτικός πληθυσμός τους κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με τον αστικό πληθυσμό τους. Έκτοτε, αρχίζει να φθίνει και τη δεκαετία του '60 έχουμε τη μεγαλύτερη έξοδο του αγροτικού πληθυσμού, κυρίως προς τις βιομηχανικές χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης και προς τα αστικά κέντρα (η ποσοστιαία μεταβολή του αγροτικού πληθυσμού είναι η μεγαλύτερη όλης της περιόδου από το 1950 έως το 2010, της τάξης του -9%) (Πίνακας 1). Οι εκτιμήσεις του Ο.Η.Ε. για τα επόμενα χρόνια δείχνουν ότι, από το 2010 και μετά, ο αγροτικός πληθυσμός των υπό

εξέταση χωρών της Ν. Ευρώπης θα παρουσιάζει πιο έντονη μείωση, σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, με αποτέλεσμα το 2040 να αποτελεί μόλις το 1/5 του συνολικού πληθυσμού τους (20% του συνολικού πληθυσμού) (Πίνακας Α17).

Γράφημα 1 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού των χωρών της Ν. Ευρώπης, 1950-2050

Γράφημα 2 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού χωρών της Ν. Ευρώπης, 1950-2050

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες μεταβολές του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού για το σύνολο των χωρών της Ν. Ευρώπης ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050.

Πίνακας 1 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού χωρών της Ν. Ευρώπης ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθ.	Αστικός Πληθ.
1950-1960	7,4	-3,2	18,1
1960-1970	7,4	-9,0	20,8
1970-1980	7,9	-3,7	15,1
1980-1990	2,1	-2,3	4,3
1990-2000	2,9	-0,8	4,7
2000-2010	5,8	-0,3	8,7
2010-2020	0,8	-8,5	4,8
2020-2030	-0,9	-13,7	3,8
2030-2040	-1,2	-15,1	3,0
2040-2050	-2,1	-16,4	1,5

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ελλάδα

Στην Ελλάδα, ο συνολικός πληθυσμός της το 1950 ανερχόταν σε 7.566.000 κατοίκους, το 2000 σε 10.975.000 κατοίκους, ενώ το 2050 αναμένεται βάσει των εκτιμήσεων να είναι 10.808.000 κάτοικοι (Γράφημα 3). Από την ανάλυση συμπεραίνεται ότι την πεντηκονταετία 1950-2000 ο συνολικός πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε κατά 45,1%, ενώ την πεντηκονταετία 2000-2050 αναμένεται να παραμείνει σταθερός με τάση μείωσης (ποσοστό μείωσης συνολικού πληθυσμού κατά 1,5%) (Πίνακας A18).

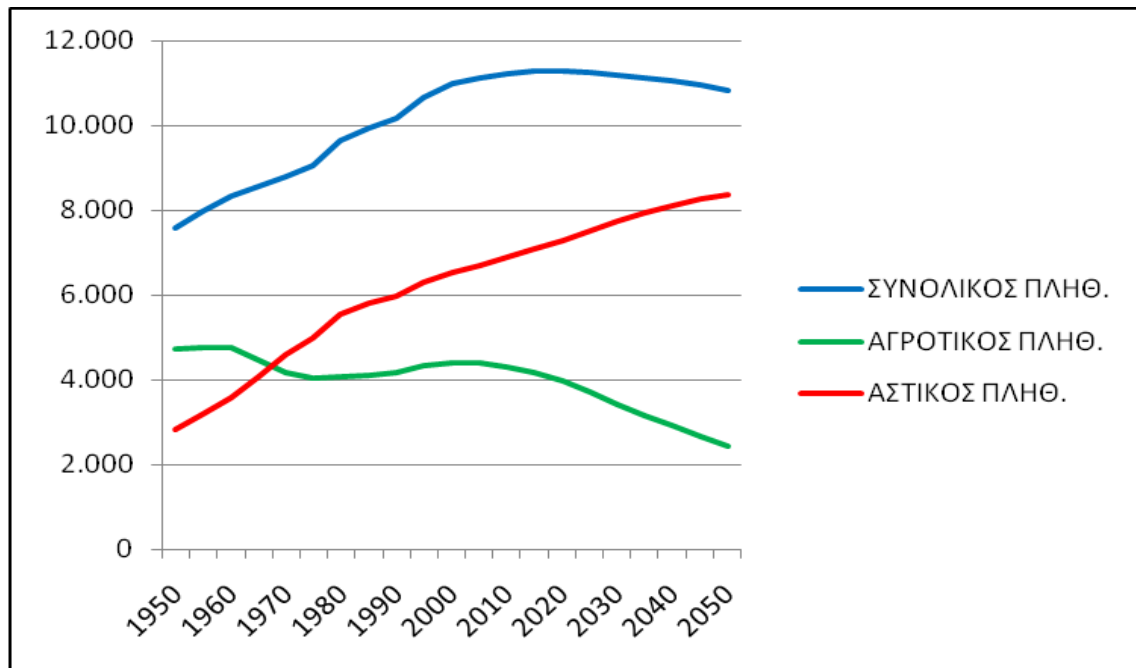
Ο αστικός πληθυσμός το 1950 ανερχόταν σε 2.825.000 κατοίκους, το 2000 αυξήθηκε σε 6.556.000 κατοίκους, ενώ το 2050 εκτιμάται ότι θα φτάσει τους 8.382.000 κατοίκους. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, από την ανάλυση ότι την περίοδο 1950-2000 ο αστικός πληθυσμός της χώρας παρουσίασε αυξητική τάση (κατά 132,1%), ενώ την περίοδο από το 2000 έως το 2050 αναμένεται να αυξηθεί κατά 27,9%.

Αντίθετα, ο αγροτικός πληθυσμός ανερχόταν σε 4.741.000 κατοίκους το 1950, σε 4.419.000 κατοίκους το 2000, ενώ το 2050 αναμένεται βάσει των εκτιμήσεων να είναι 2.425.000 κάτοικοι. Την περίοδο 1950-2000, όπως προκύπτει από την ανάλυση, ο αγροτικός πληθυσμός της χώρας παρουσίασε μείωση κατά 6,8%, ενώ την περίοδο 2000-2050 αναμένεται, βάσει των εκτιμήσεων, να μειωθεί κατά 45,1%. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι την περίοδο 2000-2050 η αναμενόμενη ποσοστιαία μείωση του αγροτικού πληθυσμού της χώρας είναι πολλαπλάσια της ποσοστιαίας μείωσης του πληθυσμού της περιόδου 1950-2000.

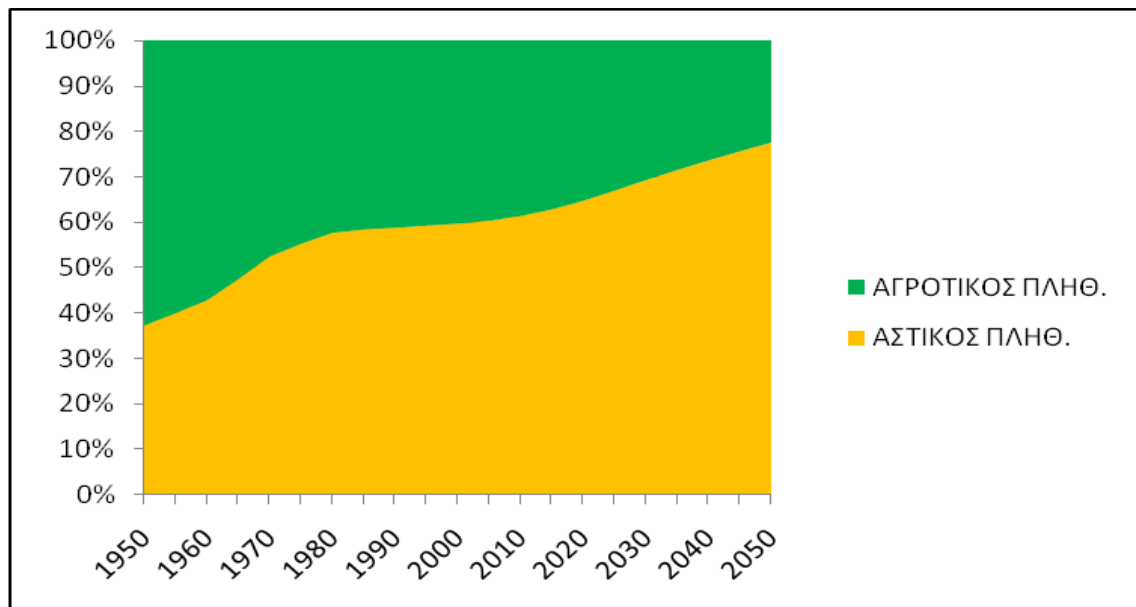
Στο Γράφημα 4, παρουσιάζεται η ποσοστιαία εξέλιξη του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ελλάδας, για την περίοδο 1950-2050 (βάσει του Πίνακα Α18). Παρατηρούμε ότι, το 1950 ο αγροτικός πληθυσμός της χώρας αποτελεί το 63% του συνολικού πληθυσμού της και μέχρι το 1965 υπερισχύει έναντι του αστικού πληθυσμού. Η δεκαετία του '60 χαρακτηρίζεται από ένα μεγάλο κύμα εξωτερικής και εσωτερικής μετανάστευσης/αστικοποίησης (η ποσοστιαία μεταβολή του αγροτικού πληθυσμού είναι -12,3%), η οποία συνεχίζεται και τη δεκαετία του '70 με μικρότερη ένταση (η ποσοστιαία μεταβολή είναι -2,4%) (Πίνακας 2). Έκτοτε και μέχρι το 2000, οι τάσεις εξόδου από την ύπαιθρο ατονούν. Την ίδια περίοδο, ο αστικός πληθυσμός παρουσιάζει σημάδια επιβράδυνσης του ρυθμού αύξησής του, ως ένδειξη κορεσμού των αστικών περιοχών της χώρας.

Η άνιση κατανομή του πληθυσμού και η χωρική υπερ-συγκέντρωσή του αντικατοπτρίζεται και στην τελευταία απογραφή (ΕΣΥΕ, 2001), σε βαθμό που τα δύο μεγαλύτερα πολεοδομικά συγκροτήματα, της Πρωτεύουσας και της Θεσσαλονίκης, να συγκεντρώνουν πλέον το 36% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας και μαζί με τους όμορους δήμους το 45% του πληθυσμού της χώρας (Κοτζαμάνης κ.ά., 2009). Το 2010 ο αγροτικός πληθυσμός αποτελεί μόλις το 39% του συνολικού πληθυσμού της χώρας, ενώ βάσει των εκτιμήσεων του Ο.Η.Ε. για την εξέλιξη του πληθυσμού κατά τις επόμενες δεκαετίες, αναμένεται σταθερή αρνητική μεταβολή του αγροτικού πληθυσμού έναντι του αστικού.

Γράφημα 3 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ελλάδας, 1950-2050

Γράφημα 4 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ελλάδας, 1950-2050

Στον παρακάτω Πίνακα (Πίνακας 2) παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες μεταβολές του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού στην Ελλάδα ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050.

Πίνακας 2 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ελλάδας ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθ.	Αστικός Πληθ.
1950-1960	10,2	0,4	26,5
1960-1970	5,5	-12,3	29,2
1970-1980	9,7	-2,4	20,6
1980-1990	5,4	2,6	7,4
1990-2000	8,0	5,7	9,7
2000-2010	2,2	-2,1	5,1
2010-2020	0,5	-8,2	6,0
2020-2030	-0,8	-13,6	6,1
2030-2040	-1,3	-15,3	4,9
2040-2050	-2,0	-16,6	3,2

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ισπανία

Στο Γράφημα 5 παρουσιάζεται η εξέλιξη του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ισπανίας, από το 1950 έως το 2050, βάσει των εκτιμήσεων του Ο.Η.Ε. (Πίνακας Α19).

Ο συνολικός πληθυσμός της Ισπανίας το 1950 ανερχόταν σε 28.009.000 κατοίκους, το 2000 σε 40.229.000 κατοίκους, ενώ το 2050 αναμένεται βάσει των εκτιμήσεων να είναι 46.401.000 κάτοικοι. Από την ανάλυση συμπεραίνεται ότι την περίοδο 1950-2000 ο συνολικός πληθυσμός της Ισπανίας παρουσίασε αύξηση κατά 43,6% και το ίδιο προβλέπεται και για την περίοδο 2000 έως 2050 (αύξηση κατά 15,3%).

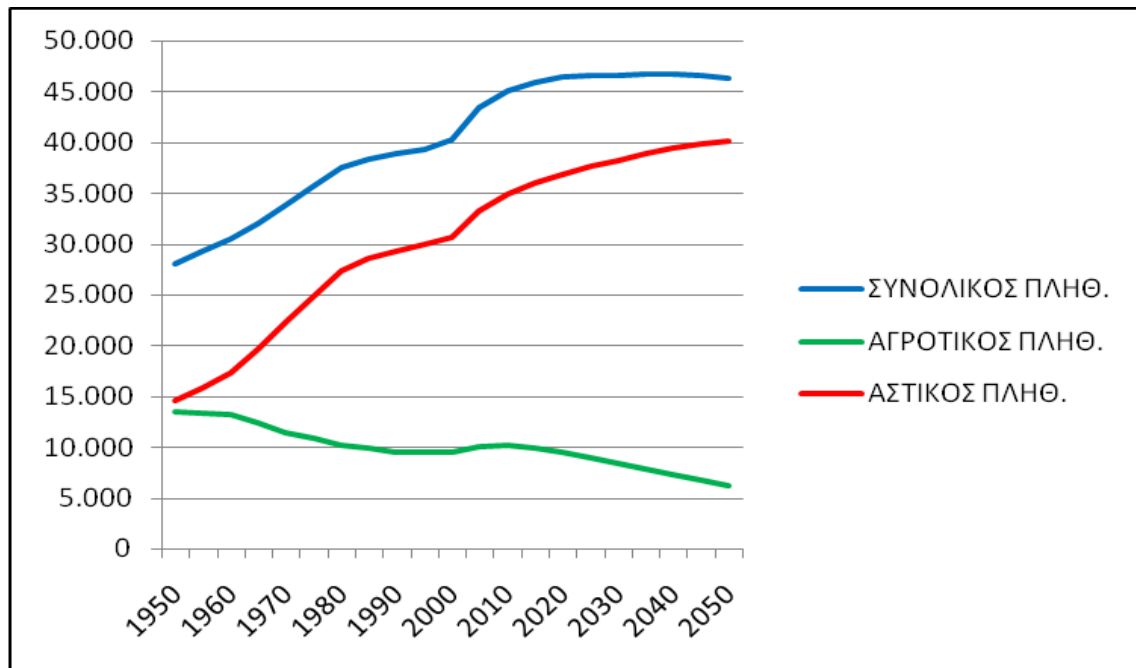
Ο αστικός πληθυσμός της ανερχόταν σε 14.542.000 κατοίκους το 1950, το 2000 σχεδόν διπλασιάστηκε και έφτασε τους 30.680.000 κατοίκους, ενώ το 2050 υπολογίζεται να φτάσει τους 40.123.000 κατοίκους. Έτσι, την πρώτη πεντηκονταετία 1950-2000 ο αστικός πληθυσμός της Ισπανίας παρουσίασε αυξητική τάση (κατά 110,0%), ενώ την επόμενη 2000-2050 αναμένεται να αυξηθεί κατά 30,8%.

Αντίθετα, ο αγροτικός πληθυσμός της Ισπανίας ανερχόταν σε 13.467.000 κατοίκους το 1950, το 2000 σε 9.550.000 κατοίκους, ενώ το 2050 εκτιμάται να είναι 6.278.000 κάτοικοι. Από την ανάλυση προκύπτει ότι την περίοδο 1950-2000 ο αγροτικός πληθυσμός της χώρας παρουσίασε μείωση κατά 29,1%, ενώ την περίοδο

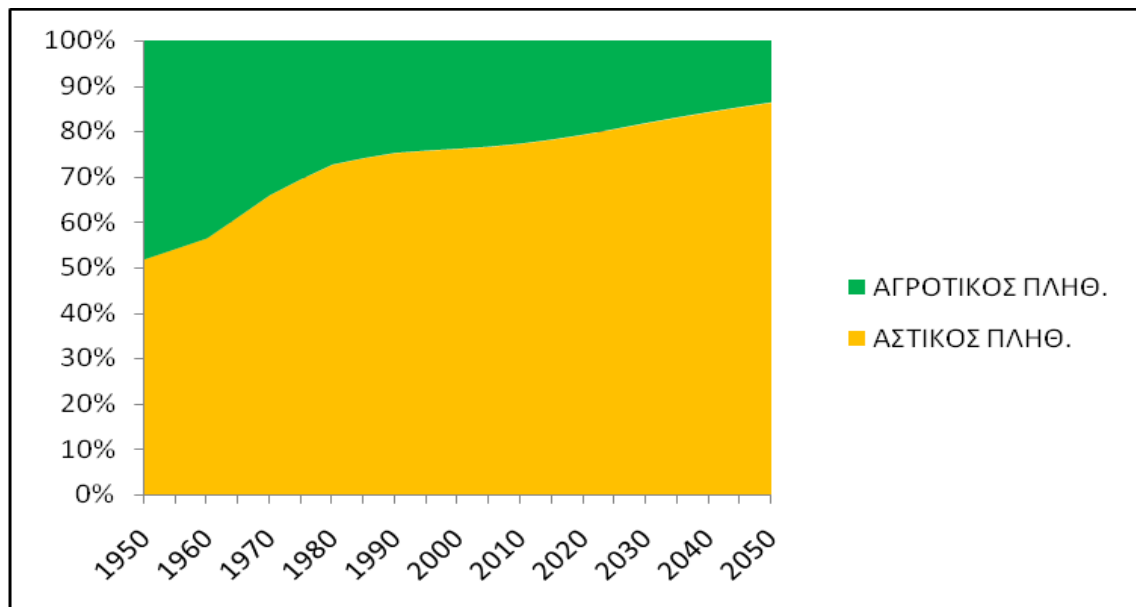
από το 2000 έως το 2050 υπολογίζεται, βάσει των εκτιμήσεων, να μειωθεί κατά 34,3%.

Στο Γράφημα 6 παρουσιάζεται η ποσοστιαία εξέλιξη του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ισπανίας, 1950-2050, με βάση τα στοιχεία του Ο.Η.Ε. (Πίνακας Α19). Ήδη από τη δεκαετία του 1950, η Ισπανία ήταν μία αρκετά αστική χώρα. Την περίοδο από το 1960 έως το 1980 ο πληθυσμός της μετατοπίστηκε από τις φτωχές και αγροτικές επαρχίες, σε περιοχές κατά πολύ πιο πλούσιες και αστικοποιημένες (η ποσοστιαία μεταβολή του αγροτικού πληθυσμού για την δεκαετία του '60 ήταν -13,3% και τη δεκαετία του '70 ήταν -11%) (Πίνακας 3). Δεδομένου ότι τα ποσοστά των γεννήσεων στις πιο εκσυγχρονισμένες και αστικοποιημένες περιοχές της χώρας, είχαν την τάση να είναι χαμηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο (η γεννητικότητα της Ισπανίας είναι κατά μέσο όρο μεταξύ 14‰ και 15‰ την περίοδο 1980-85, ενώ η Χώρα των Βάσκων έχει μέσο όρο μόνον 12‰), είναι σαφές ότι αυτή η μετατόπιση του ισοζυγίου του πληθυσμού οφείλεται κυρίως στην εσωτερική μετανάστευση και όχι σε αλλαγές στα ποσοστά γεννήσεων (<http://www.photius.com>). Η απογραφή του 2001, έδειξε ότι οι έξι πόλεις της με πάνω από μισό εκατομμύριο κατοίκους (Βαρκελώνη, Μαδρίτη, Μάλαγα, Σεβίλλη, Βαλένθια, Σαραγόσα) από κοινού αντιπροσωπεύουν περίπου το 17% του συνολικού πληθυσμού (<http://www.ine.es>). Μόνο κατά την δεκαετία 2000-2010 παρατηρείται μια ανάκαμψη του αγροτικού πληθυσμού (η ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού αυτήν την περίοδο είναι θετική, της τάξης του 6,8%). Βάσει των εκτιμήσεων του Ο.Η.Ε. ο αγροτικός πληθυσμός, ενώ το 1950 αποτελούσε το 43% του συνολικού πληθυσμού (Γράφημα 6), αναμένεται το 2050 να αποτελεί μόλις το 19%.

Γράφημα 5 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ισπανίας, 1950-2050

Γράφημα 6 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ισπανίας, 1950-2050

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες μεταβολές του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού στην Ισπανία ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050.

Πίνακας 3 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ισπανίας ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθ.	Αστικός Πληθ.
1950-1960	8,7	-1,8	18,5
1960-1970	10,9	-13,3	29,5
1970-1980	11,1	-11,0	22,5
1980-1990	3,5	-6,2	7,2
1990-2000	3,5	-0,3	4,8
2000-2010	12,1	6,8	13,8
2010-2020	3,0	-6,0	5,6
2020-2030	0,5	-11,9	3,7
2030-2040	0,2	-13,2	3,1
2040-2050	-0,8	-14,4	1,7

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Ιταλία

Στο Γράφημα 7 παρουσιάζεται η εξέλιξη του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ιταλίας, από το 1950 έως το 2050, βάσει των εκτιμήσεων του Ο.Η.Ε. (Πίνακας Α20).

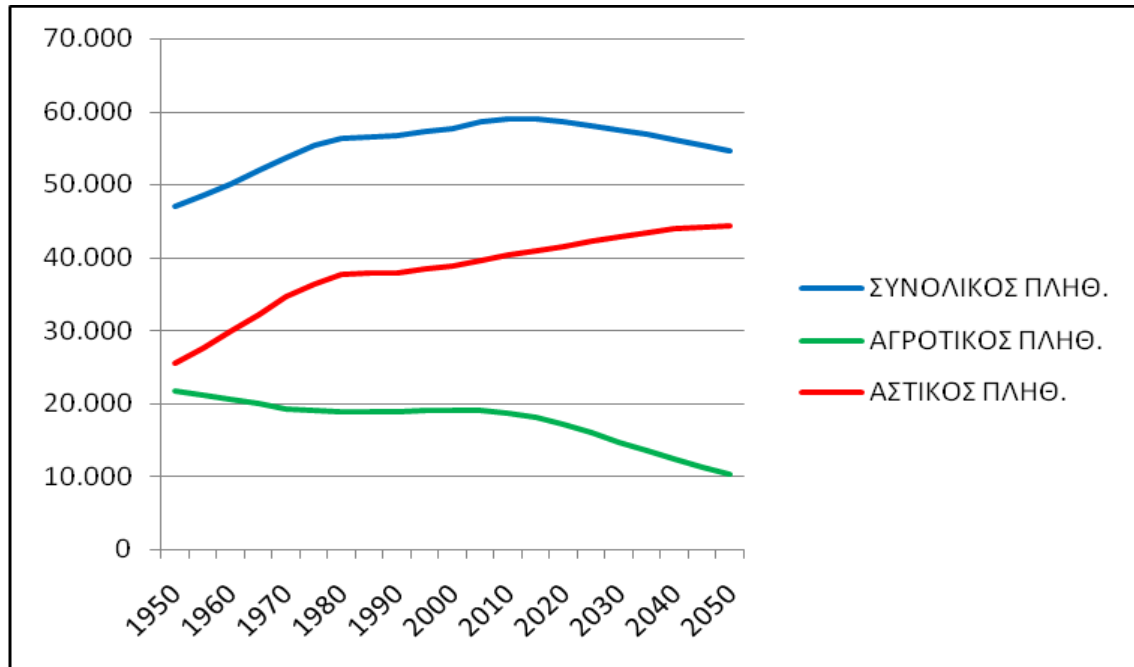
Ο συνολικός πληθυσμός της Ιταλίας το 1950 ανερχόταν σε 47.104.000 κατοίκους, το 2000 σε 57.692.000 κατοίκους, ενώ το 2050, βάσει του Ο.Η.Ε., εκτιμάται να φτάσει τους 54.610.000 κάτοικους. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, από την ανάλυση ότι την περίοδο 1950-2000 ο συνολικός πληθυσμός της παρουσίασε αυξητική τάση (κατά 22,5%), ενώ την περίοδο από το 2000 έως το 2050 αναμένεται να μειωθεί κατά 5,3%.

Ο αστικός πληθυσμός της το 1950 ανερχόταν σε 25.485.000 κατοίκους, σε 38.782.000 κατοίκους το 2000, ενώ το 2050 αναμένεται βάσει των εκτιμήσεων να είναι 44.340.000 κάτοικοι. Από την ανάλυση συμπεραίνεται ότι την περίοδο 1950-2000 ο αστικός πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε κατά 52,2%, ενώ την περίοδο από το 2000 έως το 2050 αναμένεται να αυξηθεί κατά 14,3%.

Αντίθετα, ο αγροτικός πληθυσμός της ανερχόταν σε 21.619.000 κατοίκους το 1950, το 2000 σε 18.910.000 κατοίκους, ενώ το 2050 εκτιμάται ότι θα φτάσει τους 10.270.000 κατοίκους. Από την ανάλυση προκύπτει ότι 1950-2000 ο αγροτικός πληθυσμός της Ιταλίας παρουσίασε μείωση κατά 12,5%, ενώ την πενηκονταετία

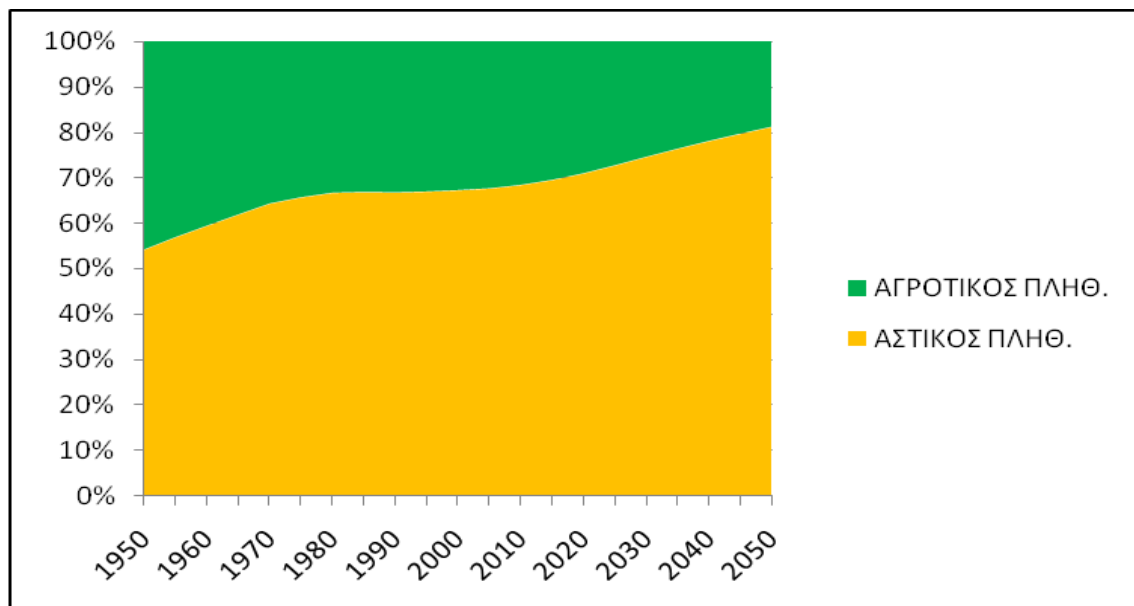
από το 2000 έως το 2050 αναμένεται, βάσει των εκτιμήσεων, να μειωθεί κατά 45,7%.

Γράφημα 7 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ιταλίας, 1950-2050

Στο γράφημα που ακολουθεί (Γράφημα 8) παρουσιάζεται η ποσοστιαία εξέλιξη του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ιταλίας για την περίοδο 1950-2050, όπως αυτή προέκυψε από τα στοιχεία του Ο.Η.Ε. ((Πίνακας Α20).

Γράφημα 8 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ιταλίας, 1950-2050

Κατά τη διάρκεια της ανοικοδόμησης, η οποία έλαβε χώρα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η Ιταλία γνώρισε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, η οποία μετάλλαξε την κοινωνία. Από μια αγροτική χώρα, έγινε γρήγορα μία από τις πρώτες βιομηχανικές χώρες στον κόσμο, σημειώνοντας σημαντική αύξηση της απασχόλησης στους τομείς της παροχής υπηρεσιών και της βιομηχανίας, με αποτέλεσμα να έχουμε επιτάχυνση της αστικοποίησης και σημαντική μείωση της εργασίας στον πρωτογενή τομέα. Εκατομμύρια αγροτών εγκατέλειψαν την ύπαιθρο σε ένα μαζική φυγή, πρώτα προς το εξωτερικό και στη συνέχεια προς τη Βόρεια Ιταλία, όπου ήταν συγκεντρωμένες οι βιομηχανίες (Marcellini et al., 2007). Έτσι, ενώ το 1921 στον αγροτικό της τομέα απασχολείται το 59% του ενεργού πληθυσμού της, το 1950 απασχολείται το 46% και το 2010 μόλις το 32%. Με βάση τα στοιχεία που έχουμε από τον Ο.Η.Ε., Γράφημα 8, η καθοδική αυτή πορεία του αγροτικού πληθυσμού αναμένεται να συνεχιστεί, με αποτέλεσμα το 2050 μόλις το 1/5 του συνολικού πληθυσμού (19%) να είναι αγροτικός.

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες μεταβολές του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού στην Ιταλία ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050.

Πίνακας 4 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Ιταλίας ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθ.	Αστικός Πληθ.
1950-1960	6,6	-5,6	16,9
1960-1970	7,2	-5,7	16,1
1970-1980	4,9	-2,1	8,7
1980-1990	0,5	0,2	0,6
1990-2000	1,7	0,2	2,5
2000-2010	2,3	-1,2	4,1
2010-2020	-0,7	-8,7	3,0
2020-2030	-1,8	-14,1	3,2
2030-2040	-2,2	-15,6	2,4
2040-2050	-3,0	-16,8	0,9

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Πορτογαλία

Όπως παρατηρούμε και στο γράφημα 9, ο συνολικός πληθυσμός το 1950 ανερχόταν σε 8.405.000 κατοίκους, το 2000 σε 10.227.000 κατοίκους και εκτιμάται το 2050 να φτάσει τους 9.982.000 κατοίκους. Από την επεξεργασία των στοιχείων του Ο.Η.Ε. διαπιστώνουμε ότι την περίοδο 1950-2000 ο συνολικός πληθυσμός της χώρας παρουσίασε αύξηση κατά 21,7%, ενώ την περίοδο 2000-2050 αναμένεται να παραμείνει σταθερός με τάση μείωσης (ποσοστό μείωσης συνολικού πληθυσμού κατά 2,4%).

Ο αστικός πληθυσμός το 1950 ανερχόταν σε 2.622.000 κατοίκους, το 2000 αυξήθηκε σε 5.564.000 κατοίκους, ενώ το 2050 αναμένεται βάσει των εκτιμήσεων να είναι 7.983.000 κάτοικοι. Διαπιστώνουμε, λοιπόν από την ανάλυση ότι την περίοδο από το 1950 έως το 2000 ο αστικός πληθυσμός παρουσίασε αυξητική τάση (κατά 112,2%), ενώ την περίοδο από το 2000 έως το 2050 αναμένεται να αυξηθεί κατά 43,5%.

Αντίθετα, ο αγροτικός πληθυσμός ανερχόταν σε 5.783.000 κατοίκους το 1950, το 2000 μειώθηκε σε 4.664.000 κατοίκους, ενώ το 2050 αναμένεται βάσει των εκτιμήσεων να μειωθεί ακόμα περισσότερο και υπολογίζεται ότι θα φτάσει τους 1.999.000 κατοίκους. Από την ανάλυση συμπεραίνεται ότι την πεντηκονταετία 1950-2000 ο αγροτικός πληθυσμός της χώρας παρουσίασε μείωση κατά 19,3%, ενώ την πεντηκονταετία 2000-2050 αναμένεται, βάσει των εκτιμήσεων, να επέλθει μείωση της τάξης του 57,1%.

Ο αγροτικός πληθυσμός της Πορτογαλίας, όπως βλέπουμε και στο Γράφημα 10 που παρουσιάζει την ποσοστιαία εξέλιξη του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας, το 1950 αποτελεί το 69% του συνολικού πληθυσμού της χώρας και μέχρι το 1990 υπερσχύει έναντι του αστικού πληθυσμού (το 1990 αποτελεί το 52% του συνολικού πληθυσμού της) (Πίνακας Α21).. Σε όλο το διάστημα από το 1950 έως το 2010, παρατηρείται μείωση του αγροτικού πληθυσμού, με τη μεγαλύτερη να πραγματοποιείται τη δεκαετία του '90 (ποσοστιαία μεταβολή του αγροτικού πληθυσμού είναι -10,3%) (Πίνακας 5), με εξαίρεση τη δεκαετία του '70, όπου η ποσοστιαία μεταβολή είναι θετική (5,2%). Την περίοδο αυτή (1970-1980) σε ολόκληρη την Πορτογαλία παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού (ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού πληθυσμού είναι 12,5%). Το γεγονός αυτό αποδίδεται στην επιστροφή πολλών Πορτογάλων εξόριστων, μετά την κατάρρευση της δικτατορίας

το 1974, όπως επίσης και στην έκρηξη της μετανάστευσης προς την Πορτογαλία, ωθούμενη κυρίως από τη διαδικασία της από-αποικιοποίησης (decolonization) στις χώρες PALOP⁸ και την επακόλουθη πολιτική και στρατιωτική αστάθεια των χωρών αυτών (Malheiros, 2002). Μέχρι το 2050 και με βάση τις εκτιμήσεις του Ο.Η.Ε. ο αγροτικός πληθυσμός της Πορτογαλίας θα συνεχίσει να μειώνεται και θα αποτελεί μόλις το 20% του συνολικού πληθυσμού της.

Στον παρακάτω Πίνακα (Πίνακας 5) παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες μεταβολές του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού στην Πορτογαλία ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050.

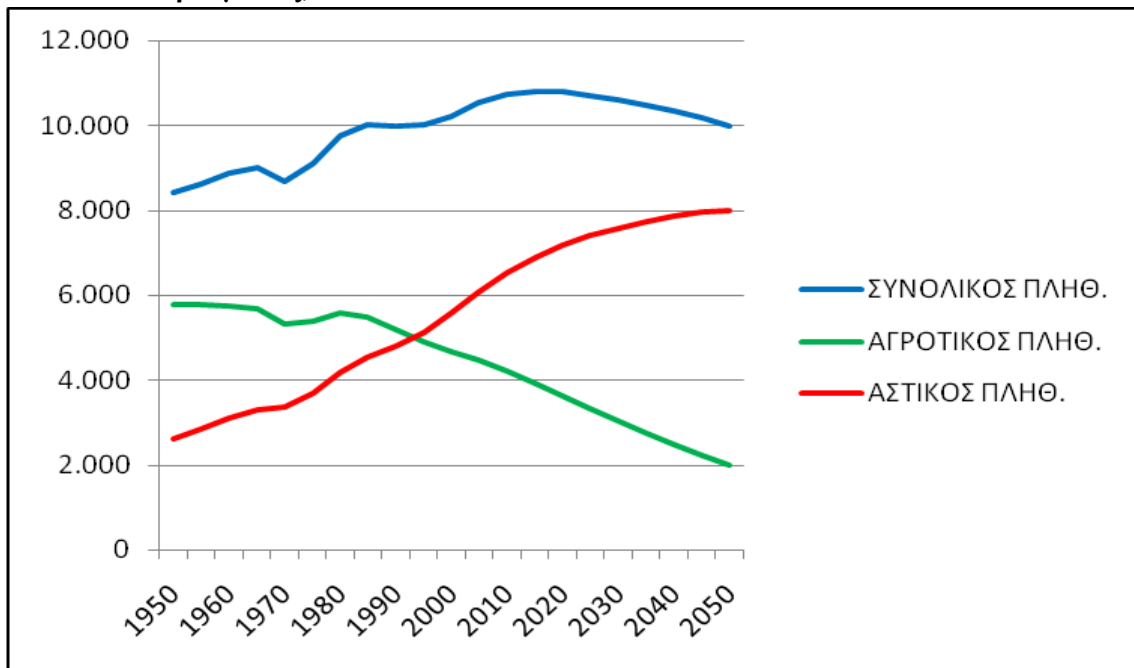
Πίνακας 5 Ποσοστιαία μεταβολή του συνολικού, του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας ανά δεκαετία, για την περίοδο 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθ.	Αστικός Πληθ.
1950-1960	5,4	-0,4	18,1
1960-1970	-2,0	-7,8	8,8
1970-1980	12,5	5,2	24,1
1980-1990	2,2	-6,9	14,5
1990-2000	2,4	-10,3	16,3
2000-2010	4,9	-9,6	17,0
2010-2020	0,6	-14,0	10,0
2020-2030	-1,7	-16,4	5,8
2030-2040	-2,5	-17,9	3,7
2040-2050	-3,5	-19,6	1,6

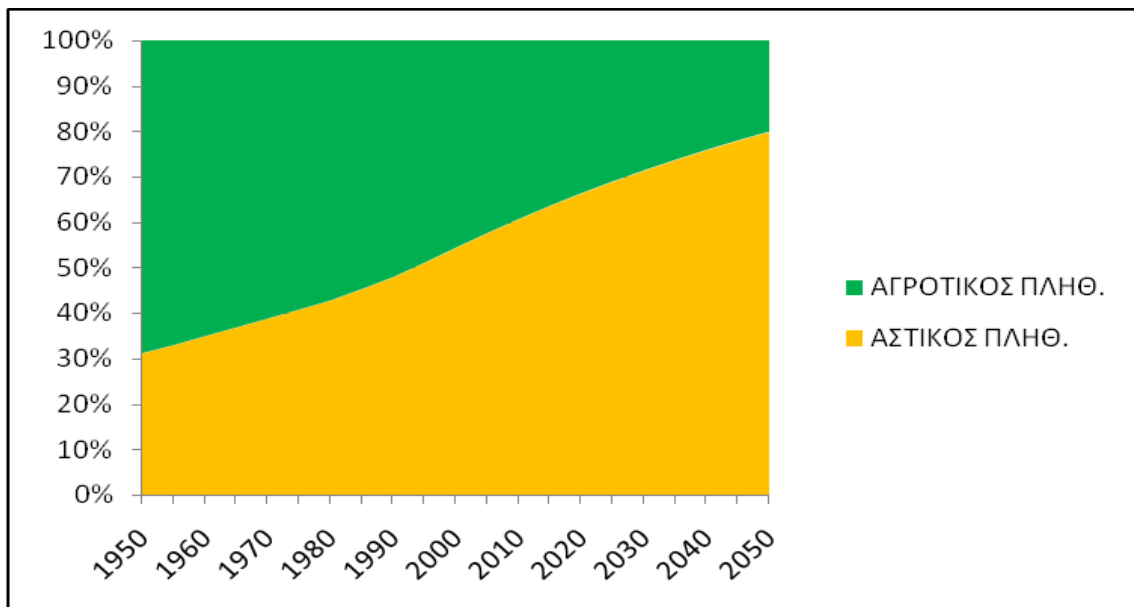
Πηγή: Ιδία επεξεργασία

⁸ PALOP είναι τα αρχικά των πορτογαλικών λέξεων Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa, που σημαίνει Αφρικάνικες χώρες με επίσημη γλώσσα την πορτογαλική. Οι χώρες αυτές είναι η Αγκόλα, η Μοζαμβίκη, η Ισημερινή Γουινέα, η Γουινέα-Μπισσάου και τα νησιά Πράσινο Ακρωτήριο, Σάο Τομέ και Πρίνσιπε (<http://en.wikipedia.org>)

Γράφημα 9 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας, 1950-2050

Γράφημα 10 Εξέλιξη (%) του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας, 1950-2050

7.2 Κατανομή του πληθυσμού

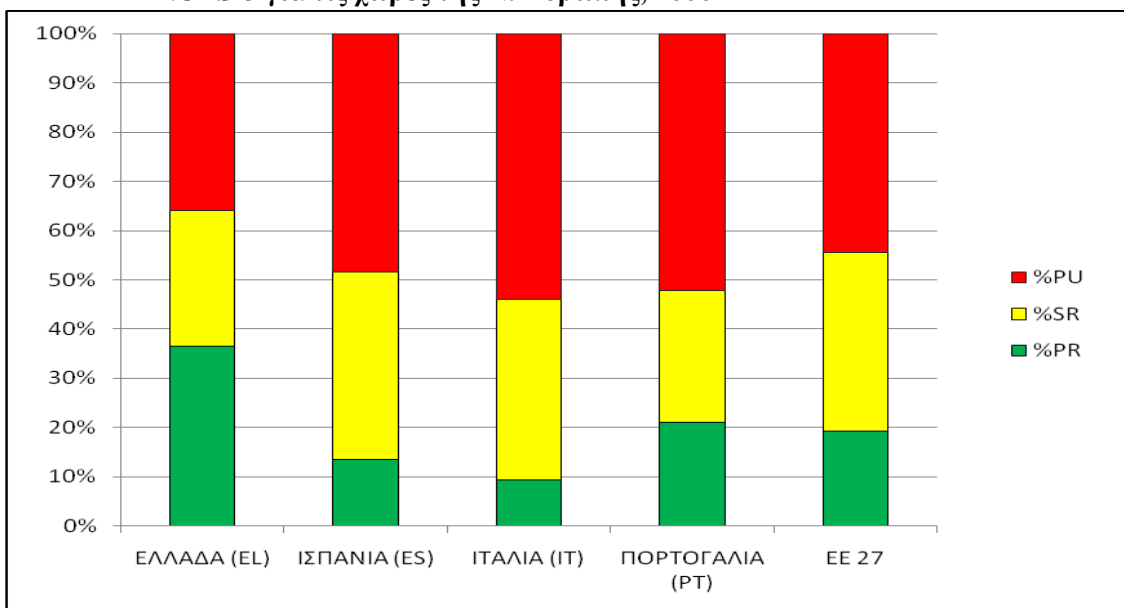
Εξετάζοντας καλύτερα την κατάσταση στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, παρατηρούμε ότι ο μισός σχεδόν πληθυσμός τους κατοικεί σε αγροτικές περιοχές (49,7%), οι οποίες καταλαμβάνουν και το μεγαλύτερο μέρος της έκτασης τους (84,4%). Επίσης, είναι εμφανές το γεγονός ότι στην Ελλάδα βρίσκουμε το μεγαλύτερο ποσοστό αγροτικού πληθυσμού (36,6% σε PR και 27,4% σε SR) από όλες τις χώρες της Νότιας Ευρώπης. Ακολουθεί η Ισπανία (13,5% σε PR και 38% σε SR), η Πορτογαλία (21% σε PR και 26,7% σε SR) και η Ιταλία (9,3% σε PR και 36,7% σε SR) (Πίνακας 6 και Γράφημα 11).

Πίνακας 6 Κατανομή του πληθυσμού (%), σε επίπεδο NUTS-3 για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2006

Χώρες	PR	SR	PU
Ελλάδα	36,6	27,4	36,0
Ισπανία	13,5	38,0	48,5
Ιταλία	9,3	36,7	54,1
Πορτογαλία	21,0	26,7	52,2
ΕΕ-27	19,1	36,3	44,3

Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 58), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Γράφημα 11 Σημασία αγροτικών περιοχών και ποσοστό του πληθυσμού σε επίπεδο NUTS-3 για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2006

7.3 Μεταβολή του πληθυσμού

Μελετώντας την ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού των χωρών της Ν. Ευρώπης τη δεκαετία του '90 (Πίνακας 7), διαπιστώνουμε ότι η μεταβολή του πληθυσμού επηρεάζεται από τον τύπο και τη θέση των αγροτικών περιοχών. Οι ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR) έχουν πολύ καλύτερες πληθυσμιακές τάσεις από τις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) και παρόμοιες με αυτές που παρουσιάζουν οι κυρίως αστικές (PU). Στην Ισπανία και στην Πορτογαλία το ποσοστό των ανθρώπων που κατοικεί στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) μειώνεται, ενώ αυτό που κατοικεί στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR) αυξάνεται. Στο σύνολο των χωρών, κατά την περίοδο που εξετάζουμε, παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού, με την Ελλάδα να παρουσιάζει τη μεγαλύτερη αύξηση από όλες τις άλλες χώρες της Ν. Ευρώπης και την Ιταλία να εμφανίζει μία οριακή αύξηση. Το γεγονός αυτό ενισχύεται από την αύξηση των μεταναστευτικών κινήσεων προς τις χώρες αυτές.

Πίνακας 7 Πληθυσμιακή εξέλιξη (ετήσιος μέσος όρος, %), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 1990-2000

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	0,32	1,01	1,02	0,74
Ισπανία	-0,44	0,58	0,36	0,33
Ιταλία	0,00	0,05	0,07	0,05
Πορτογαλία	-0,40	0,55	0,56	0,33
ΕΕ-27	0,02	0,34	0,21	0,22

Πηγή: Copus, A.K., et al., *Study on Employment in Rural Areas, 2006* (σελ: 11)

Σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι επικρατεί και έξοδος του πληθυσμού από τις κυρίως αγροτικές περιοχές, αλλά και το φαινόμενο της «αναστροφής της αστικοποίησης» (counter urbanization) κατά το οποίο ο πληθυσμός των ενδιάμεσα αγροτικών περιοχών (κυρίως αυτών που βρίσκονται κοντά στις αστικές περιοχές) αρχίζει να ανακάμπτει.

7.4 Φυσικό ισοζύγιο

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τη φυσική μεταβολή του πληθυσμού (ή αλλιώς φυσικό ισοζύγιο), η οποία ορίζεται ως η διαφορά μεταξύ του αριθμού των γεννήσεων και των θανάτων σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Συγκρίνοντας

τους αντίστοιχους δείκτες, δηλαδή τον αδρό δείκτη γεννητικότητας (Crude birth rate, CBR) και τον αδρό δείκτη θνησιμότητας (Crude death rate, CDR), μπορεί να γίνει η εκτίμηση της φυσικής εξέλιξης του πληθυσμού.

Στον Πίνακα 8 παρουσιάζονται συνοπτικά οι αδροί δείκτες γεννητικότητας (CBR) και θνησιμότητας (CDR) σε επίπεδο NUTS-3 για τις χώρες της Ν. Ευρώπης για το έτος 2000. Οι κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) όλων των εξεταζόμενων χωρών εμφανίζουν μεγαλύτερο αδρό δείκτη θνησιμότητας (CDR), κυρίως εξαιτίας της γήρανσης του πληθυσμού, από ότι γεννητικότητας (CBR), ενώ το αντίθετο συμβαίνει στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) και κυρίως αστικές (PR) περιοχές τους, γεγονός που δικαιολογείται αφενός από τις βελτιωμένες υποδομές υγείας που υπάρχουν εκεί, αφετέρου από το ότι αποτελούνται από άτομα παραγωγικής και αναπαραγωγικής ηλικίας. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν οι ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR) της Ιταλίας όπου και εκεί ο αδρός δείκτης θνησιμότητας (CDR) είναι μεγαλύτερος από τον αδρό δείκτη γεννητικότητας (CBR).

Πίνακας 8 Δείκτες CBR και CDR (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2000

Χώρες	PR		SR		PU		ΣΥΝΟΛΟ	
	CBR	CDR	CBR	CDR	CBR	CDR	CBR	CDR
Ελλάδα	8,7	10,7	9,9	8,7	9,5	8,8	9,3	9,5
Ισπανία	8,7	10,4	9,5	9,3	9,7	8,7	9,5	9,3
Ιταλία	8,8	10,4	9,2	10,5	9,7	9,7	9,4	10,1
Πορτογαλία	9,2	13,7	11,9	10,7	12,1	9,2	11,4	10,6
ΕΕ-25	10,1	10,8	10,3	10,0	10,9	9,8	10,6	10,1

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 17)

Η φυσική μεταβολή του πληθυσμού σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, την περίοδο 1995-2000 δίνεται στον Πίνακα 9. Οι κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) όλων των χωρών της Ν. Ευρώπης εμφανίζουν πολύ μεγάλη αρνητική μεταβολή του πληθυσμού (με μεγάλη απόκλιση από τον μέσο όρο της Ε.Ε.), με την Πορτογαλία να έχει τη μεγαλύτερη από όλες τις χώρες. Οι αρνητικές αυτές μεταβολές αποτυπώνουν το εύρος της εγκατάλειψης και της ανισοκατανομής του πληθυσμού, ανάμεσα στον αγροτικό και αστικό χώρο, την ίδια ώρα που ο αγροτικός πληθυσμός κατευθύνεται από τις ορεινές στις πεδινές και παραθαλάσσιες περιοχές και από τις αγροτικές στις αστικές. Αυτό διαπιστώνεται και από τις θετικές τιμές που έχει ο δείκτης στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) και κυρίως αστικές περιοχές (PU)

όλων των χωρών εκτός της Ιταλίας. Εκεί μόνο παρατηρείται μια φυσική μείωση του πληθυσμού από το 1995-2000, γεγονός που είναι πολύ πιθανόν να είναι αποτέλεσμα του χαμηλού ποσοστού γονιμότητας σε συνδυασμό με την γήρανση του πληθυσμού.

Πίνακας 9 Φυσική μεταβολή του πληθυσμού (% του συνολικού πληθυσμού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 1995-2000

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	-0,88	0,70	0,42	0,00
Ισπανία	-0,65	0,20	0,38	0,13
Ιταλία	-0,62	-0,48	-0,03	-0,27
Πορτογαλία	-2,29	0,56	1,30	0,30
ΕΕ-27	-0,11	0,05	0,22	0,17

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 18)

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι οι κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) έχουν την τάση να παρουσιάζουν σχετικά αρνητικό ρυθμό φυσικής αύξησης λόγω του σχετικά γερασμένου πληθυσμού και της μετανάστευσης των νέων σε άλλες περιοχές, για αναζήτηση εργασίας ή ανώτατης εκπαίδευσης. Αντίθετα, οι ενδιάμεσα αγροτικές (SR) και οι κυρίως αστικές (PU) περιοχές είναι οι αποδέκτες των μεταναστών που είναι σε αναπαραγωγική ηλικία.

7.5 Δείκτης γήρανσης

Ακολουθώντας, στον Πίνακα 10 και αντίστοιχα στο Γράφημα 12, παρουσιάζεται ο δείκτης γήρανσης σε επίπεδο NUTS-2 για τις χώρες της Ν. Ευρώπης για το έτος 2007, ο οποίος μπορεί να περιγραφεί με τον παρακάτω τύπο:

$$\text{Δείκτης γήρανσης} = \frac{\text{πληθ. } >65\text{ετών}}{\text{πληθ. } 0-14 \text{ ετών}} \times 100$$

Ο δείκτης αυτός εξηγεί πόσοι ηλικιωμένοι (>65 ετών) αναλογούν σε 100 νέους (0-14 ετών), έτσι ώστε στο 100 να υπάρχει 1-1αντιστοιχία ηλικιωμένων και νέων. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι σε όλες τις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) των χωρών της Ν. Ευρώπης, έχουμε έντονα γερασμένο πληθυσμό, πολύ μεγαλύτερο από το μέσο όρο της ΕΕ-27 (101,9%). Η Ιταλία αποτελεί μια χώρα που στο σύνολο της παρουσιάζει έντονα σημάδια γήρανσης. Από την άλλη η Πορτογαλία, ενώ βρίσκεται στη δεύτερη θέση όσον αφορά τον υψηλό δείκτη γήρανσης που εμφανίζει στις

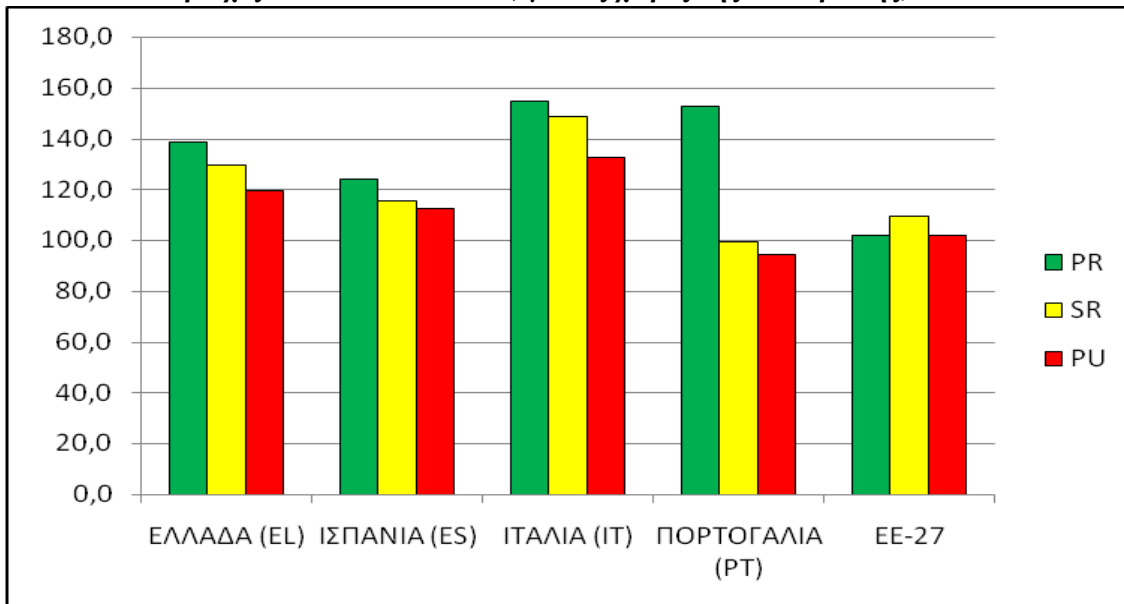
κυρίως αγροτικές περιοχές της (PR), στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) και αστικές περιοχές της (PU) παρουσιάζει πιο νεανικό πληθυσμό, γεγονός που δικαιολογείται από το υψηλό ποσοστό ατόμων ηλικίας 15-64 ετών που συγκεντρώνεται σε αυτές. Η Ελλάδα και η Ισπανία έχουν την εικόνα «γερασμένων» μεν χωρών, των οποίων όμως οι ενδιάμεσα αγροτικές (SR) και αστικές περιοχές (PU) προσελκύουν νεανικό πληθυσμό που μειώνει κατά κάποιο τρόπο το ρυθμό γήρανσής τους (Πίνακας A11 και A13 Παραρτήματος Α).

Πίνακας 10 Δείκτης γήρανσης (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2007

Χώρες	PR	SR	PU
Ελλάδα	138,6	129,9	119,6
Ισπανία	124,2	115,9	112,4
Ιταλία	154,6	148,9	132,6
Πορτογαλία	153,0	99,4	94,3
ΕΕ-27	101,9	109,6	101,9

Πηγή: Επεξεργασία Πινάκων A22 και A26 Παραρτήματος Α

Γράφημα 12 Δείκτης γήρανσης (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2007

Έτσι λοιπόν, από τη μία η μείωση του ποσοστού συμμετοχής στον πληθυσμό των ηλικιών 0-14 ετών, λόγω της μείωσης του αριθμού των γεννήσεων και από την άλλη, η διόγκωση του αριθμού των ηλικιωμένων, είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση του δείκτη γήρανσης.

7.6 Δείκτης εξάρτησης

Ο δείκτης εξάρτησης υπολογίζεται με τον παρακάτω τύπο:

$$\text{Δείκτης εξάρτησης} = \frac{\text{πληθ. (0-14ετών + >65ετών)}}{\text{πληθ. 15-64 ετών}} \times 100$$

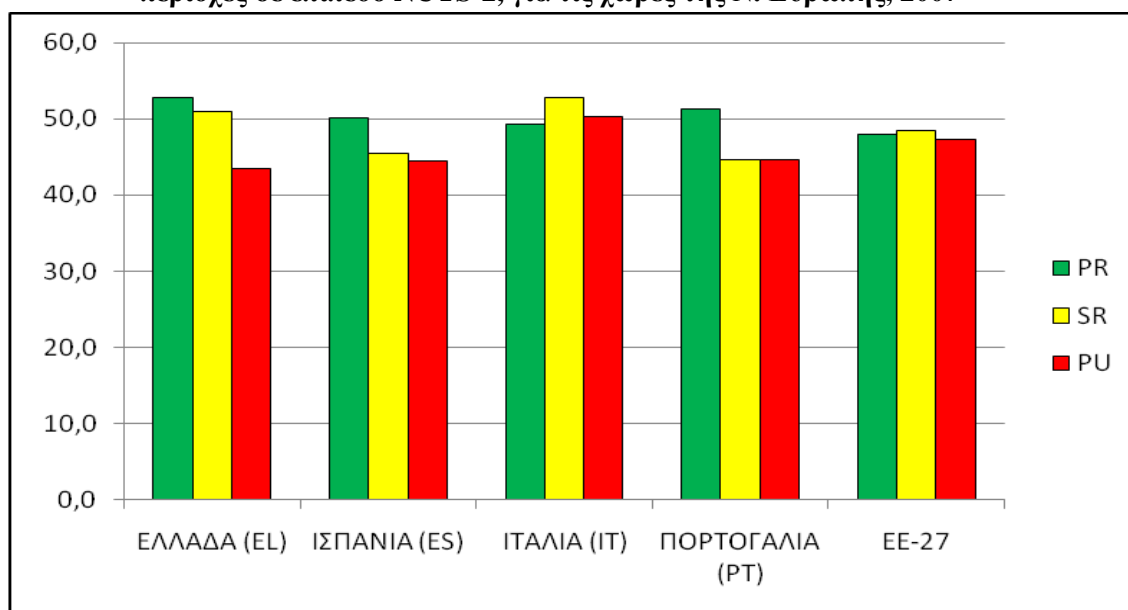
Ο δείκτης αυτός εκφράζει την αναλογία των οικονομικά εξαρτώμενων ηλικιακών ομάδων (0-14 και άνω των 65 ετών) σε σχέση με το δυνητικά ενεργό πληθυσμό (ηλικίες 15-64 ετών). Μελετώντας τον Πίνακα 11 και το Γράφημα 13, βλέπουμε ότι στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) εμφανίζεται μεγαλύτερος ο δείκτης εξάρτησης από ότι στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) και στις κυρίως αστικές (PU) περιοχές, σε όλες τις υπό εξέταση χώρες εκτός από την Ιταλία, όπου συμβαίνει το αντίθετο. Η Ελλάδα έχει τον μεγαλύτερο δείκτη (52,8%), ακολουθεί η Πορτογαλία (51,3%), η Ισπανία (50,2%) και τέλος η Ιταλία (49,4%). Η Ελλάδα και η Ιταλία παρουσιάζουν υψηλό ποσοστό του δείκτη και στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR) τους, ενώ στην Ισπανία και στην Πορτογαλία είναι πιο χαμηλός, ακόμα και από τον μέσο όρο της ΕΕ-27. Χαμηλές τιμές του δείκτη εμφανίζονται στις κυρίως αστικές περιοχές (PU) όλων των υπό εξέταση χωρών, εκτός της Ιταλίας που διατηρείται υψηλός.

Πίνακας 11 Δείκτης εξάρτησης (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2007

Χώρες	PR	SR	PU
Ελλάδα	52,8	51,1	43,5
Ισπανία	50,2	45,5	44,5
Ιταλία	49,4	52,9	50,4
Πορτογαλία	51,3	44,7	44,7
ΕΕ-27	48,1	48,5	47,3

Πηγή: Επεξεργασία Πινάκων A22, A24 και A26 Παραρτήματος Α

Γράφημα 13 Δείκτης εξάρτησης (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2007

Η μείωση που παρουσιάζει ο δείκτης εξάρτησης, παρά τη μεγέθυνση της γήρανσης (σχετική αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων), οφείλεται στη σημαντική μείωση των γεννήσεων (μείωση της γονιμότητας και κατά συνέπεια του ειδικού βάρους των νεανικών ομάδων).

7.7 Αναλογία δύο φύλων

Παρατηρώντας τώρα την αναλογία των δύο φύλων (Πίνακας 12) βλέπουμε ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις αστικές και αγροτικές περιοχές. Μόνο η Ελλάδα εμφανίζεται να έχει περισσότερους άνδρες από ότι γυναίκες όσον αφορά τις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) της, γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην εισροή οικονομικών μεταναστών, οι οποίοι έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (όπως άνδρες σε παραγωγική ηλικία). Παρόλα αυτά, σε επίπεδο χώρας η Ελλάδα παρουσιάζει τον πιο "ισορροπημένο" πληθυσμό (όσον αφορά το φύλο) σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ν. Ευρώπης.

Πίνακας 12 Διάρθρωση φύλων (ποσοστό γυναικών, % του συνολικού ποσοστού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	49,5	50,6	51,5	50,5
Ισπανία	50,5	50,7	51,3	50,9
Ιταλία	51,3	51,5	51,6	51,5
Πορτογαλία	51,5	51,3	51,9	51,7
ΕΕ-27	50,8	51,2	51,5	51,3

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 28)

Εξετάζοντας όμως, το ποσοστό των γυναικών σε αναπαραγωγική ηλικία, 20-39 ετών (Πίνακας 13) διαπιστώνουμε ότι είναι ελαφρώς χαμηλότερο από αυτό που αφορούσε τον συνολικό γυναικείο πληθυσμό που παρουσιάστηκε προηγουμένως (Πίνακας 12). Σε όλες τις περιοχές με βάση την κατηγοριοποίηση σε επίπεδο NUTS-3, που έχει γίνει από τον ΟΟΣΑ, εκτός από της Πορτογαλίας και τις κυρίως αστικές περιοχές (PU) της Ελλάδας, είναι έντονο το φαινόμενο της «αρρενοποίησης». Αυτό οφείλεται στην μετανάστευση των γυναικών νεότερης ηλικίας, προς τις αστικές περιοχές κυρίως, με σκοπό την εκπαίδευση και την αναζήτηση καλύτερων επαγγελματικών ευκαιριών, αλλά και στην άφιξη μεταναστών ανδρικού γένους. Ειδικά για τους μετανάστες, είναι σύνηθες το φαινόμενο να προηγείται η άφιξη των αρσενικών μελών της οικογένειας και να ακολουθούν τα υπόλοιπα μέλη της μετά από κάποια χρόνια.

Πίνακας 13 Διάρθρωση φύλων ηλικίας από 20-39 (ποσοστό γυναικών ηλικίας από 20-39, % του συνολικού ποσοστού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	49,2	49,3	50,4	49,7
Ισπανία	49,0	49,2	49,4	49,3
Ιταλία	49,5	49,4	49,2	49,3
Πορτογαλία	50,2	50,0	50,3	50,2
ΕΕ-27	49,5	49,3	49,3	49,4

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 29)

7.8 Φαινόμενη μετανάστευση

Η επίπτωση της μετανάστευσης (εσωτερικής και εξωτερικής) στις δημογραφικές αλλαγές είναι άμεση και έμμεση, αφού επηρεάζει και την ηλικιακή κατανομή και την διάρθρωση του φύλου και συνεπώς και τη φυσική εξέλιξη του πληθυσμού. Στον Πίνακα 14 έχει υπολογιστεί η φαινόμενη μετανάστευση χρησιμοποιώντας τη «δημογραφική εξίσωση», στην οποία καθαρή μετανάστευση είναι η διαφορά της συνολικής μεταβολής του πληθυσμού μείον τη φυσική μεταβολή του πληθυσμού.

Κοιτάζοντας τα αποτελέσματα του Πίνακα 14, είναι προφανές ότι οι χώρες της Ν. Ευρώπης παρουσιάζουν θετική καθαρή μετανάστευση σε όλες τις περιοχές τους, με βάση την κατηγοριοποίηση των περιοχών όπως έχει οριστεί από τον ΟΟΣΑ, με τη μεγαλύτερη να παρατηρείται στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές τους (SR). Αυτό είναι πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι οι περιοχές αυτές μπορούν να δεχτούν μετανάστες τόσο μέσω της αστικοποίησης όσο και μέσω της αναστροφής της αστικοποίησης. Στις κυρίως αστικές περιοχές (PU) το ισοζύγιο της καθαρής μετανάστευσης είναι λιγότερο θετικό, εκτός από της Ελλάδα όπου τα αστικά κέντρα της απορροφούν το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστευτικών κινήσεων.

Πίνακας 14 Φαινόμενη μετανάστευση (% του συνολικού ποσοστού 1995), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 1990-2000

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	2,40	2,42	3,12	2,66
Ισπανία	0,15	3,06	1,62	2,10
Ιταλία	0,24	0,52	0,45	0,46
Πορτογαλία	1,15	4,67	0,08	1,52
ΕΕ-27	0,46	1,39	-0,20	0,53

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 20)

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι ορισμένες ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές είναι πραγματικά "ενδιάμεσες", υπό την έννοια ότι είναι πραγματικά αγροτικές, αλλά με σχετικά υψηλή πυκνότητα πληθυσμού. Άλλες περιλαμβάνουν αραιοκατοικημένες περιοχές και άλλες, πόλεις μεσαίου μεγέθους. Η εξήγηση της θετικής καθαρής μετανάστευσης σε αυτά τα δύο διαφορετικά είδη ενδιάμεσα αγροτικών περιοχών είναι μάλλον διαφορετική, αναστροφή της αστικοποίησης στην πρώτη περίπτωση και αστικοποίηση στη δεύτερη.

8 ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Η απασχόληση στις αγροτικές περιοχές την σημερινή εποχή έχει να αντιμετωπίσει πολλές προκλήσεις, όπως η γήρανση του γεωργικού πληθυσμού, η συμμετοχή των νέων και των γυναικών στην αγροτική οικονομία, η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η μετάβαση από την στήριξη των προϊόντων στη στήριξη των παραγωγών, με βάση την αναθεωρημένη Κοινή Γεωργική Πολιτική (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2006α).

Στις αγροτικές περιοχές των χωρών της Ν. Ευρώπης, τόσο των κυρίως όσο και των ενδιάμεσα αγροτικών περιοχών, το ποσοστό απασχόλησης είναι πιο χαμηλό σε σχέση με αυτό που εμφανίζεται στις αστικές περιοχές τους, καθώς και πιο χαμηλό σε σχέση με τον μέσο όρο που παρουσιάζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 27 κρατών μελών. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η Πορτογαλία, η οποία εκτός από το γεγονός ότι στις αστικές της περιοχές (PU) το ποσοστό της απασχόλησης είναι πιο χαμηλό (69,1%) από ότι στις αγροτικές περιοχές της (70,5% στις κυρίως και 74,2% στις ενδιάμεσα), παρουσιάζει και τα μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης στις αγροτικές τις περιοχές σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες που εξετάζουμε. Η Ιταλία, πάλι, είναι η χώρα με τα χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης.

Σε γενικές γραμμές σε όλες τις χώρες η απασχόληση αυξήθηκε κατά την περίοδο 2000-2007, εκτός από τις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) και αστικές περιοχές (PU) της Πορτογαλίας, όπου υπήρξε μία μικρή μείωση της τάξης του 0,91% και 0,02% αντίστοιχα. Αξιοσημείωτη είναι η αύξηση της απασχόλησης, την ίδια περίοδο, στην Ισπανία, με μεγαλύτερη αυτή των ενδιάμεσα αγροτικών (SR) περιοχών της (10,08%) (Πίνακας 15, Χάρτης 5 και Χάρτης 6).

Πίνακας 15 Ποσοστό απασχόλησης (απασχολούμενοι ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού της ίδιας ηλικιακής ομάδας), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 2000-2007

Χώρες	%PR	Μεταβολή	%SR	Μεταβολή	%PU	Μεταβολή
Ελλάδα	62,7	2,25	61,4	4,75	63,1	7,55
Ισπανία	62,3	8,92	62,6	10,08	69,8	8,76
Ιταλία	56,4	6,54	58,7	4,45	61,0	5,51
Πορτογαλία	70,5	4,90	74,2	-0,91	69,1	-0,02
ΕΕ-27	64,8	0,42	65,5	3,28	68,2	3,66

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 74)

Το ποσοστό ανεργίας στις αγροτικές περιοχές όλων των χωρών της Ν. Ευρώπης εκτός της Πορτογαλίας είναι πιο υψηλό από ότι συμβαίνει στις αστικές περιοχές τους. Οι πιο ακραίες τιμές παρατηρούνται στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR) και κυμαίνεται από 6,5% στην Ιταλία έως 9,7% στην Ισπανία.

Εξετάζοντας το ποσοστό ανεργίας την περίοδο 2000-2007 παρατηρούμε ότι η Πορτογαλία σε αντίθεση με τις άλλες χώρες της Ν. Ευρώπης είναι η μόνη που παρουσιάζει αύξηση. Όλες οι άλλες χώρες εμφανίζουν μείωση, με την Ελλάδα να έχει τη μικρότερη μείωση της τάξης του 1,8% στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) και του 3% στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) και την Ισπανία να έχει τη μεγαλύτερη μείωση της τάξης του 7,3% στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) και του 7,6% στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) (Πίνακας 16, Χάρτης 7 και Χάρτης 8).

Πίνακας 16 Ποσοστό ανεργίας (ποσοστό του ενεργού πληθυσμού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 2000-2007

Χώρες	%PR	Μεταβολή	%SR	Μεταβολή	%PU	Μεταβολή
Ελλάδα	8,7	-1,8	8,6	-3,0	7,6	-4,5
Ισπανία	9,5	-7,3	9,7	-7,6	6,9	-3,7
Ιταλία	8,0	-7,2	6,5	-4,6	5,4	-4,0
Πορτογαλία	8,4	2,8	7,6	4,3	8,7	3,5
ΕΕ-27	7,1	-2,4	7,7	-2,7	6,6	-1,2

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 80)

Η μακροχρόνια ανεργία είναι επίσης, πιο υψηλή στις αγροτικές περιοχές όλων των υπό εξέταση χωρών εκτός από της Πορτογαλίας, όπου οι αστικές περιοχές της εμφανίζουν πιο υψηλό ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας από ότι οι αγροτικές της. Τα υψηλότερα ποσοστά παρουσιάζουν οι ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR) της Ελλάδας (4,4%) και οι κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) της Ιταλίας (4,6%), ενώ τα χαμηλότερα οι αγροτικές περιοχές της Ισπανίας, περίπου 2,5%.

Επίσης, η μεταβολή του ποσοστού μακροχρόνιας ανεργίας από το 2003 έως το 2008 εμφανίζεται αρνητική σε όλες τις χώρες της Ν. Ευρώπης, εκτός από την Πορτογαλία. Εκεί, υπάρχει αύξηση της τάξης του 1% και 1,6% στις κυρίως (PR) και ενδιάμεσα (SR) αγροτικές περιοχές της αντίστοιχα (Πίνακας 17, Χάρτης 9 και Χάρτης 10).

Πίνακας 17 Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας (ποσοστό του ενεργού πληθυσμού), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, για το διάστημα 2003-2008

Χώρες	%PR	Μεταβολή	%SR	Μεταβολή	%PU	Μεταβολή
Ελλάδα	3,9	-1,2	4,4	-1,6	2,8	-2,2
Ισπανία	2,5	-1,1	2,6	-2,2	1,5	-1,6
Ιταλία	4,6	-2,9	3,3	-1,7	2,7	-2,1
Πορτογαλία	3,6	1,0	3,5	1,6	3,9	1,1
ΕΕ-27	2,4	-2,4	2,9	-1,9	2,3	-1,0

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 82)

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η δομή της απασχόλησης και ειδικότερα, το ποσοστό απασχόλησης ανά τομέα (Πίνακας Α15). Γεγονός είναι ότι σε όλες τις χώρες της Ν. Ευρώπης στον τριτογενή τομέα απασχολείται το μεγαλύτερο μέρος των εργαζομένων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα των κυρίως αγροτικών (PR) περιοχών της Ελλάδας και της Πορτογαλίας, όπου το ποσοστό της είναι πολύ υψηλό, 23,9% και 29,6% αντίστοιχα. Αντίθετα, της Ισπανίας είναι 12,2% και της Ιταλίας μόλις 8,2%. Στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) το ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα είναι 15,0% για την Πορτογαλία, 12,3% για την Ελλάδα, 6,4% για την Ιταλία και 6,2% για την Ισπανία.

Από το 2000 έως το 2006, στις αγροτικές περιοχές παρατηρείται μείωση των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα, με την μείωση αυτή να είναι πιο έντονη στις κυρίως αγροτικές περιοχές. Στην Ελλάδα και στην Ισπανία την ίδια περίοδο παρουσιάστηκε αύξηση των απασχολούμενων στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα, ενώ στην Ιταλία και την Πορτογαλία, μείωση των απασχολούμενων στον δευτερογενή τομέα και αύξηση στον τριτογενή (Πίνακας Α16).

Το ποσοστό μερικής απασχόλησης του μόνιμου εργατικού δυναμικού, στις χώρες της Ν. Ευρώπης, είναι υψηλότερο από τον μέσο όρο που παρουσιάζουν τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 25, που διαμορφώνεται σε 79,6% στις αγροτικές περιοχές και σε 77,5% στις αστικές. Στις κυρίως αγροτικές (PR) περιοχές της Ελλάδας και της Πορτογαλίας παρατηρούνται ποσοστά μερικής απασχόλησης του μόνιμου εργατικού δυναμικού της τάξης του 91,2% και 90,3% αντίστοιχα, ενώ στην Ισπανία και την Πορτογαλία τα ποσοστά αυτά είναι λίγο χαμηλότερα, της τάξης του 84,9% και 87,35 αντίστοιχα. Στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR), μόλις το 8,3% στην Ελλάδα και το 12,2% στην Ιταλία του μόνιμου εργατικού δυναμικού απασχολείται πλήρως στην γεωργική εκμετάλλευση, ενώ λίγο καλύτερη είναι η

κατάσταση στην Πορτογαλία με το ποσοστό να φτάνει το 14,1% και στην Ισπανία να είναι 19,4% (Πίνακας 18).

Πίνακας 18 Μερικής απασχόλησης μόνιμο εργατικό δυναμικό (% μόνιμου εργατικού δυναμικού εκμετάλλευσης, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	91,2	91,7	95,5	91,5
Ισπανία	84,9	80,6	88,6	83,1
Ιταλία	87,3	87,8	84,6	86,8
Πορτογαλία	90,3	85,9	73,9	86,7
ΕΕ-25	79,6	79,6	77,5	79,3

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 76)

Σε όλες τις χώρες που μελετάμε, το ποσοστό της οικογενειακής εργασίας στις εκμεταλλεύσεις είναι πολύ υψηλό, τόσο στις αγροτικές περιοχές τους όσο και στις αστικές και υπερβαίνει κατά πολύ τον μέσο όρο που παρουσιάζουν τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 25 (93,2% στις κυρίως αγροτικές περιοχές, 89,9% στις ενδιάμεσα αγροτικές και 88,1% στις κυρίως αστικές). Το μεγαλύτερο ποσοστό παρουσιάζει η Ελλάδα, όπου στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) της αγγίζει το 98,7% και στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) 98,2%. Εξίσου υψηλό ποσοστό παρουσιάζει και η Ιταλία (96,9% και 96,6% αντίστοιχα), ενώ το πιο χαμηλό εμφανίζει η Ισπανία (92,8% και 90,3% αντίστοιχα) (Πίνακας 19).

Πίνακας 19 Οικογενειακό εργατικό δυναμικό (% μόνιμου εργατικού δυναμικού εκμετάλλευσης, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	98,7	98,2	94,8	98,4
Ισπανία	92,8	90,3	93,2	91,6
Ιταλία	96,9	96,6	95,5	96,4
Πορτογαλία	93,6	95,4	93,0	94,3
ΕΕ-25	93,2	89,9	88,1	91,1

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 75)

Όπως βλέπουμε και στον Πίνακα 20, οι περισσότεροι από τους μισούς που αποτελούν το μόνιμο εργατικό δυναμικό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι κάτοχοι αυτών, στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας (54,5% στις κυρίως αγροτικές

και 53,4% στις ενδιάμεσα αγροτικές) και της Ιταλίας (54,1% στις κυρίως αγροτικές και 52,2% στις ενδιάμεσα αγροτικές). Στην Ισπανία τα ποσοστά αυτά είναι της τάξης του 46,4% στις κυρίως αγροτικές (PR) περιοχές και 45,9% στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR), ενώ τα χαμηλότερα ποσοστά παρατηρούνται στην Πορτογαλία 40,5% και 38,05 αντίστοιχα.

Πίνακας 20 Κάτοχοι εκμεταλλεύσεων (% μόνιμου εργατικού δυναμικού εκμετάλλευσης), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	54,5	53,4	55,3	54,2
Ισπανία	46,4	45,9	54,2	46,9
Ιταλία	54,1	52,2	50,9	52,2
Πορτογαλία	40,5	38,0	31,5	38,5
ΕΕ-25	48,4	46,8	46,4	47,5

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 75)

Στους Πίνακες 21 και 22 παρουσιάζεται το ποσοστό των κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων ηλικίας άνω των 65 ετών και κάτω των 35 ετών αντίστοιχα, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, βάσει του ορισμού του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3. Στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) της Πορτογαλίας και της Ιταλίας σχεδόν τα 2/5 των κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι ηλικιωμένοι, ενώ στην Ελλάδα και την Ισπανία το ποσοστό των ηλικιωμένων κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων αγγίζει το 35,5% και 34,2% αντίστοιχα, όταν στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 το ποσοστό αυτό είναι μόλις 25,6%. Εξίσου υψηλά ποσοστά παρουσιάζονται και στις ενδιάμεσα αγροτικές (SR) περιοχές τους, με το υψηλότερο αυτό της Ιταλίας (40,7%).

Πίνακας 21 Κάτοχοι εκμεταλλεύσεων ηλικίας >65 ετών (% σύνολο κατόχων εκμεταλλεύσεων, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	35,5	35,1	39,6	35,5
Ισπανία	34,2	31,7	39,5	33,6
Ιταλία	39,7	40,7	40,4	40,4
Πορτογαλία	40,9	34,3	34,4	37,8
ΕΕ-25	25,6	27,7	31,8	27,2

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 79)

Στις αγροτικές περιοχές (PR) της Πορτογαλίας και της Ιταλίας εκτός από το μεγάλο ποσοστό ηλικιωμένων κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων, παρουσιάζουν και πολύ μικρό ποσοστό νέων κατόχων ηλικίας κάτω των 35 ετών (3,5% και 4,5% αντιστοίχως). Ελάχιστα υψηλότερα ποσοστά εμφανίζουν η Ισπανία (6,5%) και η Ελλάδα (7,6%), αλλά και πάλι δεν φτάνουν τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο του 9,7%. Παρόμοια κατάσταση παρατηρείται και στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές τους (SR).

Πίνακας 22 Κάτοχοι εκμεταλλεύσεων ηλικίας <35 ετών (% σύνολο κατόχων εκμεταλλεύσεων, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	7,6	7,0	4,4	7,3
Ισπανία	6,5	6,7	3,3	6,2
Ιταλία	4,5	3,8	3,7	3,9
Πορτογαλία	3,5	4,9	4,6	4,2
ΕΕ-25	9,7	8,4	5,4	8,7

Πηγή: Copus, A.K., et al., Study on Employment in Rural Areas, 2006 (σελ: 80)

Όπως διαφαίνεται λοιπόν, στις χώρες της Ν. Ευρώπης είναι έντονο το πρόβλημα της εισόδου των νέων στην γεωργία και της έλλειψης διαδοχής στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Το μικρό μέγεθος αυτών επιβαρύνει ακόμα περισσότερο την υφιστάμενη κατάσταση, καθώς τις καθιστούν μη βιώσιμες σε ένα περιβάλλον αυξανόμενου διεθνούς ανταγωνισμού.

Ο ρόλος των γυναικών στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις είναι πολλαπλός. Εκτός από τον παραδοσιακό τους ρόλο, που είναι η ενασχόληση τους με τη φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων και γενικότερα τα οικοκυρικά, αποκτούν και επιπλέον ευθύνες όπως η διαχείριση κυρίως των μικρότερων γεωργικών εκμεταλλεύσεων, όπως αγροτουριστικών ή βιοτεχνικών μονάδων. Στις κυρίως αγροτικές περιοχές (PR) το ποσοστό των γυναικών που είναι κάτοχοι γεωργικών εκμεταλλεύσεων κυμαίνεται από 21,9% στην Πορτογαλία, έως 31,3% στην Ιταλία, με την Ελλάδα να παρουσιάζει ένα ποσοστό της τάξης του 28,3% και η Ισπανία του 27,5%. Στις ενδιάμεσα αγροτικές περιοχές (SR) το χαμηλότερο ποσοστό το εμφανίζει στην Πορτογαλία (24,3%) και το υψηλότερο στην Ιταλία (29,7%) (Πίνακας 23).

Πίνακας 23 Γυναίκες κάτοχοι εκμεταλλεύσεων (% σύνολο κατόχων εκμεταλλεύσεων, σε άτομα), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-3, για τις χώρες της Ν. Ευρώπης, 2003

Χώρες	PR	SR	PU	ΣΥΝΟΛΟ
Ελλάδα	28,3	28,2	32,0	28,4
Ισπανία	27,5	29,4	23,3	28,0
Ιταλία	31,3	29,7	30,1	30,1
Πορτογαλία	21,9	24,3	26,1	23,2
ΕΕ-25	26,2	28,2	24,5	26,8

Πηγή: Copus, A.K., et al., *Study on Employment in Rural Areas, 2006* (σελ: 82)

Σημαντικό κομμάτι της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων των χωρών της Ν. Ευρώπης παρέχουν οι μετανάστες. Οι περισσότεροι από αυτούς απασχολούνται σε καλλιέργειες εντατικού χαρακτήρα, υψηλής εποχικότητας και ζήτησης σε εργατικά χέρια και κυρίως σε θέσεις που αρνούνται να απασχοληθούν οι ντόπιοι εργάτες. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η σχέση που υπάρχει με το γηγενή πληθυσμό δεν είναι ανταγωνιστική, αλλά σχέση αναπλήρωσης και συμπληρωματικότητας (Χαλιάπα, 2009). Η πλειονότητα των μεταναστών είναι αρσενικού γένους, αφού οι εργασιακές συνθήκες είναι αρκετά δύσκολες. Παράλληλα, στις περιοχές που δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη η γεωργία οι μετανάστες απασχολούνται από τις τοπικές κοινωνίες σε εργασίες που βοηθούν στη συντήρηση του παραδοσιακού τρόπου ζωής τους.

Στην Ελλάδα, το ποσοστό των μεταναστών που απασχολούνται στη γεωργία (17%) είναι σχεδόν ίσο με το ποσοστό του γηγενούς πληθυσμού (16%). Έτσι, οι μετανάστες προσφέρουν περίπου το 1/5 της συνολικής εργασίας, που αφορά τον αγροτικό τομέα, ενώ στις εντατικές εκμεταλλεύσεις η συνεισφορά τους φτάνει το 1/3 της συνολικά καταβαλλόμενης εργασίας. Όμως, ο ρόλος τους δεν περιορίζεται μόνο στον αγροτικό τομέα, αφού, ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές, παρέχουν μια γενικότερη υποστήριξη των γερασμένων αγροτικών νοικοκυριών και βοηθούν έτσι, στη διατήρηση του αγροτικού περιβάλλοντος.

Στην Ισπανία, το 17% του συνόλου των μεταναστών είναι εγκατεστημένοι στις αγροτικές περιοχές (Απογραφή, 2001). Αυτοί απασχολούνται κυρίως, σε καλλιέργειες φράουλας και εσπεριδοειδών, σε θερμοκήπια, στην παραγωγή λουλουδιών, καθώς και σε μονάδες παραγωγής χοιρινού κρέατος. Στην ισπανική αγορά εργασίας, η πλειονότητα των μεταναστών είναι Ρουμάνοι και Βούλγαροι, οι οποίοι έχουν αντικαταστήσει τους αφρικανούς μετανάστες.

Στην Ιταλία, το ποσοστό των μεταναστών που απασχολούνται στη γεωργία (13,1%) είναι σχεδόν τριπλάσιο του ποσοστού του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας (5,3%). Αποτελούν το 60% του συνόλου του εποχικού εργατικού δυναμικού στη γεωργία, ενώ στη πλειοψηφία τους είναι παράνομοι, χωρίς χαρτιά και ανασφάλιστοι. Τα 2/3 εξ αυτών προέρχονται από την Πολωνία, τη Σλοβακία, την Τσεχία και τη Ρουμανία. Ο ρόλος τους στην ιταλική αγορά ποικίλει ανά τομέα και περιοχή. Στη Βόρεια Ιταλία απασχολούνται σε κτηνοτροφικές μονάδες, κυρίως οι Μαροκινοί μετανάστες, ενώ οι μετανάστες που προέρχονται από τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, απασχολούνται κυρίως στις καλλιέργειες αμπελιών, οπωροφόρων δένδρων και λαχανικών. Χαρακτηριστικό είναι ότι στις περιοχές αυτές η εργασία των μεταναστών είναι νόμιμη. Αντίθετα στον ιταλικό Νότο, κυρίως λόγω των εποχικών χαρακτηριστικών και της οικογενειακής δομής της τοπικής οικονομίας, η ζήτηση αφορά κυρίως το παράνομο, ανασφάλιστο και υψηλά εκμεταλλεύσιμο εργατικό δυναμικό.

Στην Πορτογαλία, τα μεταναστευτικά ρεύματα συνδέονταν με το αποικιοκρατικό σύστημα της χώρας και ενοποιούνταν στη βάση της χρήσης της πορτογαλικής γλώσσας. Σήμερα όμως, παρατηρείται μεγάλη αύξηση της μετανάστευσης από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και ειδικότερα από την Ουκρανία, τη Μολδαβία και τη Ρωσία. Η απασχόληση των μεταναστών στη γεωργία ήταν περιορισμένη, κυρίως εξαιτίας των πολύ ισχυρών συνεργατικών δεσμών ανάμεσα στους ντόπιους. Με την πάροδο όμως των χρόνων, αυτό το φαινόμενο άρχισε να εξαλείφεται και έτσι σήμερα όλες οι μεγάλες εκμεταλλεύσεις εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από το ξένο φθινό εργατικό δυναμικό (Κασίμης, 2008).

Τα τελευταία χρόνια, λοιπόν, παρατηρείται σημαντική μείωση της γεωργικής απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές κάνοντας τη γεωργία να διαδραματίζει όλο και περισσότερο φθίνοντα ρόλο στη σύνθεση της τοπικής απασχόλησης. Σε όλες τις χώρες που μελετάμε, εμφανίζονται υψηλά ποσοστά οικογενειακής εργασίας, μεγάλο ποσοστό ηλικιωμένων κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων και πολύ μικρό ποσοστό νέων κατόχων ηλικίας κάτω των 35 ετών. Παράλληλα, έντονη είναι η ανάπτυξη των μη γεωργικών κλάδων της οικονομίας, κυρίως του τουρισμού και των υπηρεσιών, οι οποίοι συμβάλλουν στη δημιουργία θέσεων εργασίας εκτός γεωργίας. Έτσι, δημιουργούνται στις αγροτικές περιοχές νέες ευκαιρίες απασχόλησης και παρατηρείται το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης του αγροτικού πληθυσμού, δηλαδή της παράλληλης εξω-γεωργικής απασχόλησης (Ευστράτογλου, 1998). Οι

αυξημένες δυνατότητες των γυναικών και των άλλων μελών του νοικοκυριού για απασχόληση εκτός της οικογενειακής εκμετάλλευσης παίζουν σημαντικό ρόλο για την επιβίωση της πλειοψηφίας των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται όλο και πιο έντονα τόσο στις περιοχές όπου η γεωργία εξακολουθεί να κατέχει σημαντική θέση, όσο και στις περιοχές που χαρακτηρίζονται από υψηλότερο βαθμό διαφοροποίησης της παραγωγικής τους βάσης. Οι αυξημένες ανάγκες σε εργατικό δυναμικό καλύπτονται από τους μετανάστες, που όπως αναφέρει και ο Χ. Κασίμης «φαίνεται να αναλαμβάνουν έναν πολύπλευρο ρόλο σε μία πολυλειτουργική ύπαιθρο» (Κασίμης, 2007α).

9 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ Ν. ΕΥΡΩΠΗΣ

Ως τις αρχές περίπου της δεκαετίας του 1970 η Ν. Ευρώπη υπήρξε ο κατεξοχήν γεωγραφικός χώρος αποστολής μεταναστών. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1980 και του 1990 η κατάσταση αλλάζει, η Ν. Ευρώπη παύει να στέλνει μετανάστες και αρχίζει να δέχεται μεγάλο αριθμό μεταναστών κυρίως από χώρες του λεγόμενου τρίτου κόσμου και από την Ν. Α. Ευρώπη. Η μεταναστευτική αυτή κίνηση πήρε την ονομασία «νέα μετανάστευση», καθώς επρόκειτο για νέες μεταναστευτικές κινήσεις και τα χαρακτηριστικά της διαφοροποιούνται από τα χαρακτηριστικά των παλαιότερων μεταναστεύσεων προς την Κεντρική και τη Βόρεια Ευρώπη.

Ένα από τα στοιχεία που χαρακτηρίζει τη νέα μετανάστευση είναι η πολλαπλότητα και η ανομοιογένεια των μεταναστευτικών ομάδων. Παλαιότερα ο κύριος όγκος των μεταναστών προερχόταν από τη Ν. Ευρώπη και η κάθε εθνικότητα «προτιμούσε» μια συγκεκριμένη χώρα. Σήμερα στις χώρες της Ν. Ευρώπης συναντάται πλήθος εθνικοτήτων. Στην Ελλάδα υπάρχουν μετανάστες προερχόμενοι από την Αλβανία, τη Βουλγαρία, τη Γεωργία, τη Ρουμανία, την Αίγυπτο, την Πολωνία κ.ά. (ΕΣΥΕ, 2001), στην Ιταλία από τη Ρουμανία, την Αλβανία, το Μαρόκο, την Πολωνία κ.ά., στην Ισπανία από τη Ρουμανία, το Μαρόκο, τη Βολιβία, την Αργεντινή, τη Βουλγαρία κ.ά. και στην Πορτογαλία από τη Βραζιλία, την Αγκόλα, την Ουκρανία κ.ά. (OECD, 2006).

Μέχρι πρόσφατα υπήρχε στις χώρες της Ν. Ευρώπης ένα σοβαρό κενό ουσιαδούς μεταναστευτικής πολιτικής. Η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών βρίσκονται σε καθεστώς παρανομίας, στερούνται δηλαδή των απαραίτητων εγγράφων νομιμοποίησης. Η «ποινικοποίηση» αυτή της νέας μετανάστευσης είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της παγκόσμιας βιομηχανίας της μετανάστευσης.

Ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό των χωρών της Ν. Ευρώπης, που σχετίζεται με τον τύπο της εργασίας που εξασκούν οι μετανάστες, είναι ο θεμελιώδης ρόλος της άτυπης αγοράς εργασίας (αυτό που καθημερινά ονομάζουμε παραοικονομία ή μαύρη εργασία). Αυτό το γεγονός κάνει πιο δύσκολη την νομιμοποίηση των μεταναστών, αφού για αυτήν απαιτούνται αποδεικτικά παροχής εργασίας σε κάποιον ή κάποιους εργοδότες. Ακόμη, παρουσιάζεται έντονα το φαινόμενο της συνύπαρξης της μετανάστευσης με την υψηλή ανεργία και την υποαπασχόληση στις χώρες υποδοχής (European Profiles, 2007).

Επίσης, εμφανίζεται ασυμμετρία μεταξύ ανδρών και γυναικών που συνδέεται με την εθνικότητα, τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες στη χώρα προέλευσης και τους τομείς απασχόλησης της χώρας υποδοχής. Όμως, πρέπει να τονιστεί η ολοένα αυξανόμενη σε όγκο και σημασία γυναικεία μετανάστευση (Castles & Miller 1993), που επιφέρει με τη σειρά της σημαντικές αλλαγές τόσο στην οργάνωση της εργασίας όσο και στην οργάνωση των νοικοκυριών.

9.1 Αιτίες μετανάστευσης προς τη Ν. Ευρώπη

Η μετανάστευση, αν και πολύ παλιό φαινόμενο, πήρε ιδιαίτερα μεγάλες διαστάσεις τον 20ο αιώνα. Τα κυριότερα μεταναστευτικά ρεύματα μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες. Στη μετανάστευση από Ανατολή σε Δύση και από Νότο σε Βορρά και στις ενδοευρωπαϊκές μετακινήσεις. Τα αίτια των εν λόγω μετακινήσεων σε γενικές γραμμές είναι οικονομικά, πολιτικά, πολιτιστικά και περιβαλλοντικά και σχετίζονται με το προφίλ της περιοχής και με τα προσωπικά χαρακτηριστικά των ατόμων που μετακινούνται. Κυρίαρχο κίνητρο των μεταναστών είναι η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης και του βιοτικού επιπέδου εκείνων και των μελών της οικογένειάς τους. Η βασικότερη αιτία της μετανάστευσης πρέπει να αναζητηθεί στην διαφορά οικονομικής, πολιτικής (δημοκρατικής) και πολιτιστικής ανάπτυξης ανάμεσα στις Ευρωπαϊκές μητροπόλεις και στις χώρες της περιφέρειας, σ' έναν αιώνα που χαρακτηρίστηκε από συνεχή διεθνοποίηση, τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και διάδοση ιδεολογιών χειραφέτησης, με αποτέλεσμα τις πολλαπλές κινητοποιήσεις των πληθυσμών.

Η μαζική μετανάστευση προς τη Νότια Ευρώπη και η μετατροπή των χωρών της από χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών, οφείλεται σε μια σειρά παραγόντων οι οποίοι είναι οι εξής (King, 2000α):

1. Ο περιορισμός της μετανάστευσης μετά την οικονομική κρίση του 1973-74 στις μέχρι τότε κατεξοχήν χώρες υποδοχής (κυρίως Βόρειο-ευρωπαϊκές χώρες). Τα κατασταλτικά μέτρα που πάρθηκαν απ' αυτές είχαν ως αποτέλεσμα οι επίδοξοι μετανάστες να επιλέγουν τις χώρες του Νότου, όπου η είσοδος και η εγκατάσταση φαινόταν ευκολότερη.

2. Η γεωγραφική θέση των χωρών του Ευρωπαϊκού Νότου. Όλες οι χώρες και ιδιαίτερα η Ιταλία και η Ελλάδα χαρακτηρίζονται από πολύ μεγάλη ακτογραμμή,

πολυάριθμα νησιά και ορεινές συνοριακές ζώνες, που καθιστούν τον αποτελεσματικό έλεγχο των συνόρων από δύσκολο έως αδύνατο.

3. Η ανοιχτή φύση των οικονομιών, που οφείλεται στη σπουδαιότητα του τουρισμού, του εμπορίου και της ναυτιλίας, κλάδοι που εκ των πραγμάτων διευκολύνουν την είσοδο επισκεπτών και εργαζομένων από όλες τις περιοχές του κόσμου.

4. Το αποικιοκρατικό παρελθόν μερικών χωρών (Ισπανία, Πορτογαλία και Ιταλία). Έχει παρατηρηθεί, ωστόσο, «ένα σαφές φαινόμενο δικτύωσης (brassage), που οδηγεί τους μετανάστες από το Πράσινο Ακρωτήριο και από τις Φιλιππίνες στην Ιταλία, τους Αιγύπτιους, τους δυτικο-αφρικανούς και τους ανατολικο-αφρικανούς στην Ελλάδα, με βάση τις δυνατότητες απασχόλησης σε κάθε χώρα» (Simon, 1987).

5. Ο αξιοσημείωτος οικονομικός μετασχηματισμός των χωρών αυτών από τη δεκαετία του 1970, ο οποίος μείωσε αισθητά το «αναπτυξιακό χάσμα» σε σχέση με τις χώρες του Βορρά. Ο Ευρωπαϊκός Νότος αποτελείται από χώρες αναπτυσσόμενες και η παράλληλη είσοδός τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση συνέβαλλε στην προσέλκυση των μεταναστευτικών ρευμάτων.

6. Η ιδιάζουσα φύση της οικονομικής ανάπτυξης, η οποία βασίζεται στην επέκταση της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα και πιο συγκεκριμένα στον τουρισμό και τις προσωπικές υπηρεσίες. Επίσης, ο εποχικός χαρακτήρας της απασχόλησης σε ορισμένους κλάδους, όπως η γεωργία και ο τουρισμός, οδήγησε στην έντονη ζήτηση φθηνού και ευέλικτου εργατικού δυναμικού. Η ύπαρξη έντονου κυκλώματος παραοικονομίας και η παράνομη διαμονή των μεταναστών τους κάνουν ευάλωτους για εκμετάλλευση και αποτελούν ιδανική λύση για την κάλυψη των αναγκών μιας τμηματοποιημένης, ευέλικτης και άτυπης αγοράς εργασίας.

7. Η μείωση της εσωτερικής μετανάστευσης που κάλυπτε τις ανάγκες σε φτηνό εργατικό δυναμικό και η άρνηση των γηγενών εργαζομένων να αναλαμβάνουν εργασίες χαμηλής αμοιβής και χαμηλού κύρους.

8. Η κατακόρυφη πτώση του αριθμού γεννήσεων.

9. Το μεσογειακό κλίμα προσελκύει συνταξιούχους από χώρες κυρίως της Βόρειας Ευρώπης, οι οποίοι μετοικούν στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου προς αναζήτηση ενός καλύτερου ή ποιοτικότερου τρόπου ζωής.

10. Η ραγδαία κλιματική αλλαγή που εκδηλώνεται με μεγάλες περιόδους ανομβρίας και ξηρασίας ή με καταστροφικές πλημμύρες και τυφώνες, έχει ως αποτέλεσμα την ερημοποίηση πολλών περιοχών και την αναγκαστική μετακίνηση

των πληθυσμών τους. Μόνο για την υποσαχάρια Αφρική, υπολογίζεται ότι μέχρι το 2020, 60 εκατομμύρια άνθρωποι θα κατευθυνθούν προς την Βόρεια Αφρική και τη Νότια Ευρώπη.

9.2 Επιπτώσεις μετανάστευσης

Σε αυτό το κεφάλαιο αρμόζει να συνοψίσουμε τις επιπτώσεις της μετανάστευσης. Εξετάζοντας το θέμα της μετανάστευσης, μέσα από μια καθολική ματιά, αλλά και με ακέραια την προσήλωσή μας, γύρω από τον ερευνητικό άξονα της παρούσας μελέτης, πρόκειται να θίξουμε κυρίως τις οικονομικές διαστάσεις του φαινομένου και δευτερευόντως τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις του. Ωστόσο, το οικονομικό και το κοινωνικό στοιχείο συνυπάρχουν. Τούτο συμβαίνει διότι, οι πολιτικές στρατηγικές των κρατών, που αποσκοπούν να αντιμετωπίσουν θέματα συγκριτικής ευχέρειας ή δυσχέρειας σε σχέση με τη μετανάστευση, συντελούν στη διαμόρφωση και στον ανασχεδιασμό του μεταναστευτικού χάρτη παγκοσμίως, προσδίδοντας στο δείκτη αποτελεσματικότητας άλλοτε θετικό και άλλοτε αρνητικό πρόσημο. Ωστε, σε περιφερειακό, εθνικό αλλά και σε τοπικό επίπεδο συγχρόνως, το καίριο «ζήτημα» αντιμετώπισης της μετανάστευσης έχει αναχθεί σε μείζον «αίτημα» και μάλιστα της τρέχουσας επικαιρότητας.

Κατά συνέπεια, βάσει αυτών των στρατηγικών, κοινός άξονας των οποίων είναι η εφαρμογή μιας άρτιας μεταναστευτικής πολιτικής, παρατηρούμε ότι διαμορφώνεται, σύστοιχη προς αυτήν, μια νέα οικονομική πραγματικότητα. Στη βάση, λοιπόν, αυτής της νέας οικονομικής πραγματικότητας, συνακόλουθα διαπιστώνουμε ότι οι μετανάστες συμβάλλουν στην ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, στη χώρα υποδοχής, επηρεάζοντας τους αντίστοιχους δείκτες, ενόσω μέσα από τη συμμετοχή τους αυξάνεται η προσφορά εργατικού δυναμικού. Ως εκ τούτου, σε οικονομικό επίπεδο, οι μετανάστες συντελούν στην αντιμετώπιση των ελλείψεων.

Ειδικότερα, οι συνέπειες της μετανάστευσης είναι θετικές τόσο για την οικονομία της χώρας υποδοχής, όσο και για τον αγροτικό χώρο. Η χαμηλή αμοιβή των παράνομων ή μη αλλοδαπών εργαζομένων, συμβάλλει θετικά στην τοπική οικονομία, τόσο στην αύξηση του προϊόντος όσο και της απασχόλησης. Με την απασχόληση των αλλοδαπών έχουμε μείωση του κόστους παραγωγής, με αποτέλεσμα να έχουμε οικονομικότερο τελικό προϊόν και ενδυνάμωση της

επιχειρηματικότητας. Επίσης, με την αύξηση του πληθυσμού λόγω της μετανάστευσης, έχουμε και αντίστοιχη αύξηση της κατανάλωσης, κάτι που κλείνει θετικά τον κύκλο παραγωγή – διάθεση – κατανάλωση (European Profiles, 2007).

Οι μετανάστες συνδέονται στενά με τις αδήλωτες εργασίες που εκτελούνται, καθώς η παράνομη εργασία και η παραοικονομία είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα των χωρών της Ν. Ευρώπης που αποτελούν το νέο πόλο έλξης των μεταναστών. Η γεωργία και γενικότερα ο αγροτικός τομέας, αποτελούν τις κύριες δραστηριότητες που χρησιμοποιείται η λεγόμενη «μαύρη εργασία». Έτσι, ανταποκρίθηκαν στη ζήτηση ορισμένων τύπων εργασιών, οι οποίες περιλαμβάνουν κυρίως δραστηριότητες χαμηλού κοινωνικού γοήτρου και αμοιβής. Επίσης, μειώνοντας το κόστος εργασίας διατηρούν τη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων, μειώνοντας την ανεργία και διατηρώντας στο ίδιο επίπεδο την παραγόμενη ποσότητα. Επομένως αποδεικνύεται, ότι η χρησιμοποίηση μεταναστών στην αγορά εργασίας δεν αυξάνει την ανεργία.

Οι μετανάστες αποτελούν την ευέλικτη εφεδρεία σε περιπτώσεις που η κινητικότητα του ντόπιου εργατικού δυναμικού είναι μικρή, η δε αρνητικές επιδράσεις είναι αμελητέες και επικεντρώνονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανειδίκευτων εργατών. Οι δυο πληθυσμοί γηγενείς και μη, δεν ανταγωνίζονται για τις ίδιες θέσεις εργασίας και ανταγωνισμός υπάρχει μόνο μεταξύ των μεταναστών. Επίσης, αρκετές επιχειρήσεις, οι οποίες χρησιμοποιούν τους μετανάστες ως φτηνή εργατική δύναμη, πιθανόν να μην μπορούσαν να αντέξουν το υψηλότερο εργατικό κόστος και να έκλειναν, με αποτέλεσμα να έμεναν άνεργοι και οι ντόπιοι εργαζόμενοι στη συγκεκριμένη επιχείρηση, αλλά και να μειωνόταν η παραγωγή (Χαλιάπα, 2009).

Ειδικότερα στον αγροτικό χώρο οι μετανάστες έρχονται να καλύψουν τα κενά τα οποία αφήνει ο ντόπιος πληθυσμός. Έτσι καταλαμβάνουν εκείνες τις θέσεις εργασίας οι οποίες χαρακτηρίζονται από χαμηλές αμοιβές, κακές συνθήκες εργασίας και υψηλή εκμετάλλευση (Hoggart and Mendoza, 1999). Συνήθως το μεγαλύτερο τμήμα αυτού του δυναμικού συμμετέχει σε κλάδους όπως η οικογενειακή βιοτεχνία, οι κατασκευές, το εμπόριο, ο τουρισμός και κατά μεγάλο ποσοστό η γεωργία. Η προσφορά τους δε στην τελευταία είναι τεράστια, κυρίως στην ύπαιθρο, προκαλώντας την τόνωση της τοπικής οικονομίας και ως επακόλουθο την στήριξη της τοπικής κοινωνίας γενικότερα. Αυτό συμβαίνει γιατί δημιουργούνται πρόσθετα εισοδήματα για την οικονομία, ευκαιρίες απασχόλησης καλύτερου επιπέδου για το

ντόπιο πληθυσμό και αξιοποιούνται καλύτερα οι χαμηλής παραγωγικότητας αγροτικές παραγωγές.

Στη Νότια Ευρώπη, μέσα στις τελευταίες δεκαετίες, το ελλειμματικό εργατικό δυναμικό που δημιουργήθηκε λόγω της αναδιάρθρωσης της γεωργίας και του αγροτικού χώρου, η ένταση των δημογραφικών πιέσεων και η κοινωνική αποστροφή προς την απασχόληση και τη διαβίωση στην ύπαιθρο, προκάλεσαν σοβαρές συνέπειες στην ανταγωνιστική επιβίωση του αγροτικού τομέα, στην οικονομική και στην κοινωνική συνοχή των αγροτικών κοινωνιών. Μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της υπαίθρου ένιωσαν απειλούμενα από τις φθηνές εισαγωγές και από την καινοτόμο και τεχνολογικά ισχυρή ανταγωνιστική γεωργία. Σε αυτό το πλαίσιο, η άφιξη των μεταναστών παρείχε λύσεις στα ελλείμματα, συντέλεσε στη μείωση του κόστους παραγωγής, ενώ ταυτόχρονα μείωσε τις πιέσεις που ασκούνταν στην αγροτική οικονομία και κοινωνία (Κασίμης, 2004).

Οι πιέσεις για εκσυγχρονισμό της ελληνικής γεωργίας και η στροφή προς τις εντατικές καλλιέργειες είχαν ως απόρροια την αύξηση των εποχικών αναγκών για εργατικά χέρια αλλά ταυτόχρονα και την αποχώρηση από τον κλάδο ντόπιου εργατικού δυναμικού. Έτσι παρατηρείται συγκέντρωση όλων των αρμοδιοτήτων μιας αγροτικής οικογένειας στο πρόσωπο ενός αρχηγού ο οποίος και έχει την πλήρη ευθύνη για την αγροτική παραγωγή. Αυτό θα μπορούσε κάλλιστα να αποφέρει την επαγγελματοποίηση της αγροτικής απασχόλησης, όμως δεν είναι εφικτό λόγω της έλλειψης ανανέωσης του πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές και επομένως της έλλειψής διαδοχής. Παράλληλα η είσοδος μεταναστών επηρέασε τον καταμερισμό της εργασίας στα αγροτικά νοικοκυριά, διευκολύνοντας την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας και την έξοδο στη πολυαπασχόληση. Όλα τα παραπάνω ενίσχυσαν το δημογραφικό έλλειμμα του αγροτικού χώρου και μετέβαλαν την ύπαιθρο σε ένα πεδίο ανάπτυξης νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων μη συναφών με την γεωργία (Κασίμης, κ.ά., 2002).

Συμπερασματικά, θα επισημαίναμε ότι η απασχόληση των μεταναστών συνέβαλε στην κάλυψη εποχικών αναγκών εργατικού δυναμικού, στην αύξηση της αγροτικής παραγωγής, στη διατήρηση χαμηλών αμοιβών καθώς και χαμηλών τιμών για τα αγροτικά προϊόντα, αναγάγοντας το προϊόν σε ανταγωνιστικό. Θα επισημαίναμε επίσης ότι, η απασχόληση των μεταναστών συμβάλλει στην αύξηση του μεγέθους της εκμετάλλευσης, αντίθετα με τη γενικότερη επικρατούσα άποψη, ότι η απασχόληση των μεταναστών αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στον

εκσυγχρονισμό των εκμεταλλεύσεων και στην αναδιάρθρωση των καλλιεργειών. Τηρουμένων των αναλογιών, δεν πρέπει να λησμονείται ότι επιπλέον, δόθηκε η ευκαιρία σε μικρούς αγρότες αλλά και σε όσους κληρονόμησαν γη, - απασχολούμενοι εκτός γεωργίας και ζώντας σε αστικές περιοχές-, να διατηρήσουν και να καλλιεργήσουν τη γη αυτή.

Στις αγροτικές περιοχές υπάρχει έλλειψη πληθυσμού σε παραγωγικές ηλικίες γεγονός που προκάλεσε μεγάλο πρόβλημα ανανέωσης του πληθυσμού. Αυτό το φαινόμενο γίνεται ακόμα πιο έντονο στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές οδηγώντας αυτές σταδιακά στην ερήμωση. Η συμβολή των μεταναστών στην οικονομική και κοινωνική συνοχή των αγροτικών περιοχών είναι μεγάλη. Καταρχήν συνέβαλαν άμεσα ή έμμεσα στην δημογραφική και κοινωνική στήριξη του πληθυσμού των τοπικών κοινωνιών. Αυτό έγινε με την εγκατάσταση ολόκληρων οικογενειών από μετανάστες στις εν λόγω περιοχές αλλά και με την τέλεση πολλαπλών μικτών γάμων, κυρίως ντόπιων ανδρών με αλλοδαπές γυναίκες. Έτσι με την αναζωογόνηση της επαρχίας και κυρίως των μικρών και απομακρυσμένων χωριών, δόθηκε εν μέρει λύση σε ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα της υπαίθρου όπως η δημογραφική γήρανση.

Παράλληλα οι μετανάστες βοήθησαν το γερασμένο πληθυσμό της υπαίθρου να διατηρήσει τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους αφού απασχολούνται σε καθημερινές εργασίες στις οποίες εκείνοι δεν θα μπορούσαν πια να ανταπεξέλθουν. Αυτό ανακουφίζει σε σημαντικό βαθμό και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας τα οποία είχαν εγκαταλείψει την ύπαιθρο, αφού πια έχουν κάποιους να προσέχουν τους δικούς τους ανθρώπους και ξεπερνάτε η έλλειψη ενός συστήματος κοινωνικής προστασίας στις μειονεκτικές περιοχές. Σημαντικό τέλος είναι η συμβολή των μεταναστών στην κατασκευή, συντήρηση και επιδιόρθωση των κατοικιών αλλά ακόμα και των δημόσιων κτηρίων των περιοχών αυτών. Έτσι έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση του πολιτισμικού και φυσικού περιβάλλοντος των περιοχών αυτών (Κασίμης, 2004).

Η αντιμετώπιση του πληθυσμιακού και νεανικού ελλείμματος στην ύπαιθρο πραγματοποιείται με την είσοδο μεταναστών. Η είσοδος αυτή, αύξησε το συνολικό πραγματικό πληθυσμό των αγροτικών περιοχών με αποτέλεσμα τη μεταβολή της δημογραφικής σύνθεσης τους. Η μείωση του γηγενούς πληθυσμού, ειδικότερα του παραγωγικού, σε συνδυασμό με την αύξηση του γεροντικού πληθυσμού έρχεται να

αντιμετωπιστεί με τη μετανάστευση. Ο πληθυσμός δε γίνεται πιο νεανικός με την παρουσία των μεταναστών, αλλά λιγότερο γερασμένος.

Η μεταναστευτική πολιτική θεωρείται ως μια από τις πλέον αποτελεσματικές πολιτικές στρατηγικές για την αντιμετώπιση της υπογεννητικότητας, η οποία θα συμβάλει παράλληλα και στην εύρυθμη λειτουργία του ασφαλιστικού συστήματος. Η συνεχής, όμως, μεταναστευτική εισροή ατόμων παραγωγικών ηλικιών, σε συνδυασμό με τη δυσκολία της επιλεκτικής μετανάστευσης κατά ηλικία, οδηγεί στην περαιτέρω αύξηση του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Μπορεί η μετανάστευση να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την αποφυγή μελλοντικής μείωσης του συνολικού πληθυσμού και να συμβάλλει στην κάλυψη αναγκών στην αγορά εργασίας, όμως μακροπρόθεσμα δεν θα αποτρέψει τη μείωση του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας καθώς και τη διεύρυνση της δημογραφικής γήρανσης του πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές.

Από την άλλη πλευρά, έχοντας κατά νου ότι από τον οικονομικό παράγοντα εξαρτώνται τόσο ο κοινωνικός όσο και ο πολιτιστικός παράγοντας, διαπιστώνουμε πόσο οι μετανάστες εμπλουτίζουν, με τη στάση και συμπεριφορά τους, τις ενυπάρχουσες ήδη στάσεις και συμπεριφορές, σε κώδικες και σημεία. Καθώς εξελίσσουν, κοινωνικά και πολιτιστικά, έναν τόπο, η ίδια η μελέτη της ιστορικής πορείας, της κοινωνίας, προϋποθέτει την μέριμνα για τους μετανάστες. Ωστε, πέρα από το αμιγώς οικονομικό ενδιαφέρον, το οποίο πρόσκειται στην άνοδο της παραγωγικότητας, αναπτύσσεται ένα παράλληλο ενδιαφέρον γύρω από την κοινωνική μέριμνα για τους μετανάστες. Ενώ οι τελευταίοι συρρέουν, ως ξένοι, στους κόλπους μιας κοινωνίας, προκειμένου να ενσωματωθούν ομαλά σε αυτήν, αποζητούν να αποκομίσουν το αίσθημα της ικανοποίησης, ότι επιτέλους οι δυνάμεις και οι δυνατότητές τους αξιοποιούνται.

Στο πλαίσιο αυτής της δημιουργικής ενσωμάτωσης, η επαφή των ντόπιων πληθυσμών με τους μετανάστες έχει σημαντικές επιπτώσεις στην «πολιτισμική ταυτότητα» (cultural identity) τόσο των κοινωνιών της υπαίθρου όσο και των μεταναστών. Με τη διαδικασία της πολιτισμοποίησης μεταβιβάζονται στο άτομο η γλώσσα, τα ήθη, τα έθιμα και η κοινωνική τους συμπεριφορά. Η παρουσία των μεταναστών εμπλουτίζει την πολιτισμική ζωή της κοινωνίας υποδοχής και συνδέεται άμεσα με την εξέλιξη των σύγχρονων οικογενειακών θεσμών. Πιο συγκεκριμένα, επηρεάζει τη γεννητικότητα και τη σύναψη γάμων, ακόμα και μικτών. Οι μετανάστες παντρεύονται περισσότερο και κάνουν περισσότερα παιδιά, παρόλο το

χαμηλό εισόδημά τους, γεγονός που συνδέεται άμεσα με τον πολιτισμό τους, ο οποίος έρχεται σε αντίθεση με τις αντιλήψεις του γηγενούς πληθυσμού σε θέματα όπως η γονιμότητα και η γαμηλιότητα. Διότι, το μεγάλο στοίχημα για τις κοινωνίες είναι να επιτευχθεί η συνύπαρξη των διάφορων πολιτισμικών χαρακτηριστικών, ο σεβασμός των θρησκευτικών ιδιαιτεροτήτων και ο προσδιορισμός και η χορήγηση των δικαιωμάτων των μεταναστών (Χαλιάπα, 2009).

Κατά καιρούς όμως εκφράζονται και αρνητικές απόψεις για την επίδραση της μετανάστευσης στην τοπική οικονομία και κοινωνία. Η είσοδος σε μικρό χρονικό διάστημα μεγάλου αριθμού μεταναστών σε μια χώρα διαταράσσει την ισορροπία της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας και κρατά σε χαμηλό επίπεδο τους μισθούς τόσο των μεταναστών στην ξένη χώρα όσο, και των κατοίκων της και αδυνατούν να αποκτήσουν μεγάλους μισθούς, τουλάχιστον στην αρχή της απασχόλησης τους. Επίσης, η νοοτροπία και η κοινωνική δομή της χώρας διαταράσσονται καθώς, τα άτομα ή οι ομάδες που μεταναστεύουν μεταφέρουν μαζί τους τα ήθη, τα έθιμα και τις απόψεις τους για τα διάφορα κοινωνικά θέματα όπως, η θρησκεία, η παιδεία και η ηθική. Η εισροή ξένου πληθυσμού σε μια χώρα δημιουργεί διαπροσωπικές σχέσεις και αντιδράσεις ανάμεσα στους μόνιμους κατοίκους και τους μετανάστες. (Μπούτση, 2006).

Το έντονο μεταναστευτικό ρεύμα ήρθε σε σύγκρουση με κατεστημένες και ιδεολογικά παγιωμένες αντιλήψεις και αποτέλεσμα αυτών ήταν η καθυστέρηση προσαρμογής της κοινωνίας και των κρατικών μηχανισμών στη νέα πραγματικότητα. Διότι, πολλές φορές φαινόμενα όπως η ανεργία και η εγκληματικότητα, που καταλογίστηκαν στους μετανάστες, καλλιέργησαν, στους ντόπιους, εντονότερη ανασφάλεια και δυσπιστία όχι μόνο απέναντι στους μετανάστες αλλά και σε βάρος των ίδιων των εαυτών τους. Καθώς, υποχθόνια, οι εχθρικές διατυπώσεις, σε βάρος των μεταναστών, διαμορφώνουν τη συλλογική σκέψη και την όποια αίσθηση συλλογικής ταυτότητας αποκομίζουν από το σύγχρονο αστικό περιβάλλον, στο οποίο ζουν και συναλλάσσονται με άλλους ντόπιους αλλά και με μετανάστες.

Κατά συνέπεια, όταν αυτές οι αρνητικές διαστάσεις της μετανάστευσης διογκώνονται, παρατηρείται το φαινόμενο, οι ντόπιοι να καταλογίζουν στους μετανάστες μεγαλύτερο μερίδιο από εκείνο που τους αναλογεί. Αυτό δεν είναι τυχαίο, αλλά αντίθετα υπόκειται σε τρεις θεματικούς άξονες αιτιότητας, τους οποίους διακρίνουμε ως εξής:

- Στην όχι και τόσο σταθερή οικονομική κατάσταση, στην αύξηση της ανεργίας και στην πτώση του βιοτικού επιπέδου με αποτέλεσμα να βλέπουν οι ντόπιοι τους μετανάστες ως ανταγωνιστές.
- Στην έλλειψη υποδομής από την πλευρά της πολιτείας για την υποδοχή και διαμονή των μεταναστών καθώς και στην έλλειψη μιας ευρύτερης μεταναστευτικής πολιτικής.
- Στην έλλειψη παιδείας, από τη στιγμή που τα παιδιά αναπαράγουν απόψεις ξενοφοβίας και ρατσισμού, τις οποίες αντλούν από ενηλίκους.

10 ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η αναγκαιότητα ύπαρξης πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης πηγάζει από τα ίδια τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ-27) αφού πάνω από το μισό του πληθυσμού κατοικεί σε αγροτικές περιοχές, οι οποίες καλύπτουν το 91% της έκτασής της. Η γεωργία και η δασοκομία παραμένουν ζωτικοί τομείς για τη χρήση της γης και τη διαχείριση των φυσικών πόρων στις αγροτικές περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και ως βάση οικονομικής διαφοροποίησης στις αγροτικές κοινωνίες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2008).

Μεγάλο μέρος των αγροτικών περιοχών αντιμετωπίζει αρκετά και σημαντικά προβλήματα με απότοκο να μειονεκτούν έναντι των πόλεων. Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα είναι το χαμηλό μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα που οφείλεται εν μέρει στις μη ανταγωνιστικές γεωργικές και δασοκομικές εκμεταλλεύσεις και την ανεπάρκεια δεξιοτήτων. Επιπρόσθετα και ο τομέας των υπηρεσιών είναι λιγότερο αναπτυγμένος, οι θέσεις εργασίας περιορισμένες και γενικά η τοπική οικονομία λειτουργεί σε χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και κερδοφορίας. Από την άλλη, η ευρωπαϊκή ύπαιθρος έχει τεράστια προσφορά, αφού όχι μόνο αποτελεί την πηγή των πρώτων υλών που είναι απαραίτητες για την βιομηχανική και οικονομική ανάπτυξη, αλλά ταυτόχρονα κανένας δεν αμφισβητεί και την αξία της ως χώρο φυσικής και πολιτιστικής ομορφιάς, ανάπαυσης και αναψυχής. Για αυτό και στόχος της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης της ΕΕ είναι να δώσει λύση στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αγροτικές περιοχές, αλλά και να αξιοποιήσει το δυναμικό τους⁹.

Βασική επιδίωξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για τις αγροτικές περιοχές, είναι η ισόρροπη οικονομική μεγέθυνση και η τεχνολογική πρόοδος, καθώς και η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, χωρίς όμως να υπονομευθεί το μελλοντικό βιοτικό επίπεδο καμίας περιφέρειας και, προπάντων, με τρόπο συμβατό με το περιβάλλον. Έτσι μόνο θα επιτευχθεί η βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της υπαίθρου, αλλά και η διατήρηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς των αγροτικών περιοχών.

Χαρακτηριστικές είναι οι δηλώσεις της επιτρόπου Mariann Fischer Boel, αρμόδιας για τη γεωργία και την αγροτική ανάπτυξη:

⁹ http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_el.htm

«Χρειαζόμαστε έναν καινοτομικό γεωργικό τομέα, που θα μπορεί να ατενίζει το μέλλον με αισιοδοξία. Πρέπει να προσφέρουμε στην Ευρώπη το αγροτικό περιβάλλον που επιθυμεί. Και να διατηρήσουμε την ποικιλία των γεωργικών δομών. Η πολιτική μας πρέπει να συνεχίσει να βελτιώνει τον προσανατολισμό στην αγορά, την ανταγωνιστικότητα και την αειφορία. Αυτό συνεπάγεται επενδύσεις στο μέλλον, που θα προσφέρουν νέες δυνατότητες απασχόλησης και διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων στις αγροτικές περιοχές».

Η Ευρωπαϊκή Ένωση παρόλο που εφαρμόζει κοινή πολιτική αγροτικής ανάπτυξης, αφήνει ένα σημαντικό περιθώριο ελέγχου στα κράτη μέλη και στις περιφέρειες. Η χρηματοδότηση της πολιτικής αυτής γίνεται εν μέρει από τον κεντρικό προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εν μέρει από τους εθνικούς και περιφερειακούς προϋπολογισμούς των κρατών μελών. Οι βασικοί κανόνες που διέπουν την πολιτική αγροτικής ανάπτυξης για το διάστημα 2007 -2013, καθώς και τα μέτρα πολιτικής που είναι διαθέσιμα στα κράτη μέλη και στις περιφέρειες, ορίζονται στον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1698/2005 του Συμβουλίου.

Η πολιτική αγροτικής ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης εστιάζεται σε τρεις τομείς ζωτικής σημασίας: α) την οικονομία των γεωργικών προϊόντων και ειδών διατροφής, β) το περιβάλλον και γ) την ευρύτερη αγροτική οικονομία και πληθυσμό. Η νέα γενιά των στρατηγικών και προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης διαμορφώνεται γύρω από τέσσερις άξονες, και συγκεκριμένα:

- τον άξονα 1, που αφορά τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας στους τομείς της γεωργίας και της δασοκομίας,
- τον άξονα 2, που αναφέρεται στη βελτίωση του περιβάλλοντος και γενικότερα της υπαίθρου,
- τον άξονα 3, που ενδιαφέρεται κυρίως για την ποιότητα ζωής στις αγροτικές περιοχές και τη διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας και
- τον άξονα 4, που ασχολείται με τα επιχειρησιακά προγράμματα Leader και τις εφαρμογές τους.

Η στήριξη που στοχεύει την ανταγωνιστικότητα του τομέα της γεωργίας και της δασοκομίας αφορά:

α) μέτρα που αποσκοπούν στην προαγωγή της γνώσης και στη βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού, μέσω της επαγγελματικής κατάρτισης και δράσεων ενημέρωσης των ατόμων που απασχολούνται στους τομείς της γεωργίας, των

τροφίμων και της δασοκομίας. Ακόμη, με την παρότρυνση εγκατάστασης νέων γεωργών και πρόωρης συνταξιοδότησης παλαιών γεωργών και εργατών. Τέλος, χρήσιμη θα ήταν η χρήση συμβουλευτικών υπηρεσιών για τους γεωργούς και η σύσταση υπηρεσιών διαχείρισης εκμεταλλεύσεων.

β) μέτρα που αποσκοπούν στην αναδιάρθρωση και ανάπτυξη του φυσικού δυναμικού και στην προαγωγή της καινοτομίας, μέσω του εκσυγχρονισμού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και της βελτίωσης της οικονομικής αξίας των δασών και των γεωργικών και δασοκομικών προϊόντων. Επιπλέον, θα πρέπει να υπάρχει συνεργασία με σκοπό την ανάπτυξη νέων προϊόντων, επεξεργασιών και τεχνολογιών και τη βελτίωση και ανάπτυξη της υποδομής που σχετίζεται με την γεωργία. Τέλος, σημαντική θα ήταν η αποκατάσταση των ζημιών από φυσικές καταστροφές και η αποζημίωση των πληγέντων από αυτές, αλλά και η παράλληλη εισαγωγή των κατάλληλων δράσεων πρόληψης.

γ) μέτρα που αποσκοπούν στη βελτίωση της ποιότητας της γεωργικής παραγωγής και των προϊόντων. Αυτό θα επιτευχθεί μέσω της παροχής βοήθειας σε γεωργούς, έτσι ώστε να προσαρμοσθούν γρηγορότερα και αποτελεσματικότερα στα νέα πιο απαιτητικά κοινοτικά πρότυπα. Επιπρόσθετα, είναι αναγκαία η στήριξη γεωργών που συμμετέχουν σε συστήματα για την ποιότητα τροφίμων, αλλά και ομάδων παραγωγών για δραστηριότητες ενημέρωσης και προώθησης των προϊόντων στο πλαίσιο συστημάτων για την ποιότητα τροφίμων.

Επιδιώκοντας την προστασία και τη βελτίωση των φυσικών πόρων και του τοπίου των αγροτικών περιοχών της ΕΕ, οι πόροι που διατίθενται για τον άξονα 2 πρέπει να έχουν ως στόχο τους ακόλουθους τρεις βασικούς τομείς: τη βιοποικιλότητα, τη διατήρηση και την ανάπτυξη των γεωργικών και δασοκομικών συστημάτων που διαθέτουν υψηλή φυσική αξία και των παραδοσιακών γεωργικών τοπίων και τα ύδατα και τις κλιματικές αλλαγές.

Στο πλαίσιο του άξονα 3, προβλέπονται μέτρα για τη διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας και της στροφής της προς μη γεωργικές δραστηριότητες, τη στήριξη της ίδρυσης και ανάπτυξης πολύ μικρών επιχειρήσεων, την ενθάρρυνση τουριστικών δραστηριοτήτων, καθώς και την προστασία, την αξιοποίηση και τη διαχείριση της φυσικής κληρονομιάς, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην αειφόρο οικονομική ανάπτυξη. Επίσης, δίνεται έμφαση στη βελτίωση της ποιότητας ζωής στο αγροτικό περιβάλλον με μέτρα που αφορούν κυρίως την ανακαίνιση και

την ανάπτυξη των χωριών, αλλά και τη διατήρηση και αξιοποίηση της αγροτικής κληρονομιάς.

Τα κράτη μέλη και οι περιφέρειες οφείλουν να κατανέμουν τα κονδύλια για την αγροτική ανάπτυξη μεταξύ των τριών θεματικών αξόνων, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η ισόρροπη εφαρμογή της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης σύμφωνα πάντα με τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1698/2005 του Συμβουλίου.

Επίσης, ένα μέρος των κονδυλίων πρέπει να διατίθεται στον τέταρτο άξονα υλοποίησης της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης που είναι η κοινοτική πρωτοβουλία LEADER. Η «προσέγγιση LEADER» στην αγροτική ανάπτυξη αφορά μεμονωμένα έργα τα οποία σχεδιάζονται και υλοποιούνται από τοπικές συμπράξεις και στοχεύουν στην επίλυση συγκεκριμένων τοπικών προβλημάτων. Η LEADER είναι μια πρωτοβουλία της ΕΕ, η οποία έχει διαφορετική δομή από τα υπόλοιπα προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης και έχει ως στόχους:

1. Την ολοκληρωμένη, υψηλής ποιότητας, αειφόρο ανάπτυξη της υπαίθρου μέσω πιλοτικών εφαρμογών,
2. Την ενίσχυση της προσπάθειας για άρση της απομόνωσης των περιοχών,
3. Τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της υπαίθρου και την προσέλκυση των νέων, μέσω υλοποίησης πλέγματος δράσεων που ικανοποιούν εθνικές και κοινοτικές προτεραιότητες (απασχόληση, ισότητα, περιβάλλον κλπ),
4. Ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας των αγροτικών περιοχών με την καλύτερη αξιοποίηση των φυσικών, ανθρώπινων και οικονομικών πόρων τους,
5. Την ανακάλυψη νέων πηγών εισοδήματος,
6. Προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς

Κάθε κράτος μέλος ή περιφέρεια αναλαμβάνει την εκπόνηση ενός προγράμματος αγροτικής ανάπτυξης στο οποίο καθορίζεται με σαφήνεια η χρηματοδότηση κάθε μέτρου για το διάστημα 2007 έως 2013. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα χρόνια, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στη συνοχή της στρατηγικής για την αγροτική ανάπτυξη σε ολόκληρη την ΕΕ. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται αφού τα εθνικά στρατηγικά σχέδια καταρτίζονται με βάση τις στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές της ΕΕ, οι οποίες είναι οι παρακάτω:

- Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του γεωργικού και του δασοκομικού τομέα
- Βελτίωση του περιβάλλοντος και του τοπίου

- Βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και ενθάρρυνση της διαφοροποίησης
- Δημιουργία τοπικών ικανοτήτων για την απασχόληση και την διαφοροποίηση
- Μετατροπή των προτεραιοτήτων σε προγράμματα
- Συμπληρωματικότητα των κοινοτικών μέσων

Οι αγροτικές περιοχές μελλοντικά θα έρθουν αντιμέτωπες με ιδιαίτερες προκλήσεις όσον αφορά την ανάπτυξη, την απασχόληση και την αειφορία. Από την άλλη πλευρά, όμως, προσφέρουν πραγματικές ευκαιρίες με βάση το δυναμικό που έχουν, για μεγέθυνση σε νέους τομείς, την παροχή ανέσεων και τουριστικών υπηρεσιών σε αγροτικές περιοχές, την ελκυστικότητά τους ως τόπων διαβίωσης και εργασίας και το ρόλο τους ως δεξαμενής φυσικών πόρων και τοπίων ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

Οι τομείς της γεωργίας και των τροφίμων πρέπει να αδράξουν τις ευκαιρίες που παρέχουν απλόχερα οι νέες προσεγγίσεις, τεχνολογίες και καινοτομίες για να ανταποκριθούν στην εξελισσόμενη ζήτηση της αγοράς, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Επιπλέον, οι επενδύσεις στο ζωτικό πόρο του ανθρώπινου κεφαλαίου θα επιτρέψουν στις αγροτικές περιοχές και στον τομέα των γεωργικών προϊόντων και ειδών διατροφής να ατενίσουν το μέλλον με αισιοδοξία και ιδιαίτερη δυναμική.

Για να επιτευχθούν όμως τα παραπάνω, απαιτείται μια πιο προσεκτική και στρατηγική προσέγγιση για την ανταγωνιστικότητα, τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την καινοτομία σε αγροτικές περιοχές και βελτιωμένη διακυβέρνηση όσον αφορά την υλοποίηση των προγραμμάτων. Είναι απαραίτητη η επικέντρωση σε μακρόπνοες επενδύσεις στο ανθρώπινο δυναμικό, την τεχνογνωσία και το κεφάλαιο στους τομείς της γεωργίας και της δασοκομίας, σε νέους τρόπους παροχής αμοιβαία επωφελών περιβαλλοντικών υπηρεσιών και στη δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας, μέσω της διαφοροποίησης, ιδίως για γυναίκες και νέους που αποτελούν και το μεγαλύτερο ποσοστό των ανέργων την εποχή μας. Η ανάπτυξη λοιπόν των αγροτικών περιοχών και η μετατροπή τους σε ελκυστικούς τόπους για επενδύσεις, εργασία και διαβίωση μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά και στην αειφόρο ανάπτυξη της ευρωπαϊκής επικράτειας.

11 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η γήρανση του ευρωπαϊκού πληθυσμού αποτελεί αναπόφευκτη συνέπεια εξελίξεων, οι οποίες έχουν απόλυτα θετικό χαρακτήρα: επιμήκυνση του προσδόκιμου επιβίωσης, συχνά με καλή υγεία, και ευχερέστερη επιλογή της απόφασης και του χρόνου απόκτησης παιδιών, από γυναίκες που αποκτούν ολοένα και καλύτερη μόρφωση και εισέρχονται ευκολότερα στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, οι παραπάνω ριζικές δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές αλλαγές υποδεικνύουν την ανάγκη για μεταρρυθμίσεις στους σημερινούς θεσμούς, τόσο για λόγους οικονομικής αποτελεσματικότητας, όσο και για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης.

Οι σημερινές πολιτικές, σε εθνικό αλλά και Ευρωπαϊκό επίπεδο, δεν είναι μακροπρόθεσμα βιώσιμες, διότι δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν την αναμενόμενη μείωση του αριθμού των ενεργών ατόμων και την προοπτική επιδείνωσης των δημόσιων οικονομικών. Η πηγή του προβλήματος δεν είναι η επιμήκυνση της διάρκειας ζωής. Έγκειται αφενός, στην αδυναμία των πολιτικών που εφαρμόζονται σήμερα να προσαρμοστούν στα νέα δημογραφικά δεδομένα και, αφετέρου, στη διστακτικότητα των επιχειρήσεων και των πολιτών να μεταβάλουν τις προσδοκίες και τις συμπεριφορές τους, ιδίως στην αγορά εργασίας. Τελικά, η Ευρώπη αντιμετωπίζει περισσότερο ένα πρόβλημα συντάξεων παρά ένα πρόβλημα γήρανσης.

Οι απαντήσεις, σ' αυτή τη δημογραφική πρόκληση, υπάγονται πρωτίστως στην αρμοδιότητα των κρατών μελών. Οι πρόσφατες μεταρρυθμίσεις στον συνταξιοδοτικό τομέα άρχισαν να αποδίδουν καρπούς, στέλνοντας τα πρώτα ενθαρρυντικά μηνύματα. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις εντάσσονται σε ένα επίκαιρο και δυναμικό ευρωπαϊκό πλαίσιο που έχει ήδη δρομολογηθεί μέσω της ανανεωμένης στρατηγικής της Λισαβόνας για την ανάπτυξη και την απασχόληση, του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, της στρατηγικής για την αειφόρο ανάπτυξη, της πολιτικής για τη συνοχή και της ανοικτής μεθόδου συντονισμού στους τομείς της κοινωνικής προστασίας και ενσωμάτωσης. Το ζητούμενο δεν είναι σήμερα να δημιουργηθεί μια νέα ευρωπαϊκή διαδικασία συντονισμού, αλλά πρέπει να συνεχιστούν οι προσπάθειες, λαμβάνοντας υπόψη τις πολλαπλές και σύνθετες διαστάσεις της δημογραφικής πρόκλησης, τόσο σε εθνικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο.

Το πλαίσιο στο οποίο πρέπει να κινηθούν οι πολιτικές των χωρών της Νότιας Ευρώπης, προσδιορίζεται από πέντε τομείς, οι οποίοι ανταποκρίνονται σε μια κοινή προοπτική και είναι οι εξής :

1. Ενθάρρυνση της δημογραφικής ανανέωσης
2. Περισσότερες θέσεις απασχολήσεις, μεγαλύτερος και ποιοτικός παραγωγικός βίος
3. Αύξηση αποδοτικότητας και παραγωγικότητας
4. Οργάνωση στην υποδοχή και ενσωμάτωση των μεταναστών
5. Εγγύηση βιώσιμων δημόσιων οικονομικών, με την εξασφάλιση επαρκούς κοινωνικής προστασίας και δικαιοσύνης μεταξύ των γενεών

Οι κοινοτικές και οι εθνικές πολιτικές των χωρών της Νότιας Ευρώπης πρέπει να προσαρμοστούν στη δημογραφική αυτή πρόκληση. Αυτό θα γίνει με την επαναξιολόγηση των μέχρι τώρα πολιτικών και τη δημιουργία νέων, οι οποίες θα λάβουν σοβαρά υπόψη τις συνέπειες των δημογραφικών αλλαγών. Επιπρόσθετα, κρίνεται αναγκαίο να αρχίσει να σφυρηλατείται, ήδη από τώρα, η εμπιστοσύνη στο μακροπρόθεσμο μέλλον στα πεδία της συμμετοχής των ανδρών και των γυναικών στην οικονομική δραστηριότητα, της παραγωγικότητας και των επιδόσεων. Η ίδια αυτή εμπιστοσύνη θα βοηθήσει το γηγενή πληθυσμό να αναπτύξει με τους σημερινούς ή τους μελλοντικούς μετανάστες μια γόνιμη σχέση, βασισμένη στον αμοιβαίο σεβασμό. Η επιτυχής αντιμετώπιση της δημογραφικής πρόκλησης αποτελεί μακρόπνοο έργο για όλες τις χώρες της Νότιας Ευρώπης και ένα μεγάλο στοίχημα για τις κυβερνήσεις αυτών.

Μία από τις μεγαλύτερες δημογραφικές προκλήσεις είναι η μετανάστευση. Το πρόβλημα της μετανάστευσης έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις ειδικά στις χώρες της Νότιας Ευρώπης. Η απότομη μετατροπή τους από χώρες αποστολής μεταναστών σε χώρες υποδοχής, η έλλειψη τεχνογνωσίας και ορθολογικής πολιτικής για τη μετανάστευση, αλλά και η αναγκαιότητα κάλυψης θέσεων στην αγορά εργασίας που δεν προτιμώνται από τους γηγενείς, έκαναν το φαινόμενο ακόμα εντονότερο. Οι οικονομικοί μετανάστες προς τις χώρες αυτές ολοένα και αυξάνονται και αποτελούν τεράστια πρόκληση για τις εθνικές κυβερνήσεις αλλά και για την Ευρωπαϊκή Ένωση γενικότερα, αφού καλούνται από τη μία να διαφυλάξουν τη συνοχή τους και από την άλλη να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν αποτελεσματικές πολιτικές για τη μετανάστευση.

Είναι λοιπόν αναγκαία η ύπαρξη μιας ολοκληρωμένης και ουσιαστικής μεταναστευτικής πολιτικής, που θα καθορίζει τους στόχους και τις ανάγκες των κοινωνιών και οικονομιών των χωρών της Νότιας Ευρώπης, η οποία θα προσφέρει τις δυνατότητες της σταδιακής ενσωμάτωσης των αλλοδαπών, ώστε να επιτευχθεί η αναβάθμιση της θέσης τους και γενικότερα να παρέχει τη δυνατότητα ελέγχου της ροής των μεταναστευτικών ρευμάτων.

Στις αγροτικές περιοχές των χωρών της Νότιας Ευρώπης, η μαζική είσοδος μεταναστών από την αρχή της δεκαετίας του 1990 και μετά, είχε ως κύριο θετικό αποτέλεσμα τη σε σημαντικό βαθμό αντιμετώπιση των προβλημάτων που προέρχονταν από δύο χρόνια ελλείμματα: α) της έλλειψης εργατικού δυναμικού για τη διατήρηση και ανάπτυξη της γεωργικής δραστηριότητας και β) του καθαρά δημογραφικού ελλείμματος (γήρανση και ανισοκατανομή μεταξύ των δύο φύλων) που επηρεάζει αρνητικά, τόσο την κοινωνική αναπαραγωγή, όσο και τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη στις αγροτικές περιοχές.

Όμως, η κάλυψη του δημογραφικού, διαρθρωτικού και κοινωνικού ελλείμματος στον αγροτικό χώρο δεν είναι προϊόν μιας αυτόματης διαδικασίας που εξαντλείται στην ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εργατικού δυναμικού. Ο τρόπος με τον οποίο εντάσσεται το ξένο εργατικό δυναμικό στις τοπικές οικονομίες και κοινωνίες αποκτά μια δική του δυναμική με προεκτάσεις που ξεπερνούν την απλή λειτουργία της αγοράς εργασίας. Η αναπόφευκτη αλληλεπίδραση αυτού του εργατικού δυναμικού με την κοινωνία υποδοχής δημιουργεί όχι μόνο νέες οικονομικές αλλά και νέες δημογραφικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες (Κασίμης, 2007).

Ο αγροτικός χώρος στις χώρες της Νότιας Ευρώπης καταλαμβάνει δεσπόζουσα θέση, τόσο στην οικονομία τους, όσο και στην ίδια την κοινωνία, όμως τα τελευταία χρόνια συρρικνώθηκε σε αρκετά μεγάλο βαθμό, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται έντονα τα σημάδια της δημογραφικής γήρανσης, αλλά και της κοινωνικοοικονομικής παρακμής. Στις αγροτικές περιοχές παρατηρείται σημαντική μείωση της γεωργικής απασχόλησης, κάνοντας τη γεωργία να διαδραματίζει όλο και περισσότερο φθίνοντα ρόλο στη σύνθεση της τοπικής απασχόλησης. Σε όλες τις υπό μελέτη χώρες, εμφανίζονται υψηλά ποσοστά οικογενειακής εργασίας, μεγάλο ποσοστό ηλικιωμένων κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων και πολύ μικρό ποσοστό νέων κατόχων. Όλα τα παραπάνω, έχουν ως συνέπεια να παρατηρούνται χαμηλά ποσοστά απασχόλησης και υψηλή ανεργία (χωρίς να υπολογίζεται και η λεγόμενη κρυφή

ανεργία που αφορά υποαπασχολούμενους γεωργούς και εργαζόμενους σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις). Ένα από τα μεγαλύτερα όμως προβλήματα είναι η έλλειψη γνώσεων, δεξιοτήτων και η ελλιπής κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού των περιοχών αυτών, γεγονός που αναγκάζει τους κατοίκους να μετακινούνται προς τα αστικά κέντρα. Παράλληλα, αναπτύσσονται ολοένα και περισσότερο μη γεωργικοί κλάδοι της οικονομίας, οι οποίοι κάνουν πιο έντονο το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης του αγροτικού πληθυσμού.

Για να αντιμετωπιστούν όλα τα παραπάνω προβλήματα και να περιοριστεί όσο το δυνατόν περισσότερο το φαινόμενο της ερήμωσης των αγροτικών περιοχών, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα που θα στοχεύουν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας του γεωργικού τομέα, αλλά και παράλληλα στη βελτίωση της ποιότητας ζωής αυτών. Η ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας θα επιτευχθεί με την καλύτερη αξιοποίηση των φυσικών, ανθρώπινων και οικονομικών πόρων τους. Κατά συνέπεια, οι αγροτικές περιοχές θα πρέπει να αντιμετωπίσουν τα επόμενα χρόνια με επιτυχία τις ιδιαίτερες προκλήσεις όσον αφορά την ανάπτυξη, την απασχόληση και την αειφορία, παράλληλα όμως θα πρέπει να προσφέρουν πραγματικές ευκαιρίες για μεγέθυνση σε νέους τομείς, αλλά και να βελτιώσουν την ελκυστικότητά τους ως τόπος διαβίωσης και εργασίας και το ρόλο τους ως δεξαμενή φυσικών πόρων και τοπίων ιδιαίτερου φυσικού κάλους.

Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι η γεωργία εκτός από την παραγωγική της λειτουργία έχει και άλλες λειτουργίες που συμβάλλουν στη διατήρηση, διαχείριση και αναβάθμιση του αγροτικού περιβάλλοντος. Οι γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες ενισχύουν την επίτευξη χωρικών αλλά και ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών στόχων που αφορούν στην υποστήριξη της βιωσιμότητας των αγροτικών περιοχών. Η διατήρηση αυτών των δραστηριοτήτων είναι σημαντική τόσο για τον περιορισμό της πληθυσμιακής εξόδου, το κοινωνικό και οικονομικό κόστος της οποίας είναι υψηλό για την κοινωνία, όσο και για την εξασφάλιση της ισόρροπης παρουσίας του ανθρώπου στο χώρο συμβάλλοντας στην προστασία του φυσικού, οικιστικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος.

Τα επιμέμοντα δημογραφικά και διαρθρωτικά προβλήματα της Ελληνικής αλλά και Νοτιοευρωπαϊκής γεωργίας, οι άτυπες αγροτικές αγορές εργασίας και η προβλεπόμενη επαγγελματική, κοινωνική και γεωγραφική κινητικότητα των μεταναστών εκτός των αγροτικών περιοχών, αν δεν αντιμετωπισθούν, αναμένεται να επηρεάσουν αρνητικά το μέλλον της αγροτικής κοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Aldcroft, D. H., Ville, S. P. (2005), *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία 1750 – 1914*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Ανδρουλάκη, Ε. (2006), *Οι χωρικές διαστάσεις των δημογραφικών εξελίξεων στην Ελλάδα*, Διδακτορική Διατριβή, Επιβλέπων Καθηγητής: Κοτζαμάνης Β., Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος
- Γιδαράκου, Ι. (1999), *Ενδογενής Ανάπτυξη της Υπαίθρου και Γυναικεία Απασχόληση*, στο Χ. Κασίμης, Λ. Λουλούδης (επιμ.), *Υπαιθρος Χώρα: η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο Τέλος του Εικοστού Αιώνα*, ΕΚΚΕ/ Πλέθρον, σελ. 189-216.
- Ειδική Γραμματεία Προγραμματισμού και Εφαρμογών Γ'ΚΠΣ - ΥΠΙΑΓΡΑΝ (2009), *Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας 2007-2013*, Έκτη Έκδοση, Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων
- ΕΣΥΕ, *Στοιχεία Απογραφής Πληθυσμού 2001* (<http://www.statistics.gr>).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2005), *Πράσινη Βίβλος: Μπροστά στις δημογραφικές αλλαγές, μία νέα αλληλεγγύη μεταξύ γενεών*, Ανακοίνωση της Επιτροπής, Βρυξέλλες.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006α), *Απασχόληση στις αγροτικές περιοχές: κάλυψη του ελλείμματος θέσεων εργασίας*, Ανακοίνωση της Επιτροπής, Βρυξέλλες τελικό.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006β), *Το δημογραφικό μέλλον της Ευρώπης, μετατροπή μιας πρόκλησης σε ευκαιρία*, Ανακοίνωση της Επιτροπής, Βρυξέλλες τελικό.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008), *Ενίσχυση της παγκόσμιας προσέγγισης της μετανάστευσης: βελτίωση του συντονισμού, της συνοχής και των συνεργειών*, Ανακοίνωση της Επιτροπής, Βρυξέλλες τελικό.
- European Profiles A.E. (2007), *Το ψυχοκοινωνικό προφίλ του μετανάστη και η ένταξή του*, Αθήνα, ΙΜΕΠΟ.
- Ευστράτογλου, Σ. (1998), *Μελέτη- Έρευνα του αγροτικού χώρου*, Τελική Έκθεση, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Περιβάλλον», ΥΠΕΧΩΔΕ.
- Κασίμης, Χ., Λουλούδης, Λ. (επιμ.) (1999β), *Υπαιθρος Χώρα: η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο Τέλος του Εικοστού Αιώνα*, ΕΚΚΕ/Πλέθρον.
- Κασίμης, Χ., Νιτσιάκος, Β., Ζακοπούλου, Ε. και Παπαδόπουλο, Α.Γ. (2002), *Οι Επιπτώσεις της Εγκατάστασης και Απασχόλησης του Ξένου Εργατικού Δυναμικού στην Ελληνική Υπαίθρο*, Πανεπιστήμιο Πατρών-Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

- Κασίμης, Χ., (2004), *Μετανάστες: Ένας Άγνωστος Συντελεστής Ανάπτυξης στην Ελληνική Ύπαιθρο*, στο Α.Γ. Παπαδόπουλος (επιμ), *Η Ανάπτυξη σε μια Πολυλειτουργική Ύπαιθρο*, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 53-84.
- Κασίμης, Χ. (2007α), *Διαλέξεις από το μάθημα «Κοινωνιολογία της Αγροτικής Ανάπτυξης»*, Ενότητα: *Δημογραφικά ζητήματα στην αγροτική ανάπτυξη*, ΠΜΣ Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου, Αθήνα.
- Κασίμης, Χ. (2007β), *Οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελληνική ύπαιθρο* (<http://issuu.com/pallantzias/docs/nafplio-contiades>)
- Κοτζαμάνης, Β. και Ανδρουλάκη, Ε (2009), *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη νεώτερη Ελλάδα (1830-2007)*
- Μπούτση, Μ. (2006), *Οι Μετανάστες γεμίζουν τα σχολεία και το ΑΕΠ*, Τύπος της Κυριακής, 28-29 Οκτωβρίου.
- Παπαδάκης, Μ. (1985), *Στοιχεία Κοινωνικής δημογραφίας*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλα, τ.Α., σελ. 107.
- Παπαδόπουλος, Α. Γ. (2007), *Κοινωνικές Ανισότητες και οι Κοινωνικές Επιπτώσεις της Αγροτικής Πολιτικής στην Ελληνική Ύπαιθρο*, στο Η Κοινωνική Πολιτική σ' ένα Μεταβαλλόμενο Περιβάλλον: Προκλήσεις και Προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σελ. 101-112.
- Πρακτικά του Γαλλο-Ιταλο-Ελληνικού συνεδρίου δημογραφίας: έκδοση του ιδρύματος για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος (Ι.Α.ΔΗ.Π), Ελληνική εταιρεία δημογραφικών μελετών, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών, 1992.
- Σιάμπος, Γ. (1993), *Δημογραφία*, Αθήνα, Κ. & Π. Σμπίλιας Α.Ε.Β.Ε.
- Σπυριδάκης, Μ. (2005), *Το αστικο-αγροτικό συνεχές στην ύπαιθρο χώρα. Η περίπτωση της επαρχίας Σητείας της ανατολικής Κρήτης*, Δοκιμές, 13-14, σελ. 7-39
- Τομαρά-Σιδέρη, Μ. (1991), *Οικονομική δυναμική και δημογραφική μετάβαση*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 80, σελ. 70-85.
- Τσιαντάς, Ε. (2008), *Απασχόληση αλλοδαπών στην Ελλάδα*, Μεταπτυχιακή Εργασία, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα

- Χαλιάπα, Α. (2009), *Η ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα η προβληματική της δεύτερης γενιάς*, Διδακτορική διατριβή, Επιβλέπων Καθηγητής: Χουλιάρας Α., Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα
- Χλέτσος, Μ., Κόλλιας, Χ., Συρακούλης, Κ., Παλαιολόγου, Σ., Θαλασσοχώρη, Χ., Μπουρδουβάλη, Β., Πούλιου, Α. (2005), *Οικονομικές Διαστάσεις της Μετανάστευσης: Επιπτώσεις στον Αγροτικό Τομέα*, ΙΜΕΠΟ.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Avramov, D. and Maskova, M. (2003), *Active ageing in Europe*, Population Studies, V. 1, No 41, Council of Europe.
- Blacker, C.P. (1949), *Stages in Population Growth*, the Eugenics Review, 39 (3), pp. 88-101.
- Buller, H., Morris, C. and Wright, E. (2003), *The Demography of Rural Areas: a literature review*, Countryside and Community Research Unit, University of Gloucestershire, DEFRA.
- Castles, St. and Miller, M. (1993), *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, London, Macmillan.
- Copus, A. K., Hall, C., Barnes, A., Dalton, G., Cook, P., Weingarten, P., Baum, S., Stange, H., Lindner, C., Hill, A., Eiden, G., McQuaid, R., Grieg, M. and Johansson, M. (2006), *Study on Employment in Rural Areas (SERA)*, Final Deliverable.
- Council of Europe (2005), *Depopulation and its consequences for the regions of Europe*.
- Davis, K. (1950), *Population and Resources*.
- Demeny, P. (2003), *Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century*, Population and Development Review 29 (No: 1), pp. 1-28.
- European Commission (2006α), *First European Quality of Life Survey: Urban–rural differences*
- European Commission (2006β) *Scenar 2020, Scenario study on agriculture and the rural world*.
- European Commission (2009α), *Europe in Figures, Eurostat Yearbook 2009*, Eurostat Statistical Books (<http://ec.europa.eu/eurostat>).

- European Commission (2009β), *Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information*, Report 2009, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, Brussels
http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2009/RD_Report_2009.pdf
- European Commission (2010α), *Europe in Figures, Eurostat Yearbook 2010*, Eurostat Statistical Books (<http://ec.europa.eu/eurostat>).
- European Commission (2010β), *Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information*, Report 2010, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, Brussels
(http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2010/RD_Report_2010.pdf).
- European Spatial Planning Observation Network-ESPON (2005), *ESPON project 1.1.4 "The Spatial Effects of Demographic Trends and Migration"*, Final report, Brussels
- Hoggart, K. and Mendoza, C. (1999), *African Immigrant Workers in Spanish Agriculture*, *Sociologia Ruralis*, Vol. 37, No 4, pp. 538-562.
- Kasimis, C. and Papadopoulos, A.G. (2001), *The De-Agriculturalisation of the Greek Countryside: The Changing Characteristics of an Ongoing Socio-economic Transformation*, στο L. Granberg, I. Kovach and H. Tovey (eds), *Europe's Green Ring*, Aldershot, Ashgate, pp. 197-218.
- Kasimis, C. (2008), *Demographic changes and the multifunctional role of migrant labour in rural*, *Reviewing rural development in Europe*, University of Helsinki, 22-23 May
- King, R. (2000α), *Southern Europe in the Changing Global Map of Migration*, in King, R., Lazaridis, G. and Tsardanidis, Ch. (eds.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, London: Macmillan, pp. 3-26.
- King, R. and Zontini, E. (2000β), *The role of gender in the South European immigration model*, University of Sussex, School of European Studies, pp. 35-52.
- Lesthaeghe, R. (1989), *Demographic recruitment in Europe an exploration of alternative scenarios and policies*, Interuniversity Programme in Demography c/o Centrum Sociologie, Vrije Universiteit (IPD Working paper 1989-5), Brussels.
- Lesthaeghe, R. (1991), *The second demographic transition in Western countries*, an interpretation Interuniversity Programme in Demography Centrum Sociologie,

- Vrije Universiteit (IPD Working paper 1991-2), Brussels.
- Lesthaeghe, R. (2002), *From the first to the second demographic transition*, an interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland, in *European Journal of population*, No 4, pp. 325-360.
- Malheiros, J. (2002), *Portugal Seeks Balance of Emigration*, Immigration, Centro de Estudos Geográficos - Universidade de Lisboa, Metropolis Portugal Team
- Marcellini, F., Giuli, C., Gagliardi, C., Papa, R. (2007), *Aging in Italy: Urban-rural differences*, *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 44 (3), pp. 243-260
- OECD (1988), *New Trends in Rural Policymaking*, Paris, OECD.
- OECD (2006), *International Migration Outlook*, Annual Report.
- OECD (2008), *A Profile of Immigrant Populations in the 21st Century, data from OECD Countries*.
- Pinilla, V., Ayuda M. and Sáez, L. (2006), *Rural Depopulation in Mediterranean Western Europe: A Case Study of Aragon*, Faculty of Economics and Business Studies, University of Saragoza.
- Sauvy, A. (1966), *Théorie Générale de la Population, La vie des populations*, Paris, PUF, Vol.2.
- Simon, G. (1987), *Les phénomènes migratoires en Europe méridionale: vue d'ensemble*, dans *Organisation de coopération et de développement économiques, L'avenir des migrations*, Paris, OCDE, pp. 286-322.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2007/table_en/2012.pdf
- http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_el.htm
- http://en.wikipedia.org/wiki/Portuguese-speaking_African_countries
- http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
- <http://esa.un.org/unup/p2k0data.asp>
- <http://europa.eu>
- <http://www.econews.gr/2009/06/12/climate-change-forces-migration/>
- <http://www.greenbelt.gr/gr/solutions.php?action=view&id=18>
- <http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20/e242&file=inebase&L=1>
- http://www.photius.com/countries/spain/society/spain_society_migration.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

Πίνακας Α 1 Έκταση των χωρών της ΕΕ-27 σε km ² και κατανομή του (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006.....	96
Πίνακας Α 2 Πληθυσμός των χωρών της ΕΕ-27 (σε εκατομμύρια κατοίκων) και κατανομή του (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006	97
Πίνακας Α 3 Πληθυσμιακή πυκνότητα των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, κάτοικοι/km ² , 2006	98
Πίνακας Α 4 Έκταση (km ²) και εδαφική κάλυψη (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2006.....	99
Πίνακας Α 5 Χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση (km ²) και κατανομή της στις διάφορες κατηγορίες (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007.....	99
Πίνακας Α 6 Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (δισ. €) και οικονομική ανάπτυξη [ΑΕΠ (pps)/κεφαλήν (ΕΕ-27=100)] για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2005 (μέσος όρος των ετών 2004, 2005, 2006).....	99
Πίνακας Α 7 Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (εκατομμύρια €) και κατανομή της (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006	100
Πίνακας Α 8 Ποσοστό απασχόλησης για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006	100
Πίνακας Α 9 Δομή της οικονομίας (% της ΑΠΑ ανά κλάδο) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006.....	100
Πίνακας Α 10 Μεταβολή της δομής της οικονομίας για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, για την περίοδο 2000-2006	101

Πίνακας A 11 Αριθμός εκμεταλλεύσεων (απόλυτη τιμή), μέσο φυσικό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων (εκτάρια) και κατανομή του φυσικού μεγέθους των εκμεταλλεύσεων (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007.....	101
Πίνακας A 12 Μέσο οικονομικό μέγεθος εκμεταλλεύσεων (EMM ¹) και κατανομή του (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007	101
Πίνακας A 13 Συνολικό εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (1.000 ΕΜΕ ¹), μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (%), πλήρους απασχόλησης μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (%), γυναικείο μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (%), οικογενειακό εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (%), για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007.....	102
Πίνακας A 14 Κάτοχος εκμετάλλευσης που είναι φυσικό πρόσωπο (χιλιάδες), κάτοχος εκμετάλλευσης <35 ετών (χιλιάδες) και κατανομή του (%), κάτοχος εκμετάλλευσης ≥65 ετών (χιλιάδες) και κατανομή του (%) και ηλικιακή δομή στη γεωργία (λόγος: αγρότες <35 ετών / >55 ετών) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007	102
Πίνακας A 15 Δομή απασχόλησης, για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και την ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006	103
Πίνακας A 16 Μεταβολή της δομής της απασχόλησης, για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και την ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2000-2006	103
Πίνακας A 17 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού των χωρών της Ν. Ευρώπης (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050	104
Πίνακας A 18 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ελλάδας (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050	105
Πίνακας A 19 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ισπανίας (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050	106
Πίνακας A 20 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ιταλίας (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050	107
Πίνακας A 21 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050	108

Πίνακας A 22 Πληθυσμός ηλικίας 0-14 ετών και κατανομή του (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, 2007.....	109
Πίνακας A 23 Μεταβολή του πληθυσμού ηλικίας 0-14 ετών για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007	109
Πίνακας A 24 Πληθυσμός ηλικίας 15-64 ετών και κατανομή του (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, 2007	109
Πίνακας A 25 Μεταβολή του πληθυσμού ηλικίας 15-64 ετών για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007	110
Πίνακας A 26 Πληθυσμός ηλικίας >65 ετών και κατανομή του (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, 2007.....	110
Πίνακας A 27 Μεταβολή του πληθυσμού ηλικίας >65 ετών για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007	110

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

Χάρτης 1 Χώρες της Νότιας Ευρώπης.....	111
Χάρτης 2 Πληθυσμιακή πυκνότητα (κάτοικοι/ km ²) σε επίπεδο NUTS 3 για τα κράτη μέλη της ΕΕ- 27, 2006.....	111
Χάρτης 3 Εργατικό δυναμικό (ΕΜΕ) της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-3, 2007	112
Χάρτης 4 Ηλικιακή δομή στον γεωργικό τομέα της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, 2007	112
Χάρτης 5 Ποσοστό απασχόλησης της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, 2007	113
Χάρτης 6 Μεταβολή του ποσοστού απασχόλησης της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007	113
Χάρτης 7 Ποσοστό ανεργίας της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, 2007	114
Χάρτης 8 Μεταβολή του ποσοστού ανεργίας της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007	114
Χάρτης 9 Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, 2008	115
Χάρτης 10 Μεταβολή του ποσοστού μακροχρόνιας ανεργίας της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2003-2008	115

Πίνακας Α 1 Έκταση των χωρών της ΕΕ-27 σε km² και κατανομή του (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006

Χώρες	Έκταση	%PR	Έκταση (PR)	%SR	Έκταση (SR)	%PU	Έκταση (PU)
Βέλγιο (BE)	30.528,0	24,5	7.479,4	20,6	6.288,8	54,9	16.759,9
Βουλγαρία (BG)	111.001,9	36,6	40.626,7	62,2	69.043,2	1,2	1.332,0
Τσέχικη Δημοκρατία(CZ)	78.867,0	8,6	6.782,6	90,8	71.611,2	0,6	473,2
Δανία (DK)	43.098,3	71,8	30.944,6	23,7	10.214,3	4,6	1.982,5
Γερμανία (DE)	357.092,9	36,5	130.338,9	44,0	157.120,9	19,5	69.633,1
Εσθονία (EE)	45.288,0	20,7	9.374,6	71,6	32.426,2	7,7	3.487,2
Ιρλανδία (IE)	69.797,0	98,7	68.889,6			1,3	907,4
Ελλάδα (EL)	131.957,0	73,9	97.516,2	23,2	30.614,0	2,9	3.826,8
Ισπανία (ES)	505.987,0	45,4	229.718,1	40,2	203.406,8	14,4	72.862,1
Γαλλία (FR)	632.833,6	48,3	305.658,6	47,2	298.697,5	4,4	27.844,7
Ιταλία (IT)	301.336,0	26,7	80.456,7	47,9	144.339,9	25,4	76.539,3
Κύπρος (CY)	9.250,0			100,0	9.250,0		
Λετονία (LV)	64.589,0	55,9	36.105,3	43,6	28.160,8	0,5	322,9
Λιθουανία (LT)	65.300,0	32,9	21.483,7	52,2	34.086,6	14,9	9.729,7
Λουξεμβούργο (LU)	2.586,0			100,0	2.586,0		
Ουγγαρία (HU)	93.028,4	58,0	53.956,5	41,5	38.606,8	0,6	558,2
Μάλτα (MT)	315,6					100,0	315,6
Κάτω Χώρες (NL)	41.543,1	2,8	1.163,2	41,1	17.074,2	56,1	23.305,7
Αυστρία (AT)	83.843,7	78,4	65.733,5	20,2	16.936,4	1,4	1.173,8
Πολωνία (PL)	312.685,0	72,2	225.758,6	25,3	79.109,3	2,5	7.817,1
Πορτογαλία (PT)	92.117,5	69,7	64.205,9	21,7	19.989,5	8,6	7.922,1
Ρουμανία (RO)	238.391,0	55,3	131.830,2	44,6	106.322,4	0,1	238,4
Σλοβενία (SI)	20.273,0	70,4	14.272,2	29,6	6.000,8		
Σλοβακία (SK)	49.033,8	32,2	15.788,9	63,6	31.185,5	4,2	2.059,4
Φινλανδία (FI)	338.436,1	88,8	300.531,3	9,2	31.136,1	2,0	6.768,7
Σουηδία (SE)	441.369,5	90,1	397.673,9	8,3	36.633,7	1,5	6.620,5
Ηνωμένο Βασίλειο (UK)	243.069,0	24,2	58.822,7	54,2	131.743,4	21,7	52.746,0
ΕΕ-27	4.403.617,4	54,4	2.395.111,8	36,6	1.612.584,3	9,0	395.226,4

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 58), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Πίνακας Α 2 Πληθυσμός των χωρών της ΕΕ-27 (σε εκατομμύρια κατοίκων) και κατανομή του (%), με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006

Χώρες	Πληθυσμός	%PR	Πληθ. (PR)	%SR	Πληθ. (SR)	%PU	Πληθ. (PU)
Βέλγιο (BE)	10,6	4,2	0,445	11,1	1,177	84,7	8,978
Βουλγαρία (BG)	7,7	24,7	1,902	59,2	4,558	16,0	1,232
Τσέχικη Δημοκρατία (CZ)	10,3	5,0	0,515	83,5	8,601	11,5	1,185
Δανία (DK)	5,4	42,9	2,317	27,8	1,501	29,3	1,582
Γερμανία (DE)	82,3	13,2	10,864	29,0	23,867	57,8	47,569
Εσθονία (EE)	1,3	10,5	0,137	76,7	0,997	12,8	0,166
Ιρλανδία (IE)	4,3	72,0	3,096			28,0	1,204
Ελλάδα (EL)	11,2	36,6	4,099	27,4	3,069	36,0	4,032
Ισπανία (ES)	44,5	13,5	6,008	38,0	16,910	48,5	21,583
Γαλλία (FR)	61,5	16,8	10,332	53,7	33,026	29,6	18,204
Ιταλία (IT)	59,1	9,3	5,496	36,7	21,690	54,1	31,973
Κύπρος (CY)	0,8			100,0	0,800		
Λετονία (LV)	2,3	39,3	0,904	29,0	0,667	31,7	0,729
Λιθουανία (LT)	3,4	19,7	0,670	55,3	1,880	25,0	0,850
Λουξεμβούργο (LU)	0,5			100,0	0,500		
Ουγγαρία (HU)	10,1	41,3	4,171	41,9	4,232	16,9	1,707
Μάλτα (MT)	0,4					100,0	0,400
Κάτω Χώρες (NL)	16,4	1,3	0,213	15,9	2,608	82,9	13,596
Αυστρία (AT)	8,3	45,8	3,801	30,8	2,556	23,3	1,934
Πολωνία (PL)	38,1	46,3	17,640	31,1	11,849	22,6	8,611
Πορτογαλία (PT)	10,6	21,0	2,226	26,7	2,830	52,2	5,533
Ρουμανία (RO)	21,6	40,8	8,813	50,2	10,843	9,0	1,944
Σλοβενία (SI)	2,0	57,5	1,150	42,5	0,850		
Σλοβακία (SK)	5,4	25,3	1,366	63,5	3,429	11,2	0,605
Φινλανδία (FI)	5,3	52,9	2,804	21,1	1,118	25,9	1,373
Σουηδία (SE)	9,1	49,2	4,477	29,8	2,712	21,0	1,911
Ηνωμένο Βασίλειο (UK)	60,9	2,0	1,218	28,4	17,296	69,6	42,386
ΕΕ-27	495,1	19,1	94,664	36,3	179,565	44,3	219,287

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 58), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Πίνακας Α 3 Πληθυσμιακή πυκνότητα των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, κάτοικοι/km², 2006

Χώρες	PR	SR	PU
Βέλγιο (BE)	59,1	185,7	539,0
Βουλγαρία (BG)	46,9	66,0	915,4
Τσέχικη Δημοκρατία (CZ)	76,5	122,3	2443,1
Δανία (DK)	75,4	148,3	807,0
Γερμανία (DE)	83,4	152,2	683,6
Εσθονία (EE)	15,5	33,2	51,2
Ιρλανδία (IE)	45,5		1299,1
Ελλάδα (EL)	42,2	100,5	1055,5
Ισπανία (ES)	26,0	82,4	293,0
Γαλλία (FR)	34,8	113,9	66,9
Ιταλία (IT)	68,8	152,9	427,8
Κύπρος (CY)		83,5	
Λετονία (LV)	25,7	24,6	2832,0
Λιθουανία (LT)	32,6	57,4	90,0
Λουξεμβούργο (LU)		182,8	
Ουγγαρία (HU)	77,1	109,4	3232,0
Μάλτα (MT)			1281,1
Κάτω Χώρες (NL)	185,3	219,0	650,4
Αυστρία (AT)	58,1	152,1	1766,7
Πολωνία (PL)	78,3	154,6	1059,1
Πορτογαλία (PT)	34,7	141,5	696,9
Ρουμανία (RO)	70,0	104,3	8458,9
Σλοβενία (SI)	81,5	142,8	
Σλοβακία (SK)	86,4	109,7	294,8
Φινλανδία (FI)	10,3	39,2	214,5
Σουηδία (SE)	12,1	77,5	292,1
Ηνωμένο Βασίλειο (UK)	20,9	130,3	798,4
ΕΕ-27	40,8	113,4	561,3

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 62)

Πίνακας Α 4 Έκταση (km²) και εδαφική κάλυψη (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2006

Χώρες	Έκταση	% Γεωργ. περιοχ.	Έκταση γεωργικών περιοχών	% Δασών	Δασική έκταση	% Φυσικ. περιοχ.	Έκταση φυσικών περιοχών	% Τεχνητ. περιοχ.	Έκταση τεχνητών περιοχών
Ελλάδα	131.957,0	40,2	53.046,7	17,9	23.620,3	38,6	50.935,4	2,2	2.903,1
Ισπανία	505.987,0	50,1	253.499,5	18,0	91.077,7	29,1	147.242,2	2,0	10.119,7
Ιταλία	301.336,0	52,2	157.297,4	26,0	78.347,4	15,7	47.309,8	5,0	15.066,8
Πορτογαλία	92.117,5	46,9	43.203,1	22,3	20.542,2	25,5	23.490,0	3,5	3.224,1
ΕΕ-27	4.403.617,4	46,7	2.056.489,3	30,2	1.329.892,5	15,7	691.367,9	4,4	193.759,2

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2010 (σελ: 84), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Πίνακας Α 5 Χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση (km²) και κατανομή της στις διάφορες κατηγορίες (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007

Χώρες	Χρησιμοπ. γεωργική έκταση	% Αρόσιμη γη	% Μόνιμες καλλιέργειες	% Μόνιμοι βοσκότοποι
Ελλάδα	40.762,3	52,0	27,6	20,1
Ισπανία	248.925,2	47,7	17,5	34,7
Ιταλία	127.442,0	54,4	18,2	27,1
Πορτογαλία	34.729,4	31,0	17,2	51,3
ΕΕ-27	1.724.850,5	60,5	6,4	32,9

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 90, 92)

Πίνακας Α 6 Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (δισ. €) και οικονομική ανάπτυξη [ΑΕΠ (pps)/ κεφαλήν (ΕΕ-27=100)] για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2005 (μέσος όρος των ετών 2004, 2005, 2006)

Χώρες	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	*PR	*SR	*PU
Ελλάδα	199	71	78	127
Ισπανία	909	83	95	113
Ιταλία	1.428	85	93	116
Πορτογαλία	149	60	65	88
ΕΕ-27	11.035	69	84	126

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Europe in Figures, Eurostat Yearbook 2009 (σελ: 74) και *Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 66)

Πίνακας Α 7 Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (εκατομμύρια €) και κατανομή της (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006

Χώρες	*Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία	%PR	%SR	%PU
Ελλάδα	6.536	27,9	22,7	49,4
Ισπανία	22.159	11,1	35,3	53,6
Ιταλία	24.986	7,6	32,7	59,7
Πορτογαλία	2.726	16,7	22,9	60,4
ΕΕ-27	143.445	12,8	30,1	57,2

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 58) και
*http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2007/table_en/2012.pdf

Πίνακας Α 8 Ποσοστό απασχόλησης για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006

Χώρες	%PR	%SR	%PU
Ελλάδα	34,5	28,1	37,3
Ισπανία	12,1	36,3	51,6
Ιταλία	8,2	34,3	57,5
Πορτογαλία	20,7	26,8	52,5
ΕΕ-27	19,2	35,4	45,4

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 58)

Πίνακας Α 9 Δομή της οικονομίας (% της ΑΠΑ ανά κλάδο) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006

Χώρες	PR			SR			PU		
	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα
Ελλάδα	9,8	30,7	59,5	4,9	26,0	69,1	0,5	13,2	86,4
Ισπανία	8,7	29,1	62,2	3,9	31,6	64,5	1,0	29,1	69,9
Ιταλία	4,1	24,8	71,1	3,3	26,9	69,8	1,2	27,0	71,8
Πορτογαλία	7,6	27,3	65,1	4,6	27,2	68,2	0,8	22,4	76,8
ΕΕ-27	5,0	31,5	63,5	2,7	28,8	68,5	0,6	23,3	76,1

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 70)

Πίνακας Α 10 Μεταβολή της δομής της οικονομίας για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, για την περίοδο 2000-2006

Χώρες	PR			SR			PU		
	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα
Ελλάδα	-4,3	2,9	1,4	-3,0	3,3	-0,3	-0,2	-2,0	2,3
Ισπανία	-4,3	2,2	2,1	-2,0	0,8	1,2	-0,5	0,5	0,1
Ιταλία	-0,8	-1,3	2,1	-0,9	-1,2	2,1	-0,4	-1,3	1,7
Πορτογαλία	-3,4	-0,8	4,4	-1,7	-3,5	5,3	-0,1	-4,1	4,1
ΕΕ-27	-1,7	-0,7	2,3	-0,9	-1,3	2,3	-0,2	-2,1	2,3

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 71)

Πίνακας Α 11 Αριθμός εκμεταλλεύσεων (απόλυτη τιμή), μέσο φυσικό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων (εκτάρια) και κατανομή του φυσικού μεγέθους των εκμεταλλεύσεων (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007

Χώρες	Αριθμός εκμ/σεων	Μέσο φυσικό μέγεθος εκμ/σεων	Κατανομή φυσικού μεγέθους εκμεταλλεύσεων		
			% εκμετ. < 5 εκτάρ.	% εκμετ. ≥ 5 - <50 εκτάρ.	% εκμετ. ≥ 50 εκτάρ.
Ελλάδα	860.150	4,7	76,2	23,0	0,8
Ισπανία	1.043.910	23,9	52,8	37,5	9,7
Ιταλία	1.679.440	7,6	73,3	24,3	2,4
Πορτογαλία	275.080	12,6	72,6	23,9	3,6
ΕΕ-27	13.700.400	12,6	70,4	24,5	5,1

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 92, 96)

Πίνακας Α 12 Μέσο οικονομικό μέγεθος εκμεταλλεύσεων (EMM¹) και κατανομή του (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007

Χώρες	Μέσο οικονομικό μέγεθος εκμεταλλεύσεων	Κατανομή οικονομικού μεγέθους εκμεταλλεύσεων		
		% εκμετ. < 2 EMM	% εκμετ. ≥ 2 - <100 EMM	% εκμετ. ≥ 100 EMM
Ελλάδα	7,2	34,0	65,8	0,2
Ισπανία	20,6	21,1	75,6	3,3
Ιταλία	14,9	33,8	63,8	2,4
Πορτογαλία	6,6	57,5	41,7	0,8
ΕΕ-27	11,3	60,8	36,9	2,2

¹Ευρωπαϊκή μονάδα μεγέθους

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 98)

Πίνακας Α 13 Συνολικό εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (1.000 ΕΜΕ¹), μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (%), πλήρους απασχόλησης μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (%), γυναικείο μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (%), οικογενειακό εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων (%), για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007

Χώρες	*Συνολικό εργατικό δυναμικό εκμεταλλεύσεων ²	Μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμετ.	Πλήρους απασχόλησης μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμετ.	Γυναικείο μόνιμο εργατικό δυναμικό εκμετ.	Οικογενειακό εργατικό δυναμικό εκμετ.
Ελλάδα	568.710	86	22	29	82
Ισπανία	967.680	82	42	20	65
Ιταλία	1.302.180	90	37	30	84
Πορτογαλία	338.040	93	35	41	82
ΕΕ-27	11.693.120	92	34	34	78

¹Ετήσια μονάδα εργασίας (ΕΜΕ).

²Τα αριθμητικά στοιχεία περιλαμβάνουν τους κατόχους, ακόμα και όταν δεν εργάζεται στην εκμετάλλευση, ενώ οι σύζυγοι υπολογίζονται μόνο αν ασκούν γεωργικές εργασίες στην εκμετάλλευση.

Πηγή: * Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 92) και Ευρωπαϊκή Ένωση, Europe in Figures, Eurostat Yearbook 2010 (σελ: 435)

Πίνακας Α 14 Κάτοχος εκμετάλλευσης που είναι φυσικό πρόσωπο (χιλιάδες), κάτοχος εκμετάλλευσης <35 ετών (χιλιάδες) και κατανομή του (%), κάτοχος εκμετάλλευσης ≥65 ετών (χιλιάδες) και κατανομή του (%) και ηλικιακή δομή στη γεωργία (λόγος: αγρότες <35 ετών / >55 ετών) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, 2007

Χώρες	Κάτοχος εκμετάλλ. που είναι φυσικό πρόσωπο	Κάτοχος εκμετάλλευσης <35 ετών	% του συνολικού	Κάτοχος εκμετάλλευσης ≥65 ετών	% του συνολικού	*Ηλικιακή δομή στη γεωργία
Ελλάδα	860	60	7,0	321	37,3	0,12
Ισπανία	988	44	4,5	361	36,5	0,07
Ιταλία	1.664	49	2,9	741	44,5	0,04
Πορτογαλία	269	5	1,9	130	48,3	0,03
ΕΕ-27	13.441	823	6,1	4.584	34,1	0,11

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Europe in Figures, Eurostat Yearbook 2010 (σελ: 435) και * Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 106)

Πίνακας Α 15 Δομή απασχόλησης, για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και την ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2006

Χώρες	% PR			% SR			% PU		
	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα
Ελλάδα	23,9	19,2	56,9	12,3	20,3	67,4	0,6	20,0	79,4
Ισπανία	12,2	28,5	59,3	6,2	30,8	62,9	1,9	27,8	70,3
Ιταλία	8,2	27,0	64,8	6,4	28,3	65,1	2,2	28,8	69,0
Πορτογαλία	29,6	22,5	47,9	15,0	32,6	52,4	3,2	29,2	67,6
ΕΕ-27	16,0	28,3	55,7	8,2	29,5	62,3	1,5	23,7	74,8

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 72)

Πίνακας Α 16 Μεταβολή της δομής της απασχόλησης, για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και την ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε NUTS-3 επίπεδο, 2000-2006

Χώρες	% PR			% SR			% PU		
	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα	% α' γενή τομέα	% β' γενή τομέα	% γ' γενή τομέα
Ελλάδα	-8,4	0,6	7,8	-4,4	0,4	4,0	-0,7	-0,8	1,4
Ισπανία	-4,7	1,0	3,7	-2,0	-0,2	2,2	-0,5	-2,0	2,4
Ιταλία	-2,0	-0,3	2,4	-0,5	-0,6	1,2	-0,3	-0,8	1,1
Πορτογαλία	-0,4	-3,1	3,5	-2,9	-2,8	5,7	-0,1	-5,4	5,5
ΕΕ-27	-6,6	1,1	5,5	-3,7	-0,3	4,0	-0,2	-2,3	2,5

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 73)

Πίνακας Α 17 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού των χωρών της Ν. Ευρώπης (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθυσμός	% Αγροτικός Πληθυσμός	Αστικός Πληθυσμός	% Αστικός Πληθυσμός
1950	91.084	45.610	50%	45.474	50%
1955	94.408	44.896	48%	49.512	52%
1960	97.847	44.149	45%	53.697	55%
1965	101.718	42.466	42%	59.252	58%
1970	105.074	40.189	38%	64.885	62%
1975	109.269	39.336	36%	69.932	64%
1980	113.370	38.702	34%	74.669	66%
1985	114.958	38.286	33%	76.673	67%
1990	115.714	37.831	33%	77.885	67%
1995	117.375	37.706	32%	79.668	68%
2000	119.123	37.543	32%	81.582	68%
2005	123.671	37.960	31%	85.713	69%
2010	126.080	37.415	30%	88.664	70%
2015	127.079	36.116	28%	90.962	72%
2020	127.110	34.227	27%	92.884	73%
2025	126.650	31.946	25%	94.705	75%
2030	125.987	29.541	23%	96.445	77%
2035	125.260	27.252	22%	98.008	78%
2040	124.427	25.076	20%	99.351	80%
2045	123.313	22.986	19%	100.327	81%
2050	121.801	20.972	17%	100.828	83%

Πηγή: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και ίδια επεξεργασία (<http://esa.un.org/unup>)

Πίνακας Α 18 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ελλάδας (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθυσμός	% Αγροτικός Πληθυσμός	Αστικός Πληθυσμός	% Αστικός Πληθυσμός
1950	7.566	4.741	63%	2.825	37%
1955	7.966	4.775	60%	3.191	40%
1960	8.334	4.759	57%	3.574	43%
1965	8.551	4.487	52%	4.064	48%
1970	8.793	4.176	47%	4.617	53%
1975	9.047	4.043	45%	5.003	55%
1980	9.643	4.076	42%	5.567	58%
1985	9.934	4.129	42%	5.806	58%
1990	10.161	4.182	41%	5.979	59%
1995	10.656	4.338	41%	6.317	59%
2000	10.975	4.419	40%	6.556	60%
2005	11.100	4.400	40%	6.700	60%
2010	11.215	4.327	39%	6.888	61%
2015	11.273	4.184	37%	7.089	63%
2020	11.274	3.974	35%	7.301	65%
2025	11.236	3.710	33%	7.527	67%
2030	11.179	3.432	31%	7.746	69%
2035	11.111	3.165	28%	7.946	72%
2040	11.031	2.908	26%	8.123	74%
2045	10.932	2.662	24%	8.270	76%
2050	10.808	2.425	22%	8.382	78%

Πηγή: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και ίδια επεξεργασία (<http://esa.un.org/unup>)

Πίνακας Α 19 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ισπανίας (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθυσμός	% Αγροτικός Πληθυσμός	Αστικός Πληθυσμός	% Αστικός Πληθυσμός
1950	28.009	13.467	48%	14.542	52%
1955	29.199	13.366	46%	15.833	54%
1960	30.455	13.228	43%	17.228	57%
1965	32.056	12.413	39%	19.643	61%
1970	33.779	11.472	34%	22.307	66%
1975	35.688	10.860	30%	24.828	70%
1980	37.527	10.212	27%	27.315	73%
1985	38.420	9.907	26%	28.513	74%
1990	38.851	9.576	25%	29.275	75%
1995	39.388	9.510	24%	29.878	76%
2000	40.229	9.550	24%	30.680	76%
2005	43.397	10.103	23%	33.295	77%
2010	45.108	10.196	23%	34.912	77%
2015	46.000	9.989	22%	36.010	78%
2020	46.445	9.584	21%	36.861	79%
2025	46.623	9.039	19%	37.584	81%
2030	46.682	8.440	18%	38.242	82%
2035	46.735	7.870	17%	38.865	83%
2040	46.776	7.330	16%	39.446	84%
2045	46.699	6.803	15%	39.896	85%
2050	46.401	6.278	14%	40.123	86%

Πηγή: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και ίδια επεξεργασία (<http://esa.un.org/unup>)

Πίνακας Α 20 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Ιταλίας (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθυσμός	% Αγροτικός Πληθυσμός	Αστικός Πληθυσμός	% Αστικός Πληθυσμός
1950	47.104	21.619	46%	25.485	54%
1955	48.633	20.983	43%	27.650	57%
1960	50.200	20.401	41%	29.799	59%
1965	52.112	19.885	38%	32.228	62%
1970	53.822	19.229	36%	34.593	64%
1975	55.441	19.048	34%	36.393	66%
1980	56.434	18.826	33%	37.608	67%
1985	56.593	18.774	33%	37.819	67%
1990	56.719	18.873	33%	37.847	67%
1995	57.301	18.954	33%	38.347	67%
2000	57.692	18.910	33%	38.782	67%
2005	58.646	18.995	32%	39.652	68%
2010	59.032	18.677	32%	40.354	68%
2015	59.001	18.013	31%	40.988	69%
2020	58.601	17.043	29%	41.558	71%
2025	58.079	15.874	27%	42.205	73%
2030	57.519	14.638	25%	42.881	75%
2035	56.929	13.465	24%	43.464	76%
2040	56.277	12.351	22%	43.926	78%
2045	55.506	11.285	20%	44.221	80%
2050	54.610	10.270	19%	44.340	81%

Πηγή: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και ίδια επεξεργασία (<http://esa.un.org/unup>)

Πίνακας Α 21 Εξέλιξη του συνολικού, αγροτικού και αστικού πληθυσμού της Πορτογαλίας (σε χιλιάδες κατοίκων) και κατανομή τους (%), 1950-2050

Έτη	Συνολικός Πληθυσμός	Αγροτικός Πληθυσμός	% Αγροτικός Πληθυσμός	Αστικός Πληθυσμός	% Αστικός Πληθυσμός
1950	8.405	5.783	69%	2.622	31%
1955	8.610	5.772	67%	2.838	33%
1960	8.858	5.761	65%	3.096	35%
1965	8.999	5.681	63%	3.317	37%
1970	8.680	5.312	61%	3.368	39%
1975	9.093	5.385	59%	3.708	41%
1980	9.766	5.588	57%	4.179	43%
1985	10.011	5.476	55%	4.535	45%
1990	9.983	5.200	52%	4.784	48%
1995	10.030	4.904	49%	5.126	51%
2000	10.227	4.664	46%	5.564	54%
2005	10.528	4.462	42%	6.066	58%
2010	10.725	4.215	39%	6.510	61%
2015	10.805	3.930	36%	6.875	64%
2020	10.790	3.626	34%	7.164	66%
2025	10.712	3.323	31%	7.389	69%
2030	10.607	3.031	29%	7.576	71%
2035	10.485	2.752	26%	7.733	74%
2040	10.343	2.487	24%	7.856	76%
2045	10.176	2.236	22%	7.940	78%
2050	9.982	1.999	20%	7.983	80%

Πηγή: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και ίδια επεξεργασία (<http://esa.un.org/unup>)

Πίνακας Α 22 Πληθυσμός ηλικίας 0-14 ετών και κατανομή του (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, 2007

Χώρες	Πληθυσμός	%PR	PR	%SR	SR	%PU	PU
Ελλάδα	11.171.740	14,5	1.619.902	14,7	1.642.246	13,8	1.541.700
Ισπανία	44.474.631	14,9	6.626.720	14,5	6.448.821	14,5	6.448.821
Ιταλία	59.131.287	13,0	7.687.067	13,9	8.219.249	14,4	8.514.905
Πορτογαλία	10.599.095	13,4	1.420.279	15,5	1.642.860	15,9	1.685.256
ΕΕ-27	495.291.931	16,1	79.742.001	15,6	77.265.541	15,9	78.751.417

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 64), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Πίνακας Α 23 Μεταβολή του πληθυσμού ηλικίας 0-14 ετών για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007

Χώρες	PR	SR	PU
Ελλάδα	-1,6	-0,2	1,8
Ισπανία	-1,7	2,3	-0,6
Ιταλία	-1,2	-0,9	2,0
Πορτογαλία	-0,4	1,3	-0,9
ΕΕ-27	-2,5	1,1	1,4

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 64), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Πίνακας Α 24 Πληθυσμός ηλικίας 15-64 ετών και κατανομή του (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, 2007

Χώρες	Πληθυσμός	%PR	PR	%SR	SR	%PU	PU
Ελλάδα	11.171.740	65,5	7.317.490	66,2	7.395.692	69,7	7.786.703
Ισπανία	44.474.631	66,6	29.620.104	68,8	30.598.546	69,2	30.776.445
Ιταλία	59.131.287	67,0	39.617.962	65,4	38.671.862	66,5	39.322.306
Πορτογαλία	10.599.095	66,1	7.006.002	69,1	7.323.975	69,1	7.323.975
ΕΕ-27	495.291.931	67,6	334.817.345	67,4	333.826.761	67,9	336.303.221

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 64), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Πίνακας Α 25 Μεταβολή του πληθυσμού ηλικίας 15-64 ετών για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007

Χώρες	PR	SR	PU
Ελλάδα	-1,2	-1,7	3,0
Ισπανία	-1,0	0,9	0,1
Ιταλία	-0,4	-1,3	1,7
Πορτογαλία	-1,3	1,5	-0,1
ΕΕ-27	-1,6	0,1	1,5

Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 64), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Πίνακας Α 26 Πληθυσμός ηλικίας >65 ετών και κατανομή του (%) για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, 2007

Χώρες	Πληθυσμός	%PR	PR	%SR	SR	%PU	PU
Ελλάδα	11.171.740	20,1	2.245.520	19,1	2.133.802	16,5	1.843.337
Ισπανία	44.474.631	18,5	8.227.807	16,8	7.471.738	16,3	7.249.365
Ιταλία	59.131.287	20,1	11.885.389	20,7	12.240.176	19,1	11.294.076
Πορτογαλία	10.599.095	20,5	2.172.814	15,4	1.632.261	15,0	1.589.864
ΕΕ-27	495.291.931	16,4	81.227.877	17,1	84.694.920	16,2	80.237.293

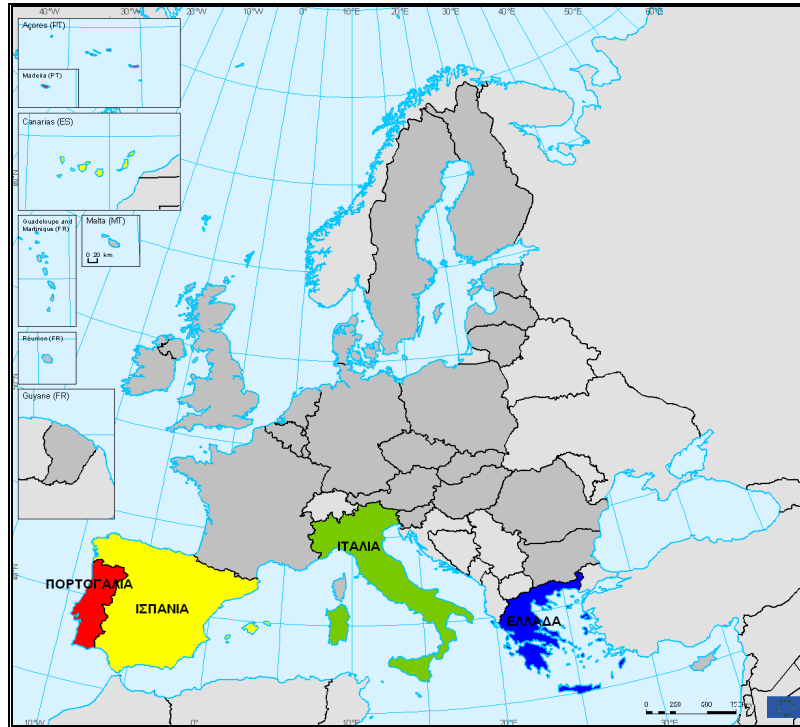
Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 64), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Πίνακας Α 27 Μεταβολή του πληθυσμού ηλικίας >65 ετών για την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Πορτογαλία και το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, με βάση τον ορισμό του ΟΟΣΑ για τις αγροτικές περιοχές σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007

Χώρες	PR	SR	PU
Ελλάδα	-0,8	-1,1	1,9
Ισπανία	0,4	-0,2	-0,2
Ιταλία	0,0	-2,0	2,0
Πορτογαλία	0,4	-0,7	0,4
ΕΕ-27	-1,0	-0,5	1,5

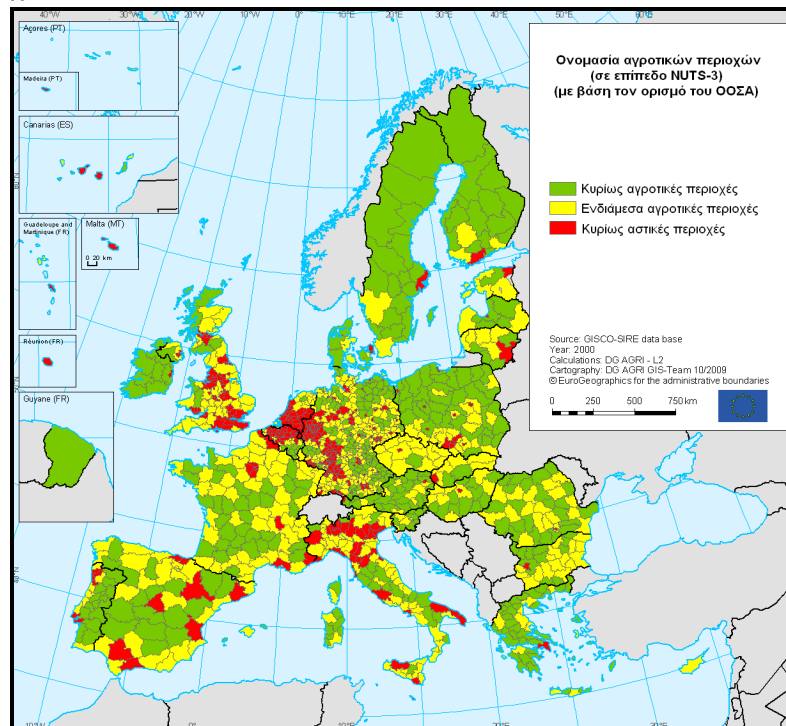
Πηγή: Ευρωπαϊκή Ένωση, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 64), Eurostat και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 1 Χώρες της Νότιας Ευρώπης

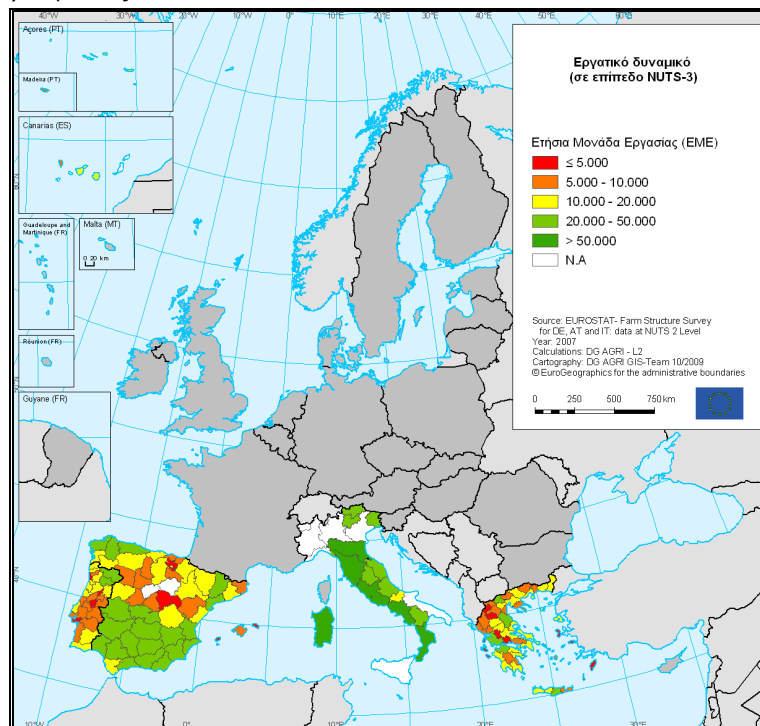
Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 2 Πληθυσμιακή πυκνότητα (κάτοικοι/ km²) σε επίπεδο NUTS 3 για τα κράτη μέλη της ΕΕ- 27, 2006

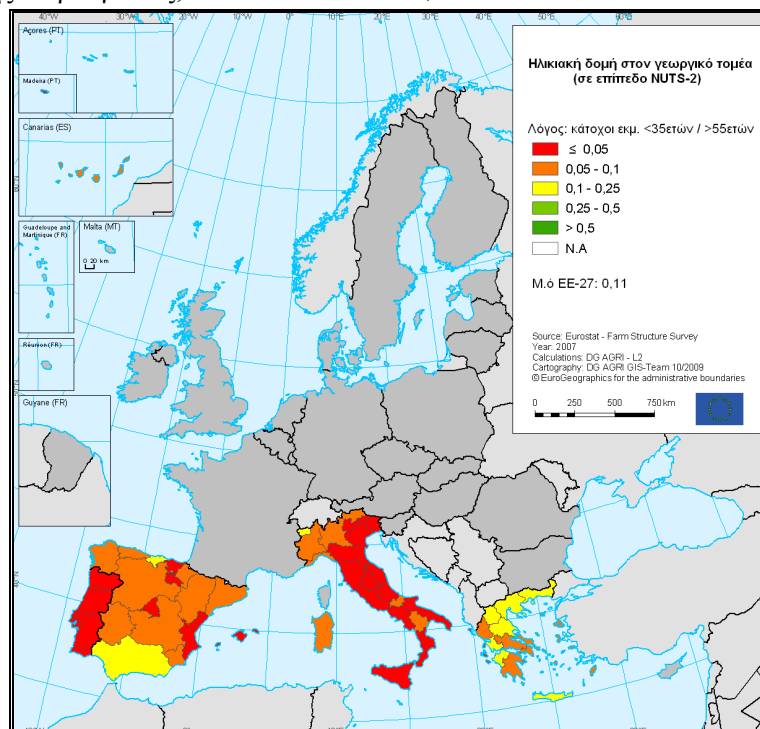
Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 56) και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 3 Εργατικό δυναμικό (ΕΜΕ) της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-3, 2007

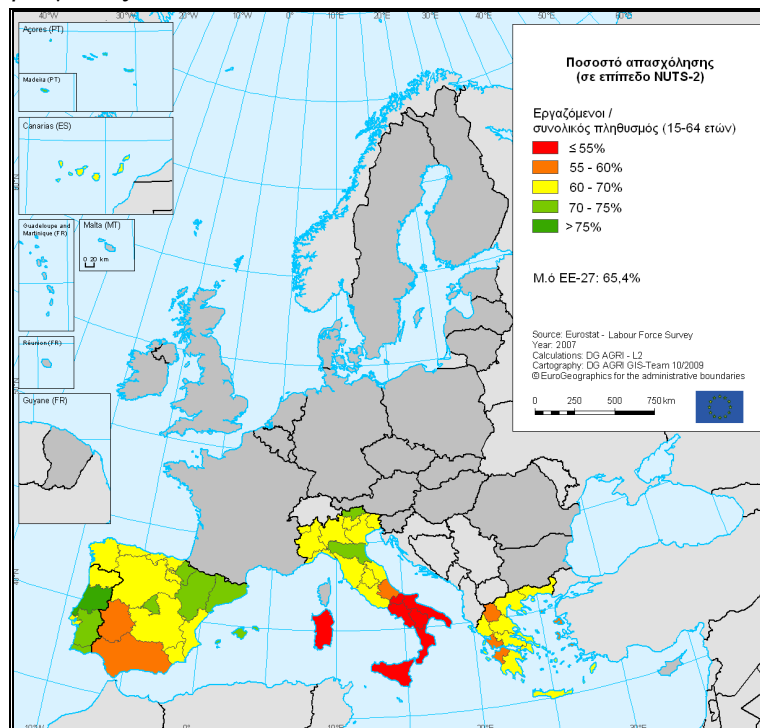
Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 95) και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 4 Ηλικιακή δομή στον γεωργικό τομέα της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, 2007

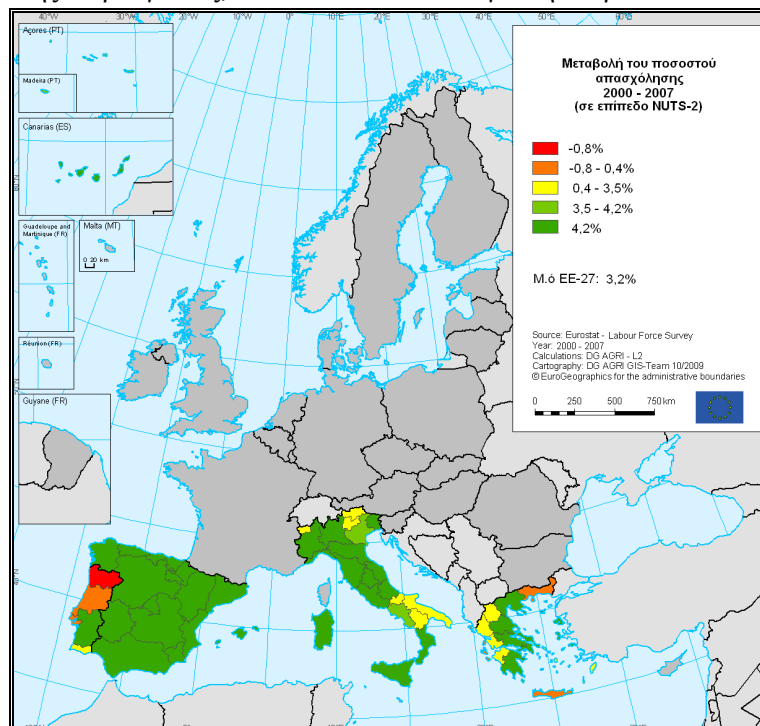
Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 107) και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 5 Ποσοστό απασχόλησης της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, 2007

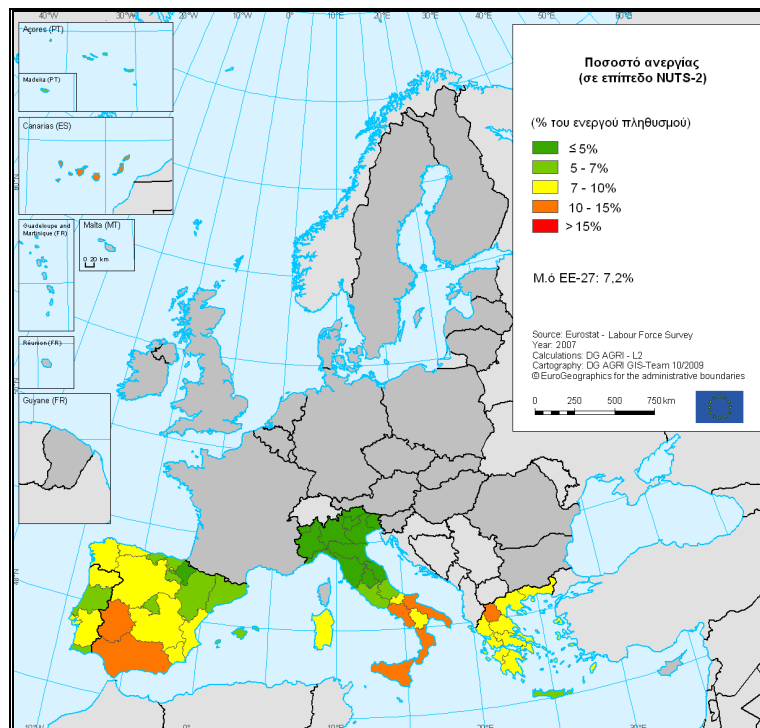
Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 75) και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 6 Μεταβολή του ποσοστού απασχόλησης της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007

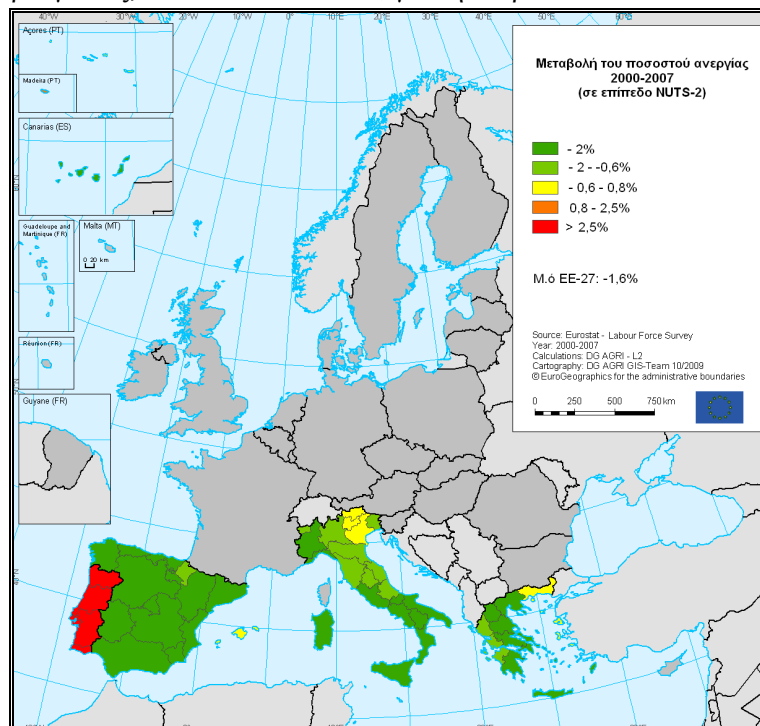
Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 75) και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 7 Ποσοστό ανεργίας της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, 2007

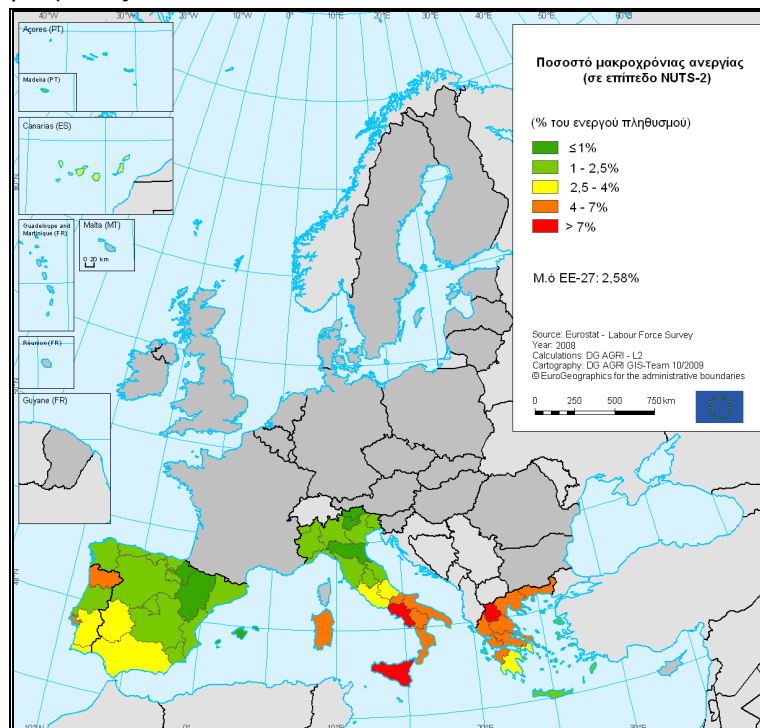
Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 77) και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 8 Μεταβολή του ποσοστού ανεργίας της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2000-2007

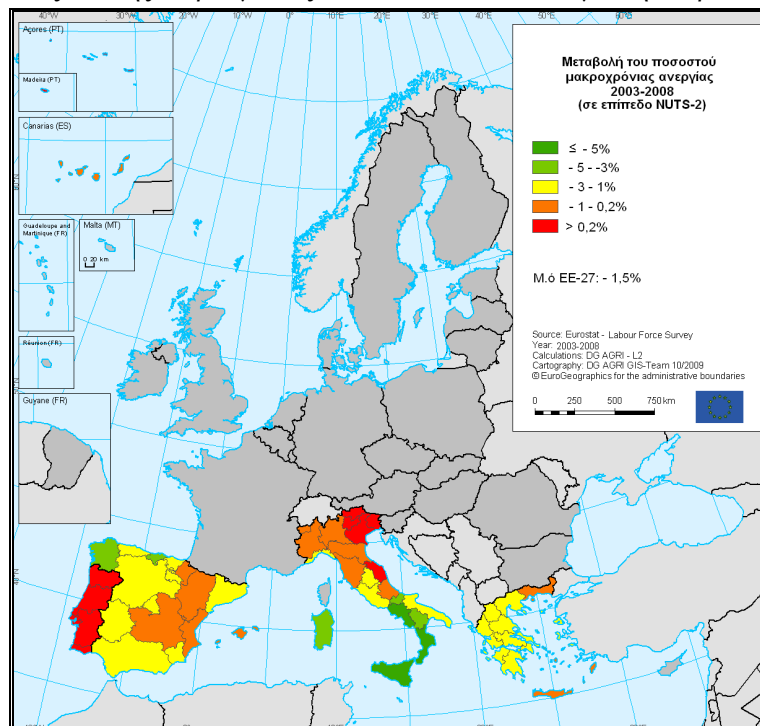
Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 79) και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 9 Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, 2008

Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 81) και ίδια επεξεργασία

Χάρτης 10 Μεταβολή του ποσοστού μακροχρόνιας ανεργίας της Ελλάδας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Πορτογαλίας, σε επίπεδο NUTS-2, για την περίοδο 2003-2008

Πηγή: European Commission, Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information, Report 2009 (σελ: 83) και ίδια επεξεργασία